

NUPPIJAUHOJA, HUUTOKAUPPOJA JA LEHTIKIRJOITTELUA.
ALAJÄRVELÄINEN PAIKALLISYHTEISÖ 1860-LUVUN
NÄLKÄVUOSINA.

Riina Tiistola

Suomen historian pro gradu –tutkielma

Heinäkuu 2002

Historian laitos

Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historia
Tekijä Riina Tiistola	
Työn nimi Nuppijauhoja, huutokauppoja ja lehtikirjoittelua. Alajärveläinen paikallisyhteisö 1860-luvun nälkävuosina.	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji Pro gradu
Aika Heinäkuu 2002	Sivumäärä 96 + 2
Tiivistelmä – Abstract Tutkielma käsittelee Etelä-Pohjanmaan Järvisseudulla sijaitsevaa Alajärveä 1860-luvun nälkävuosien aikana. Koko vuosikymmenen pitäjässä kärsittiin toistuvista kadoista, jotka yhdistettynä köyhtymiseen ja kulkutauteihin nostivat pahimpana aikana keväällä 1868 kuolleisuuden lähes 13 prosenttiin. Tarkoituksena oli selvittää, miten alajärveläinen paikallisyhteisö toimii nälkävuosien aikana. Kiinnostuksen kohteena olivat rahvaan ja pienen säätyläisten joukon välinen vuorovaikutus ja mahdolliset konfliktitilanteet. Miten suhtauduttiin köyhyyteen, sen syihin ja avuntarvitsijoihin? Keihin tai mihin vaikeina aikoina turvauduttiin? Miten hengellisen ja maallisen vallankäytön yhteen kietoutuminen ilmeni – voidaanko vielä puhua yhtenäiskulttuurin ajasta? 1860-luvun lopun nälkävuosia on historiantutkimuksessa usein käsitelty väestö- ja taloushistorian näkökulmista. Uusi nälkävuositutkimus on tuottanut tietoa myös paikallisyhteisöistä käyttäen hyödyksi esimerkiksi muistitietoaineistoa ja tuomiokirjoja. Tämän tutkielman lähteenä käytettiin muunmuassa kirkon- ja kuntakokousten pöytäkirjoja, kirkonkuulutuksia, sanomalehtiä ja tuomiokirjojen rikosasiain pöytäkirjoja. Monipuolisen lähdeaineiston kautta pyrittiin pääsemään lähelle alajärveläistä yhteisöä, ihmisiä ja yhteisössä vallitsevia arvoja. Alajärveläinen yhteisö sulki sisäänsä ryhmiä, jotka hahmottivat koetun kriisiajan eri tavoin ja toimivat omien arvostustensa mukaisesti. Tämä johti toisinaan rahvaan ja säätyläisten välisiin ristiriitoihin, jotka tulivat usein näkyviksi huhuina ja väärinkäytösepäilyinä. Alajärveläiset kantoivat vanhaluterilaisen yhteisömallin mukaisesti vastuuta alemmista yhteiskuntaryhmistä. Köyhää väestöä pyrittiin auttamaan järjestämällä hätäaputoita ja hyväntekeväisyshuutokauppoja. Lehtikirjoittelun avulla pitäjään saatiin avustuksia jopa valtakunnanrajojen ulkopuolelta.	
Asiasanat Alajärvi, mikrohistoria, nälkävuodet, paikallisyhteisö, 1860-luku, yhtenäiskulttuuri	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO	3
1.1. "Nyt se on mennyt. Herra Jumala, mitä nyt seuraa?" - Alajärvi 1860-luvulla	3
1.2. Aikaisempi tutkimus.....	6
1.3. Tutkimustehtävä ja lähteet	9
2. ALAJÄRVELÄINEN PAIKALLISYHTEISÖ	20
2.1. Yhtenäiskulttuuri, oliko sitä?	20
2.2. Ohuen säätykerroksen Alajärvi.....	24
2.3. Kappalainen ja kappelin miehet - kirkon vaikutusvalta paikallisyhteisössä	28
3. KÖYHÄN AJAN KUVA.....	33
3.1. Nuija-Erkin kuolema.....	33
3.2. Tikokset ja Nuijalaiset	35
3.3. Erkki ja menetetty isännänvalta.....	38
3.4. Itsemurhaepäily ja syyllisyys	40
3.5. Korvikeravinto, kerjuusauva ja perheverkostot – selviytymisstrategioita.....	46
4. KAHDEN KULTTUURIN KOHTAAMISIA	52
4.1. "Ihminen ei elä vain leivästä" – nälänhädän uskonnollinen selittäminen	52
4.2. Suhtautuminen köyhiin – laiskoja ja huolettomia vai hurskaita ja toimeliaita?	54
4.3. Hyväntekeväisyyttä ja moralismia	59

4.4.	Väärinkäytösepäilyt	66
4.4.1.	Mitä huhut ja väärinkäytösepäilyt kertovat yhteisöstä?	66
4.4.2.	Aleksanteri Ågren ja Alajärven köyhäinvarat.....	72
5.	ALAJÄRVELÄINEN YHTEISÖ NÄLKÄVUOSINA	78

LÄHTEET JA LIITE

1. JOHDANTO

1.1. "Nyt se on mennyt. Herra Jumala, mitä nyt seuraa?" - Alajärvi 1860-luvulla

Vuosikymmenen 1860 kadot koettelivat Etelä-Pohjanmaan Järviseudulla sijaitsevaa Alajärveä ankarasti. Satojen menetykset heikensivät taloudellista selviytymistä, mikä johti monenlaisiin vaikeuksiin. Verot ja velat kauppiaille jäivät maksamatta ja pahiten köyhtyneet joutuivat lähtemään kerjuulle tai antautumaan varakkaampien elätettäväksi. Nälänhätä yhdistettynä kulkutauteihin aiheutti suuria väestötappioita.¹

Alajärvi oli 1860-luvulla noin 3500 henkilön suuruinen maalaispitäjä. Alajärvi irrotettiin Lappajärven seurakunnasta omaksi kirkkoherrakunnakseen vuonna 1859, jolloin siihen liitettiin kappeliseurakuntina Lehtimäki ja Soini. Suurin osa alajärveläisistä sai elantonsa maanviljelystä ja karjanhoidosta ja myös tervanpolton osuus oli merkittävä aina tervan hinnan romahtamiseen vuonna 1865 saakka.² Ensimmäinen kirkkoherra valittiin vasta vuonna 1876 - siihen saakka seurakunnan paimenen tehtävää oli hoitanut kappalainen.³ Kappalaisen lisäksi pitäjän johdossa oli pieni virkamiesten joukko (mm. nimismies, maanmittari, metsänhoitaja) sekä kirkonkokouksiin osallistuvia talollisia.

Vuoden 1867 viljasadot hupenivat olemattomiin poikkeuksellisten säiden vuoksi. Talvi oli ollut leuto, vähäluminen ja pitkä. Toukotöihin päästiin vasta juhannuksen aikaan, mutta elo-syyskuun hallat tuhosivat toiveet sadosta. Kun

¹ Junnila 1999, 141-145.

² Nygård 1983.

³ 1860-luvulla Alajärven seurakunnan kappalaisina toimivat Karl Vilhelm Hjelt (1842-63), Johan Verner Limon (1863-67) ja Johan Helenius (1867-71). Junnila 1999, 135, 237.

viljamakasiinikin oli talven kynnyksellä tyhjillään, olivat katastrofin ainekset valmiit.⁴ Näлкä- ja tautiajanjakson pahimpina vuosina 1866-1867 Alajärvellä kuoli 304 ihmistä, joista useimmat diagnosoitiin rokko- tai kuumetauteihin menehtyneiksi.⁵ Keväällä 1868 kuolleiden määrä kolminkertaistui normaalivuosiin verrattuna 457 henkilöön.⁶ Kuolinsyiksi merkittiin useimmiten ”tuntematon” tai tyyfukseksi diagnosoitu sairaus. Vuonna 1868 Alajärven väestöstä menehtyi Turpeisen laskelmien mukaan lähes 13 %, mikä on nelisen prosenttia valtakunnan keskiarvon yläpuolella⁷. Varsinaisista näлкäkuolemista ei puhuttu, mutta viranomaiset tunnistivat myös Alajärvellä hätäravinnon ja kulkutautien tappavan yhdistelmän.⁸

Keinoja turvautua katoja vastaan oli monia. Lainajvämakasiineihin varastoitiin viljaa pahojen vuosien varalle. Hätää koetettiin lievittää tukemalla sivuelinkeinoja.⁹ Köyhimmille oli tarjottu ansiomahdollisuuksia, naisille käsitöitä ja miehille näiden lisäksi ojitus- ja kaivutöitä. Suurisuuntaisempia köyhäinavustuksia kohtaan pitäjän isännät olivat vanhastaan tunteneet vastenmielisyyttä. Kirkonkokouksessa vuonna 1862 kappalainen oli ehdottanut rahalainan anomista Vaasan läänin kuvernööriltä, jotta pitäjän köyhiä voitaisiin avustaa käsityöaineiden hankkimisessa. Isännät olivat vastanneet elättävänsä

⁴ Sinisalo 1990, 701-702. Näлкä-vuoden kuvia. Savonlinna 10/6.3. 1884.

⁵ Kuolleet ja haudatut 1866-1868. ASA.

⁶ Junnila 1999, 145 ja Nygård 1983, 66.

⁷ Turpeinen 1986, 105, 270. Keskiarvolukujen tarkastelu on ongelmallista, kuten Antti Häkkinen on osoittanut tarkastellessaan näлкävuosien kuolleisuutta valtakunnantasolla. Näлкävuosien aikana kuolleisuus vaihteli suuresti alueittain – jopa naapuripitäjittäin – johtuen niiden resursseista ja asennoitumisesta kriisipolitiikkaan. Kato ja taudit näyttäytyvät täten ”vain” kriisin taustasyinä, ratkaisevinta oli viranomaisten valitsema köyhäinapupolitiikka. Häkkinen 1994. Myös Alajärven naapuripitäjissä kuolleisuuden vaihtelu oli suurta: Kortesjärvellä kuoli lähes 20 %, kun taas Soinissa ja Lehtimäellä 11%, Lappajärvellä ja Evijärvellä 9%, ja Vimpelissä ainoastaan 8% väestöstä. Kuolleisuuslukujen erojen selittäjänä Nygård huomioi maanviljelyksen kehittyneisyyden, väestön taloudellisen aseman sekä viljelysmaan ja asutuksen sijainnin hallanaroilla tai siltä suojassa olevilla alueilla ja suhteessa tiestöön. Nygård 1983, 66-68.

⁸ Nimismies Granlund kruununvouti Strömmerille 9.3. 1868. AKA.

köyhänsä mieluummin itse.¹⁰ Silti myös talolliset olivat katovuosina vaikeuksissa. Rästiin jääneiden verojen ja lainojen vuoksi omaisuus joutui vasaran alle. Vuosina 1866-71 pakkohuutokaupattiin vuosittain 10-17 taloa. Useissa tapauksissa taloa yritettiin myydä moneen otteeseen, kun köyhästä pitäjästä ei löytynyt ostajia.¹¹

Antti Häkkinen on jakanut pahimman nälkäajan 1860-luvun lopulla Suomessa kolmeen jaksoon, joista ensimmäisessä, hallasyksyyn 1867 saakka kestävässä, vallitsevina mielialoina olivat kadon odotettavuus, viranomaisten vaatimukset köyhille annettavan avun vastikkeellisuudesta ja sivuelinkeinojen suosimisesta.¹² Alajärvellä kirkonkokouksissa käsiteltiin loppukesällä 1867 lähinnä lainojen anomista viljan myyntiä varten: avun antamista pidettiin vielä vaivaishoitoasetuksen mukaisesti soveliaana vain työ- tai muuta vastiketta vastaan. Monet uudistuspyrkimykset ja hankinnat torjuttiin vetoamalla "ajan kovuuteen".¹³ Kesäkuun lopulla 1867 päätettiin ryhtyä toimiin "sen suuren hädän suhteen, joka seurakunnassa hallitsee ja rupee käymään aina enemmän hengen päälle."¹⁴ Päätettiin anoa lainaa, joka jaettaisiin köyhille. Tällöinkään avustusta ei annettu ilmaiseksi, vaan sitä myönnettiin ainoastaan työansiota vastaan: köyhät velvoitettiin mm. ompelu- ja nikkarointitöihin.¹⁵ Koska katovuodet olivat toistuneet Alajärvellä, olivat ihmiset henkisesti ja joiltakin toimintatavoiltaan valmiita vaikeaan aikaan, jolloin kriisi pakotti omaksumaan poikkeuksellisia toimia ja käyttäytymismalleja.¹⁶

⁹ Viitaniemi 1983, 177.

¹⁰ Kirkonkokous 21.9. 1862. AKA.

¹¹ Ilvespakka 1984, 104-105.

¹² Häkkinen 1992, 152-154.

¹³ Hallintoelinten pöytäkirjojen otteita 18.3. 1867. Kirkonkokous 10.11. 1867. ASA.

¹⁴ Kirkonkokous 30.6. 1867. ASA.

¹⁵ Pitäjänkokous 30.6. 1867. ASA. Junnila 1999, 142.

¹⁶ Pitkänen 1991a, 38. 1860-luvun yleiskuva. Kriisitilanteissa syntyvästä "kriisikulttuurista" mm. Häkkinen 1994, 65-66 sekä Eränen, Liisa, Katastrofipsykologia. Helsinki 1991.

1.2. Aikaisempi tutkimus

Nälkävuosista on muodostunut muistelmissa miltei runebergiläisen myyttinen kuva hallan tuhoja vastaan taistelevasta nöyrästä ja Jumalaan turvautuvasta talonpojasta. Toisaalta muistitiedossa korostetaan sitä, kuinka varkaudet ja muut rikokset lisääntyivät nälkävuosina erityisesti kuljeskelevien kerjäläisten tekeminä.¹⁷ Nälkävuosien väestömuutoksiin ja kulkutautien etenemiseen keskittyvä tutkimus¹⁸ ei ole tätä käsitystä juuri pystynyt problematisoimaan. Tarkastelun kohteena on ollut myös viranomaisten toiminta ja avustustoimenpiteiden onnistuminen.¹⁹ Kaisa Kaurasen väitöskirja käsittelee 1830-luvun nälkävuosia Pohjois-Pohjanmaalla virkamiesten ja rahvaan välisen vuorovaikutuksen kautta. Kauranen toteaa avustustoimien menestymisen vaikeutena yhteiskunnan eliitin ja kansan väliset mentaliteettierot, joista Kauranen käyttää nimitystä ”kaksi kulttuuria”.²⁰ Seppo Lohi on lestadiolaisuustutkimuksessaan²¹ sivunnut nälkävuosien merkitystä uskonnolliselle eriytymiselle, tosin melko pinnallisesti. Lohen tutkimus keskittyy lähinnä lestadiolaisuuden alueellisen leviämisen kuvaamiseen. Oiva Turpeisen tutkimukset²² käsittelevät valtakunnantasaista, väestömuutoksia sekä kulkutautien etenemistä alueellisesti, mistä on ollut hyötyä tämänkin tutkielman lähtötilanteen ymmärtämiselle.

Kahden viime vuosikymmenen aikana nälkävuositutkimus on tuottanut yhä enemmän tietoa myös paikallisyhteisöjen tasolta. Viitisenkymmentä vuotta

¹⁷ Häkkinen 1991e.

¹⁸ Esimerkiksi Turpeinen 1986, Voipaala 1941.

¹⁹ Savolainen 1989 tarkastelee valtiovaraintoimituskunnan johtajan toimia ja niiden onnistumista nälkävuosina. Lisäksi Häkkinen 1991d ja 1994. Aikalaiskeskusteluun liittyvää kirjallisuutta katso viite 24.

²⁰ Kauranen 1999.

²¹ Lohi 1997.

kuolonvuosien jälkeen kerättyä suullista muistitietoa²³ on käytetty varsinkin uusimmissa tutkimuksissa. Samoin uusin tutkimus on hyödyntänyt lähteenä kuolonvuosien jälkeen käynnistynyttä keskustelua²⁴ sekä köyhien asemaa koskevaa, osin elämäkertapohjaista kaunokirjallisuutta^{25,26}. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksella Antti Häkkinen on työryhmineen²⁷ analysoinut nälkävuosien kokijoiden mielialoja ja suhdetta nälkään käyttäen mm. kuvernöörien kertomuksia, tuomiokirjoja, sanomalehtiä, muistitietoaineistoa ja rikosluetteloita. Tutkimusprojektin tuloksena on syntynyt useita teoksia ja artikkeleita, joista sekä *1860-luvun suuret nälkävuodet. Tutkimus eri väestöryhmien mielialoista ja toimintamalleista että Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*²⁸ kokoavat eri tutkijoiden ja osa-alueiden tulokset. Tutkimuksissa on kuvattu eri kansanryhmien erilaisia selitys- ja selviytymismalleja. Häkkinen on myös tarkastellut nälkäkriisiä jakamalla sen "osakriiseihin", kuten ravinto-, terveys- ja talouden kriisit. Kari Pitkänen on tutkinut erityisesti nälkävuosien kuolleisuutta ja säätyläisten suhtautumista nälkäaikaan. Hannu Soikkasen näkökulma tarkastelee uskonnon ja vallankäytön yhteen kietoutumista nälkävuosina.

²² Turpeinen 1986 ja 1991.

²³ Muistitietoaineistoa ovat keränneet Eteläpohjalainen osakunta 1916-17 (säilytyspaikka VMA) sekä Suomen Historiallisen Seuran nälkävuositoimikunta 1917-19 (KA). Lisäksi Suomen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta löytyy nälkävuosiin liittyvää muistitietomateriaalia.

²⁴ Tawaststjerna, Kovia aikoja (ilmestymisvuosi 1892). Meurman, Nälkävuodet 1860-luvulla (1892).

²⁵ Esimerkiksi Canth, Köyhää kansaa (1886). P(akkala) T., Lapsuuteni muistoja (1885). Päiwärinta, Elämäni (1899). Raussi (julk. 1966, kirjoittaja s. 1800), Virolahden kansanelämää 1840-luvulla. Sillanpää, Hurskas kurjuus (1919). Näitä ovat hyödyntäneet mm. Haatanen 1968, Häkkinen et al 1991, Kauranen 1999.

²⁶ Häkkinen 1991b.

²⁷ Ks. kirjallisuusluettelossa Häkkinen, Ikonen, Pitkänen, Soikkanen.

²⁸ Häkkinen et al 1988 ja Häkkinen et al 1991.

Alajärveä koskevaa paikallishistoriaa löytyy useista eri-ikäisistä tutkimuksista. Niistä löytyy myös näkökulmia nälkävuosien problematiikkaan. Tuoreimpia on 1999 valmistunut Heikki Junnilan kirjoittama Alajärven historia. Siitä löytyy lyhyt luku paitsi nälkävuosien yleiskehityksestä, myös lähtökohdat alajärveläisen tilanteen ymmärtämiseen laajemmin. Järviseudun historia -sarja eri artikkeleineen kertoo Alajärven ja sitä ympäröivän vaikutusalueen tilanteesta.²⁹

Alajärvestä on kirjoitettu myös kaksi 1860-lukua käsittelevää historian pro gradu -tutkielmaa. Rauno Ilvespakka käsittelee maatalojen pakkohuutokauppoja ja talonpoikien velkaantumista 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Katovuosia 1866-68 on työssä käsitelty melko lyhyesti.³⁰ Outi Nygårdin tutkielma käsittelee nälkävuosia paikallisyhteisön käyttämien selviytymisstrategioiden kannalta. Nygård on pyrkinyt selvittämään paikallisyhteisössä viranomaisten ja rahvaan välistä suhdetta³¹, virkamiesten toimia kriisiaikana sekä kriisin vaikutuksia yhteisöön. Nygårdin mukaan yhteiskunnalla ei nälkävuosina ollut keinoja murtaa kriisiä, kun viranomaiset tukeutuivat ylhäältä annettuihin ohjeisiin. Nygård toteaa, että Alajärven surkea loppusaldo johtuu yhteisön kokonaisvaltaisesta lamaantumisesta ja viranomaisten keinojen vähydestä.³²

²⁹ Paikallishistoriallista tutkimusta Alajärvestä katso esimerkiksi Junnila, Nygård, Viitaniemi.

³⁰ Ilvespakka 1984.

³¹ Katso tässä työssä erityisesti luku 4.

³² Nygård O 2000.

1.3. Tutkimustehtävä ja lähteet

Tämä työ tuo oman näkökulmansa Alajärveä käsittelevään nälkävuositutkimukseen. Tavoitteena on monipuolistaa kuvaa käyttämällä aikaisemmin hyödyntämätöntä tai uudella tavalla vanhaa lähdemateriaalia. Lähtöajatuksena on, ettei vuosien 1866-68 tapahtumissa ollut kyse pelkästään huonojen satojen ja kulkutautien onnettomasta yhteisvaikutuksesta, vaan siihen Antti Häkkisen ja Toivo Nygårdin huomioiden mukaisesti vaikuttivat paitsi olosuhteet, myös aikalaisten valitsemat toimenpiteet. Mikä sitten vaikutti valittuihin toimenpiteisiin?

Tarkastelun kohteeksi on nostettava se ajatus- ja arvomaailma, josta niin viranomaisten kriisiajan toimenpiteet kuin niiden saama vastaanotto päätösten kohteiden parissa nousivat. Nälänhädästä kärsivät ihmiset eivät ole vain olosuhteiden uhreja ja ylhäältä tulevien ohjeiden deterministisiä toteuttajia, vaan myös aktiivisia ja rationaalisia valintojen tekijöitä. Kriisiajan ymmärtämiseksi on välttämätöntä tarkastella koko yhteisöä ja sen jäsenten toimintaa, ei ainoastaan normitasoa. Yhteisön kokema kriisi on vain jäävuoren huippu – se paljastaa niitä yhteisössä vallitsevia tottumuksia, uskomuksia ja arvoja, jotka ovat ”normaalitilanteessa” muotoutuneet.³³ Tässä työssä pyritään rakentamaan mahdollisimman kokonaisvaltainen kuva alajärveläisestä yhteisöstä, tarkastelemalla tutkimuskohdetta mahdollisimman monipuolisen ja aiemmin hyödyntämättömän lähdeaineiston avulla. Tavoitteena on ”rajata tarkastelu pienelle alalle, jotta yhteiskunnan ja ihmisen toiminnan rakenteet tulisivat laajemmin esille.”³⁴

³³ Pitkänen 1991, 42.

³⁴ Peltonen 1999, 130.

Tällaisen lähestymistavan omaava tutkimus edustaa mikrohistoriallista³⁵ suuntausta. Mikrohistorian näkökulma tutkimukseen tarkoittaa Hanna Elomaan sanoin ”suppeahkoa, ajallisesti, alueellisesti ja tutkittavien henkilöiden määrän suhteen rajattua ilmiötä”.³⁶

Mikrohistorian lähestymistapoihin kuuluu lisäksi ennakkoluuloton suhtautuminen lähdemateriaaliin. Lähteenä mikrohistoriallinen tutkimus hyödyntää aineistoja, joita aiemmin on pidetty hyödyttömänä tai ei-objektiivisuudessaan jopa harhaanjohtavana.³⁷ Lähteen subjektiivisuus ei tarkoita sitä, etteikö sen kautta voitaisi saada tietoa menneisyydestä. ”Abduktioksi” kutsutussa lähestymistavassa ei ole lähtökohtana valmis hypoteesi, jota pyritään tutkimusaineiston avulla todentamaan, vaan tutkija ”kuuntelee lähteitään ja seuraa niiden antamia vihjeitä”.³⁸ Mikrohistoriallinen lähestymistapa edellyttää tutkijalta paitsi kykyä tulkita lähteitään monipuolisesti ja avarakatseisesti, myös kykyä liittää havaintonsa vankasti tutkimusajan kontekstiin. Ilman kontekstualisointia, kykyä tunnistaa tutkimuskohteen paikallisen historian sosiaalisia ja kulttuurisia taustoja, on vaara liukua anakronistisiin huomioihin vielä suurempi kuin ”perinteisessä” historiantutkimuksessa. Vaarana on myös se, ettei käsittelemäänsä aikakautta

³⁵ Mikrohistoriallisen tutkimussuuntauksen yhtenä painopisteenä on uusien lähdeaineistojen löytäminen ja vanhojen lähteiden hyödyntäminen uudella tavalla, jossa korostetaan lähteiden laatua ja tarkkaa ”lähilukua” määrällisesti suuren lähdeapparaatin sijasta. Lähteiden tarkemman luvun myötä myös tutkijan rooli lähteiden tulkitsijana ja aikakauden tuntijana korostuu. Ollila 1995, 7-8. Peltonen 1996, 21-22. Rahikainen 1996, 25-26. Mikrohistoriallisen suuntauksen historiaa, katso Peltonen 1999. Mikrohistoriallisen suuntauksen avaintutkimuksia Peltosen mukaan mm. Ginzburg 1976, Le Roy Ladurie 1975, Davis 1983, Levi 1985.

³⁶ Elomaa 2001, 61.

³⁷ Virrankoski 1970.

³⁸ Elomaa 2001, 63.

tuntematon tutkija tunnista kohteestaan edes eroa sille, mikä aikanaan oli poikkeuksellista ja mikä normaalia.³⁹

Poikkeuksellisen ja epätavallisen vastapoolina voidaan hahmottaa piirteitä siitä mikä kyseisessä tilanteessa tai yhteisössä on tavallista, totuttua ja normaalia.⁴⁰ Yksittäisestäkin tapauksesta voidaan saada mikrotason ilmiöiden lisäksi paljon tietoa myös makrotason kehityksestä, kun tapauksen yksityiskohdat liitetään tiiviisti yleiseen kehitykseen.⁴¹ Mikrohistoria ei tällöin ole vain "makrohistorian palanen tai muunnelma".⁴²

Paneutumalla historian poikkeavuusilmiöihin kuten kriiseihin tai rikoksiin, voidaan päästä kosketuksiin niiden historian toimijoiden kanssa, joista ei juuri ole säilynyt lähteitä. Tavallinen kansa, rahvas on perinteisessä historiantutkimuksessa jäänyt usein kasvottomaksi. Se ei ole tuottanut "luotettavana" ja "tutkimisen arvoisena" pidettyjä lähteitä.⁴³ Mikrohistorialliseen tutkimusperinteeseen liittyy ajatus "arkipäivän historiasta", joka pitää ruohonjuuritason ihmisten elämää sinänsä tutkimisen arvoisena.⁴⁴ Nälän ja köyhyyden historian tutkiminen onkin arkipäivän ja valtaväestön historiaa parhaimmillaan.⁴⁵

Historian tapahtumat syntyvät sellaisen vuorovaikutusprosessin tuloksena, johon osaa ottavat useat eri yhteiskuntaryhmät.⁴⁶ Tutkimalla nälkävuosia pelkästään viranomaislähteiden avulla, syntyy helposti kuva rahvaasta

³⁹ Katajisto 2000, 11-12.

⁴⁰ Katajisto 2000, 11.

⁴¹ Karonen 2001, 74.

⁴² Davis 1996, 10.

⁴³ Elomaa 2001, 62. Peltonen 1999, 51.

⁴⁴ Elomaa 2001, 68.

⁴⁵ Weiss 2000, 119.

passiivisena kollektiivina, joka ainoastaan ottaa vastaan viranomaisten määräyksiä ja pyrkii toteuttamaan niitä mahdollisuuksiensa ja halunsa mukaan. Tutkijan ongelmana ei tällöin ole rahvaan äänen puuttuminen lähteistä, vaan tutkijan – lähteiden tulkitsijan – mielikuvituksen puute. Lähteiden avulla voidaan löytää myös rahvaan ääni, kun niille asetetaan oikeanlaisia kysymyksiä.⁴⁷ Tämänkaltaisessa lukutavassa tulee näkyviin mikrohistorian korostama lähteiden ja tutkijan dialoginen suhde: tutkijan on osattava ja rohjettava irrottautua niistä ennako-oletuksista, jotka tutkimusprosessin edetessä osoittautuvat virheellisiksi ja lähteä seuraamaan kenties täysin uusia johtolankoja.⁴⁸

Mikrohistorian yksi kiinnostuksenkohteista on yksilö, joka toimii ja tekee valintoja tietyissä historiallisissa olosuhteissa.⁴⁹ Tällöin huomioidaan, ettei yksilön toiminta hänen elinpiirissään ole aina johdonmukaista ja determinististä. Ei ole olemassa toimintaansa täydellisesti ohjaavaa ”totaalista subjektia”, vaan yksilöt ovat samanaikaisesti sekä järkeviä ja harkintakykyisiä että erehtyviä, ristiriitaisia ja ulkoisista olosuhteista riippuvaisia.⁵⁰ Nälkävuosina rahvas ei vain odota passiivisena ylhäältä tulevaa apua, vaan vaikuttaa myös itse omaan tilanteeseensa – toimimalla passiivisesti tai aktiivisesti.⁵¹

Holger Weiss jakaa kriisiajan toimintamallit alempien yhteiskuntaryhmien käyttämiin torjuviin ja ylempien yhteiskuntaryhmien hyökkääviin. Torjuviin

⁴⁶ Elomaa 2001, 65-66.

⁴⁷ Elomaa 2001, 62. Jokiahho 2001, 186-187.

⁴⁸ Historian tutkimusprosessista ”johtolankojen” seuraamisena katso Ginzburg 1996, 37-76.

⁴⁹ Dahlgren & Floren 1996, 174, 288. Elomaa 2001, 66. Kauranen 1999, 14.

⁵⁰ Peltonen 1999, 57-62.

toimintamalleihin kuuluvat ongelman väistäminen piiloutumalla tai pakenemalla, olemalla kuulematta, ymmärtämättä tai noudattamatta käskyjä, niskurointi ja valehtelu. Hyökkääviä toimintamalleja, kuten puolustautumista, liittoutumista ja yhteistyötä käyttävät Weissin mukaan ylemmän yhteiskuntaryhmän jäsenet, koska [vain] ”heillä on korkea sosiaalinen asema ja vaikutusvaltaa yhteiskunnassa, minkä takia heillä on myös parempi mahdollisuus puolustautua kriisin aikana”. Kyse on enemmän voimannäytöstä ja valvonnasta kuin solidaarisuudesta ja huolenpidosta.⁵²

Weissin elitistiseen tulkintaan on sisäänkirjoitettuna ajatus alempien yhteiskuntaryhmien pieneksi rajatusta toiminta-alasta. Tulkinnan mukaan rahvaalla on tilaa ainoastaan ”torjua”, ei toimia itse aloitteentekijänä ja ”hyökkäävänä”. Samoin yläkerroksesta tulee yhteiskunnan toiminnan primus motor. Weissin tulkintaa tulee soveltaa kriittisesti tarkasteltaessa pieniyhteisöjen toimintaa, jossa yhteisön ylä- ja alakerroksen välinen raja on pieni ja ryhmien välinen vuorovaikutus tiivistä. Yhteisön yläluokka, Alajärvellä virkamiehet ja päätösten teossa mukana olleet talolliset, säätelivät ne normit, joiden mukaan tuli elää. Päätöksenteko alajärveläisittäin ei ollut viranomaisten taholta pelkkää ”hyökkäävää” liittoutumista tai oman vaikutusvallan kasvattamista. Päätösten kohteiden toimintatavat muotoutuivat suhteessa päätösten tekijöihin ja päinvastoin. On varottava tekemästä liian jyrkkää jakoa yhteisön ylä- ja alakerroksen välillä: niiden ajatusmaailmat olivat lähempänä toisiaan kuin 2000-luvulla elävää tutkijaa.

⁵¹ Tarkasteltaessa rahvaan suhtautumista viranomaisten antamiin määräyksiin voidaan käyttää Villstrandin ja Katajalan soveltamaa talonpoikaisen vastarinnan muotoja. Katajala 1994 ja Villstrand 1992.

⁵² Weiss 2000, 165-169.

Tämä tutkielma sijoittuu aikarajaukseltaan 1860-luvulle. Koko vuosikymmen oli Alajärvellä katojen ja kurjistumisen aikaa. Talvi 1867-68 ja erityisesti kevät 1868 olivat kriisin kulminoitumaa, jolloin kuolleisuus ja taudit saavuttivat huippunsa.⁵³ Olennaisimpana tarkoituksena ei ole kartoittaa sitä demografista kehitystä, mikä Alajärvellä tapahtui. Päähuomio on sosiaali- ja mikrohistoriallisessa tarkastelussa. Ymmärtääkseen sitä katastrofaalista kuolleisuutta, joka Alajärvellä vallitsi, on aineellisten olosuhteiden hahmottamisen lisäksi myös ymmärrettävä jotain siitä henkisestä todellisuudesta, arvoista ja maailmankuvasta, joiden alaisina ihmiset valintojaan tekivät.

Pahimman kriisiajan ymmärtämiseksi on välttämätöntä luoda taustaa koko vuosikymmenen ajanjaksolle. Katovuodet olivat alajärvellisessä todellisuudessa varsin toistuva ilmiö. Niiden ympärille oli vuosien ja vuosikymmenten saatossa muotoutunut omat toimintatapansa ja käytäntönsä, oma ”kriisikulttuurinsa”. 1860-luvun aikana katovuodet toistuivat peräperää, ilman ”lihavia vuosia” niiden aiheuttamaa kurjuutta helpottamassa. Vuosien 1866-68 tilanne oli kaikkein poikkeuksellisin: pahoista kadoista, kulkutaudeista ja nälänhädästä kärsittiin paitsi Alajärvellä, sen lähialueilla Järviseudulla, niin Vaasan läänissä kuin koko Suomessakin. Kriisi oli ennenkokemattoman syvä, valtion tarjoaman avun tarvisijoita oli monin verroin enemmän kuin aikaisemmin.

Tärkeän lähdesarjan tässä tutkielmassa muodostavat Kuortaneen ja Alajärven käräjäkunnan varsinaisiasiain tuomiokirjat.⁵⁴ Tuomiokirjoista on käyty läpi alajärveläisiä koskettavien rikosasioiden käsittelyt vuosilta 1866-1871. Aineiston

⁵³ Junnila 1999, 145.

⁵⁴ Kuortaneen ja Alajärven käräjäkunta kuului vuoteen 1862 saakka Keski-Pohjanmaan aliseen ja vuodesta 1862 Alavuden tuomiokuntaan.

tarkastelussa ei ole ollut olennaisinta itse rikos, vaan ne seikat, joita jutun käsittely omasta ajastaan ja yhteisöstä paljastaa.⁵⁵ Tuomiokirja-aineiston perusteella alajärveläinen rikollisuus koostui 1860-luvun lopulla lähinnä omaisuusrikoksista ja luvattomasta viinanpoltosta.⁵⁶ Vuonna 1866 tapahtui paikallisissa oloissa poikkeuksellinen murha, jonka selvittelyt käräjäoikeudessa mahdollistavat historiantutkijalle syvemmän tarkastelupinnan paikallisista oloista, käsityksistä köyhyydestä, perhesuhteista, uskonnosta ja nälkävuosien todellisuudesta. Nuija-Erkin tarina muodostuu tässä tutkielmassa avainkertomukseksi⁵⁷, jonka kautta tarkastellaan alajärveläistä elämänmenoa nälkävuosien aikana ja pyritään ymmärtämään sitä todellisuutta, jossa 1860-luvun ihmiset elivät.

Tuomiokirjojen käyttö tutkimuksen lähteenä ei ole ongelmattonta. Niitä on pidetty historiantutkimuksessa pitkään jopa hyödyttömänä lähdesarjana, erityisesti 1800-luvun lopun tutkimuksen kannalta.⁵⁸ Uusi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että tuomiokirja-aineistoa kriittisesti hyödyntäen voidaan aikakauden tuntemusta syventää merkittävästi.⁵⁹

Tuomioistuinten vallankäytöllä on niiden tiukasti sidotusta ja säädellystä luonteesta huolimatta tärkeä merkitys yhteisön normien yleisen tiedottamisen ja uusintamisen kannalta.⁶⁰ Tutkimuksen mielenkiinnon kohteena onkin, mitä ja miten oikeusdraamat kertovat yhteisön luonteesta ja kasvonpiirteistä. Vaikka alajärveläisten rikosjutut käsiteltiin Kuortaneella saakka, voidaan käräjäistuntoja pitää osana epävirallista ”kylähallintoa”. Käräjillä oli läsnä suuri

⁵⁵ Heikkinen 1993, 40. Matikainen 2000, 11. Karonen 2001, 58.

⁵⁶ Kuortaneen ja Alajärven talvi-, syys- ja välikäräjät 1866-68. VMA. ATKA.

⁵⁷ Yksittäisten tapausten käyttö tietyn aikakauden ”avaimena”, Elomaa 2001, 72.

⁵⁸ Renvall 1947, Virrankoski 1970, Saarenheimo 1994.

⁵⁹ Heikkinen 1988, Katajala 2001, Nygård 2001, Vilkuna 1996a.

joukko paikallista väkeä, ja istunnot keräsivät käräjäviikon ajaksi suuren yleisön. Usein juttujen osapuolina oli nimenomaan saman yhteisön jäseniä.⁶¹

Tuomiokirjat ovat vain osa mikrohistoriallisen lähestymistavan mukaisesti mahdollisimman monipuolisesti tutkimuskohdetta käsittelevää lähdeaineistoa. Seurakunnallista aineistoa ovat kirkon- ja myöhemmin kuntakokousten pöytäkirjat. Pöytäkirjat on käyty läpi vuosilta 1860-1869.⁶² Kokousten puheenjohtajana toimi seurakunnan kappalainen ja jäsenenä oli pitäjän talollisia. Virkansa puolesta kappalainen käytti paitsi hengellistä, myös maallista valtaa ylimmän paikallisen päätöksentekuelimen johdossa. Hengellisen ja maallisen vallankäytön yhteen kietoutuminen onkin eräs tutkimuksen kiinnostuksenkohteista. Seurakunnan vaivahoitohallituksen pöytäkirjoista, joita on säilynyt vuosilta 1862-67, on pystytty hahmottamaan yhteisön yläkerroksen suhtautumista heikompiin osiin.

Jumalanpalvelusten yhteydessä luettuja kirkonkuulutuksia on tarkasteltu vuosilta 1860-1869.⁶³ Kirkonkuulutuksia luettiin jumalanpalvelusten yhteydessä, ja niitä on luonnehdittu ensimmäiseksi todelliseksi joukkotiedotusvälineeksi.⁶⁴ Kuulutukset osoittautuivat tutkimuksessa harvoin käytetyiksi mutta erittäin hedelmälliseksi lähdesarjaksi tutkittaessa paikallisyhteisöä. Kuulutuksia antoivat virkamiesten ja papiston ohella yhä

⁶⁰ Uusitalo 1987, 81-83.

⁶¹ Käräjätilanne yhteisön tutkimuksessa, ks. Heikkinen 1997, 106-117.

⁶² Katovuosiin vedoten talolliset jarruttivat kirkollisen ja maallisen hallinnon eriyttämistä, joten kunnallishallintoon siirryttiin vasta keskellä pahinta nälkäaikaa, siirtymäkauden lopulla huhtikuussa 1868.

⁶³ Kuulutuksiin viitattaessa käytetään tässä tutkielmassa päivämäärää, jolloin kappalainen on lukenut kuulutuksen Alajärven kirkossa. Kuulutukset kulkeutuivat luettavaksi melko nopeasti. Paikalliset jättivät kuulutukset papille yleensä ennen jumalanpalvelusta joten ne luettiin samana päivänä. Saman huomion on tehnyt Pitkänen T 1999, 133 tutkiessaan keuruulaista kirkonkuulutusjärjestelmää.

⁶⁴ Tommila 1983, 34-35.

laajemmat ihmisryhmät: kauppiaat, talolliset ja vähitellen myös palvelusväki ja itselliset. Kirjoitustaidon puutekaan ei estänyt ilmoitusten antamista.⁶⁵ Kuulutuksia Jyväskylän maaseurakunnassa 1800-luvun alusta tutkinut Aki Alanko toteaa kuulutusten syntyneen ensisijaisesti hallinnon tarpeisiin, joten kuulutukset "eivät anna suoraa tietoa niin sanotusta arkielämän historiasta. Niitä tutkimalla ei päästä selvyyteen kansan jokapäiväisestä tapakulttuurista."⁶⁶ Hän on sikäli oikeassa, etteivät kuulutukset yksistään käytettyinä tuota vaatimusta pysty täyttämään. Yhdistettynä muihin lähteisiin niiden avulla pystytään rakentamaan varsin kattava kuva pienyhteisön ilmapiiristä, tapahtumista ja vaikuttajahenkilöiden verkostoista.

Päätelmiä tukevinä lähteinä on käytetty seurakunnan historiakirjoja, rippikirjoja, nimismiehen kirjeiden toisteita ja sanomalehtiä⁶⁷. Nimismiehen lähettämien kirjeiden toisteet on käyty läpi joulukuusta 1867 lähtien.⁶⁸ Kirjeissä löytyy viitteitä paitsi paikkakunnalla tapahtuneista rikoksista ja muista järjestyshäiriöistä, myös nimismiehen pahimpana nälkäaikana alueen kruunuvoudille lähettämät kuukausittaiset raportit paikkakunnan kuolleisuustilanteesta ja mielialoista.

Tutkimuksen alkuvaiheessa asetettiin tavoitteeksi pyrkiä tuomaan esiin historian yksittäisiä toimijoita ja heidän kokemusmaailmaansa nälkävuosina. Tämä mahdollistui lähteiden lukemisen edetessä – ja pienen salapoliisintyön kautta. Työn kannalta merkittäviksi nousivat kaksi yksittäistapausta, joiden

⁶⁵ Kirkonkuulutuksista lisää katso Alanko ja Pitkänen T 1999.

⁶⁶ Alanko 1999, 119.

⁶⁷ Alajärveä koskevan uutisoinnin hakemisessa käytettiin Helsingin yliopiston kirjaston (HYK) sanomalehtien Topographica-pitäjähakemistoa.

⁶⁸ Tuota vanhempi nimismiehen arkisto on tuhoutunut nimismiehen virkatalon palossa. Nimismies Granlund kuvernööri Wredelle 11.12. 1867. AKA.

olemassaolosta ei ennen lähdemateriaaliin perehtymistä juurikaan ollut edes tietoa.

Tutkimuksen keskeiseksi teemaksi nousee nälän ja köyhyyden todellisuus, jossa alajärveläiset elivät. Tutkielman aluksi luodaan erityisesti aikaisemman tutkimuksen kautta pohja sille aineelliselle ja väestölliselle tilanteelle, joka Alajärvellä 1860-luvun aikana vallitsi. Luvussa 2 tarkastellaan alajärveläistä yhteisöä siellä vallinneen luterilaisen yhtenäiskulttuurin ja virkamiesten ja rahvaan välisen maailmankuvien eron näkökulmasta. Seuraavissa käsittelyluvuissa tarkastellaan nälän ja äärimmäisen köyhyyden aikaa kahdesta vastakkaisesta suunnasta. Luvussa kolme piirretään kuvaa alajärveläisestä köyhyydestä ja nälkäajan kriisikulttuurista siten, kuin köyhin kansanosaa sen itse koki. Luvun neljä tarkasteluperspektiivi on vastakkainen: keskiössä on alajärven harvalukuinen eliitti: päätöksiä tekevät viranomaiset ja vauraimmat talolliset.

Tällaisen tarkastelutavan kautta nostetaan esiin kaksi yksittäistä alajärveläisen yhteisön jäsentä, joiden merkitys ja vaikutusvalta yhteisössään omana aikanaan eivät enempää olisi voineet toisistaan erota. Toinen lukeutuu köyhistä köyhimpiin, merkityksettömiin, historian häviäjiin sanan monessa merkityksessä. Toinen edustaa alajärveläistä eliittiä, monessa mukana toimivaa yhteisön yläkerroksen jäsentä. Molempien kohtalo nälkävuosina oli poikkeuksellinen. Nuija-Erkki ja Aleksanteri Ågren eivät omana aikanaan lukeutuneet onnistujiin, mutta historiantutkijalle heidän kohtalonsa avaa tutkimuksellisesti sellaisia näköaloja, jotka nostavat heidät tärkeiksi yhteisönsä jäseniksi.⁶⁹

⁶⁹ Mikrohistorian tutkimus on osoittanut menneisyyden todellisuuden ristiriitaiseksi, mikä on kasvattanut kiinnostusta myös ”historian häviäjiin”. Elomaa 2001, 60.

Tutkielman päätösluvussa kootaan yhteen eri näkökulmat mahdollisimman kokonaisvaltaiseksi kuvaksi Alajärven yhteisöstä nälkävuosien puristuksessa. Tutkielman viides luku summaa siten yhteen sen, mitä alkuluvuissa on hahmoteltu: millaisen yhteisön muodostivat katovuosien kurimuksessa sinnittelevät alajärveläiset? Sen kautta pyritään kootusti vastaamaan niihin tutkimuskysymyksiin, jotka työlle on asetettu. Miten huoneentaulun arvomaailma näkyi nälkävuosina? Oliko Alajärvellä päätöksiä tekevän ryhmän ja niiden kohteiden välisessä arvomaailmassa ja maailmankatsomuksessa erilaisuutta ja mahdollisesti ristiriitoja? Miten ylipäänsä suhtauduttiin köyhiin, toisten avun varassa oleviin ihmisiin? Mikä oli yhteisön – seurakunnan, suvun tai perheen - vastuu sen jäsenistä? Mihin tai kehen kovina vuosina turvauduttiin?

Erityisesti viranomaisten tekemien avustuspäätösten taustalla näkyy varsin selkeästi holhoamisen ja kontrollin ajatus: kun pidettiin huolta alemmista, ”kurjista ja köyhistä” yhteiskuntaryhmistä, saatiin samalla oikeus määrällä näitä ryhmiä ja normittaa koko heidän olemistaan ja käyttäytymistään. Ilmenikö Alajärvellä protestointia viranomaismääräyksiä vastaan vai sopeuduttiinko erilaisiin ohjeisiin mukisematta? Tukivatko yhteisön jäsenet toisiaan vai nousivatko yhteisön eri ryhmät toisiaan vastaan, kuten toisiin paikkakuntiin suuntautuneissa nälkävuositutkimuksissa on todettu?⁷⁰ Kaisa Kauranen on määritellyt 1860-luvun nälkävuodet esivaltakeskeisen sääty-yhteiskunnan lopullisen murenemisen aikana.⁷¹ Miten se näkyy alajärveläisessä kontekstissa?

⁷⁰ Häkkinen et al 1988, Kauranen 1999.

⁷¹ Kauranen 1999, 153.

2. ALAJÄRVELÄINEN PAIKALLISYHTEISÖ

2.1. Yhtenäiskulttuuri, oliko sitä?

Tutkittaessa historiallista yhteisöä, on tutkijan tehtävänä luoda kuva "elävien ihmisten kokonaisuudesta, ja saada tuo kuva luoduksi niin, että siihen tulisivat mukaan eri elämäntilojen keskinäiset yhteydet sellaisina kuin ne käytännössä esiintyvät." Historiantutkijalle yhteisö on tietty ihmisjoukko, jota yhdistävät samat tapahtumat, omat erikoispiirteensä ja yhteinen organisaatio. Maantieteellinen alue sinänsä ei tee yhteisöä historiantutkimuksen näkökulmasta, vaan tarkastelun kohteena ovat nimenomaan ihmiset ja heidän yhteinen historiansa.⁷²

Mikrohistorialliset tutkimukset ovat toistuvasti problematisoineet käsityksen yhteisöistä, joissa vallitsee kaikenkattava yhtenäiskulttuuri, joka ulottuu kaikille elämäntiloille. Yhteisöihin on siten suhtauduttava ihmisryhminä, joilla on yhteisen maantieteellisen alueen lisäksi yhteistä historiaa, mutta myös toisistaan poikkeavia kokemusmaailmoja ja kulttuureja. Maailma ei näytä samalta kaikkien yhteisön jäsenten silmissä, mikä aiheuttaa myös jännitteitä yhteisön sisällä. Yhteisöt sulkevat sisäänsä useita ryhmiä, joiden kokemusmaailmat eivät aina kohtaa. Yhteentörmäykset purkautuvat usein esiin kriisiaikoina, kuten myös nälkävuosina.⁷³

Yhteentörmäyksien esiintymisestä huolimatta yhteisön eri ryhmät tulee silti nähdä saman yhteisön jäseninä. Pienessä yhteisössä, kuten Alajärvellä,

⁷² Renvall 1965, 263-267, 275.

⁷³ Tämän osoittaa esimerkiksi Kauranen 1999.

kontaktit ja vuorovaikutus olivat väistämättömiä ja etäisyyden ja epäluulojen rinnalla esiintyi myös yhteistoimintaa. Käsitys yhtenäisestä kulttuurista on sikäli problemaattinen, että eri yhteiskuntaryhmien kokemusmaailman kautta maailma näyttäytyi eri tavoilla. Kaisa Kauranen hylkää yhtenäisen kulttuurin käsitteen ja puhuu "vallan ylemmillä portailla" olevien ideologiasta, jolla he halusivat nähdä yhteiskunnan. Tämä pyrki vahvistamaan esivaltakeskeistä sääty-yhteiskuntaa.⁷⁴ Näkökulma yhtenäiskulttuurista ei siis ole itsessään staattinen. Kun yhteiskunta sulkee sisäänsä eri tavoin maailman hahmottavia ja kokevia ryhmiä, on myös määritelmää yhtenäiskulttuurista käsiteltävä joustavana.

Yhtenäiskulttuurissa koko yhteiskunta nähtiin jumalallisena järjestelmänä, jossa jokaisella yhteisön jäsenellä oli oma paikkansa yhteiskuntahierarkiassa. Koko kansa ylimmästä säädystä alimpaan oli velvoitettu noudattamaan kirkollisen tavan ulkoisia muotoja, vastuullisena yhteisölleen ja sitä kautta itse Jumalalle elämästään. Rakenne korosti staattisuutta, paikoillaan pysyvyyttä ja patriarkalisuutta.⁷⁵ Yhteiskunta jakaantui kolmeen säätyyn: maalliseen, hengelliseen ja huoneenhallitukseen. Maallisen hallituksen tehtävänä oli "pitää syntiä kurissa", mihin sillä oli jumalallinen auktoriteetti. Tätä tehtävää paikallistasolla hoitivat viranomaiset. Hengellinen hallitus pyrki Raamattua saarnaamalla tukemaan maallisen hallituksen auktoriteettia. Huoneenhallitus oli tavallaan pienoiskokoinen yhteiskunta, jossa perheen isäntä hoiti hallitsijan ja papin tehtävää. Patriarkaalinen isänvalta oikeutti perheenpään hallitsemaan vaimoan, lapsiaan ja palkollisiaan.⁷⁶

⁷⁴ Kauranen 1999, 154, 156.

⁷⁵ Wirilander 1974, 25.

⁷⁶ Wirilander 1974, 27.

Ylemmillä säädyillä ja huoneenhallituksen päällä oli myös vastuu alaistensa toimista. Oikein toimimisesta seurasi Jumalan antama siunaus, joka näkyi maallisen hyvinvoinnin ja vaurauden muodossa. Kriisit, vastoinkäymiset ja kadot olivat paitsi Jumalan puhuttelua, myös rangaistuksia ihmisten tekemistä synneistä. Yksittäinen ihminenkin saattoi vetää Jumalan vihan yhteisönsä päälle, mikäli hänen tekemänsä rikkomus oli jäänyt vaille sovitusta. Nälkävuosien tuottama kriisiaika mullisti perinteistä elämänmenoa ja pakotti kohtaamaan sen ajatuksen, että kadot olivat seurausta väärin tekemisestä.

1860-lukua tarkastellaan historiantutkimuksessa yhtenäiskulttuurin ja esivaltakeskeisen sääty-yhteiskunnan ideologian murrosaikana.⁷⁷ Siinä perinteinen vanhaluterilaisuudeksi⁷⁸ nimitetty arvojen ja toimintatapojen yhtenäisyys muuttui moniarvoisuudeksi. Sivistyneistö eriytyi omaksi ryhmäkseen ja maallistuen, vieroksuen uskonnon ulottumista kaikille elämän osa-alueille. Yhtenäiskulttuurin murtumisen kärjessä kulki sivistyneistö, sitä seurasi uskonnollista väliinpitämättömyyttä ja tapakristillisyyttä kritisoineiden herätysliikkeiden esiinnousun myötä myös rahvas. Yhtenäiskulttuurin murtumisen taustalla pidetään erityisesti kunnallishallinnon perustamista sekä köyhäinhoidon, koulun ja muiden tehtävien siirtymisen kirkolta maallisen hallinnon piiriin. Nämä muutokset erottivat arkipäivän todellisuuden ja kirkon toisistaan. Tässä murrosajassa näkyi kollektiivisen elämäntavan hajoaminen, auktoritatiivisen yhteisökäsityksen murtuminen ja yksilöllisten korostusten esiin murtautuminen.⁷⁹

⁷⁷ Kauranen 1999, 157.

⁷⁸ Käsite vanhaluterilainen tarkoittaa suunnilleen samaa, lähes kaiken kattavaa yhteiskuntanäkemyttä, kuin luterilainen yhtenäiskulttuuri. Häggman 1994, 135 esittelee ruotsalaisen kirkkohistorioitsija Hilding Pleijelin (1970) määritelmät em. käsitteistä suomalaisten säätyläisten perheihanteita käsittelevässä tutkimuksessaan.

Vaikka kirkkohistoriassa sijoitetaan vanhaluterilaisen yhtenäiskulttuurin murtumisen aika 1850-luvulle, ei murroksen ajoittaminen Alajärven tilanteessa ole aivan ongelmatonta. Kirkkohistorioitsija Eino Murtorinne nostaa esiin yhtenäiskulttuurin murtumisen taustasyiksi erityisesti kunnallishallinnon perustamisen sekä köyhäinhoidon, koulun ja muiden tehtävien siirtymisen maallisen hallinnon piiriin. Nämä muutokset erottivat arkipäivän todellisuuden ja kirkon toisistaan.⁸⁰

Alajärvellä nämä muutokset tapahtuivat vasta nälkävuosien lopulla, joten kriisiaikana puheet muutoksista vasta enteivät tulevaa tilannetta. Uskonnolliselta ilmapiiriltään Alajärvi oli 1860-luvun lopulla pääosin vanhaluterilainen seurakunta. Herätysliikkeet saivat vakinaista jalansijaa Alajärvellä vasta pitkällä 1870-luvun puolella bekkiläisyyttä⁸¹ lukuun ottamatta. Herätysliikkeenä bekkiläisyys korosti omakohtaista uskonnollisuutta, mutta Järviseudulla pappisvetoisena ja siveellistä puhtautta tiukasti valvovana liikkeenä se pikemminkin vahvisti yhtenäiskulttuurin voimassapysymistä kuin mursi sitä - kuten esimerkiksi papistoa kritikoiva herännäisyys teki. Herännäisyyden kukoistuskausi oli Järviseudulla ollut aikaisempina vuosikymmeninä, mutta Lappajärven kirkkoherra Jaakko Fellmanin (kirkkoherrana 1833-75) ankara vastustus heijastui myös hänen alaistensa seurakuntiin, joihin Alajärvikin kuului.⁸² Fellman oli omaksunut arkkipiispa Melartinin näkemyksen, jonka mukaan ”herännyt pappi oli yhtä paha kuin

⁷⁹ Murtorinne 1992, 102, 288.

⁸⁰ Murtorinne 1992, 102, 288

⁸¹ Suomessa saksalaispohjainen bekkiläisyys vaikutti lähinnä eteläpohjalaisen papiston, mm. Järviseudulla vahvasti vaikuttaneesta Johanssonin suvusta nousseiden pappien ja piispojen kautta. Beckiläisen pietistissävytteisen teologian korostuksia olivat raamattukeskeinen uskonkäsitys ja vaatimus kristityn eettis-siveellisestä elämästä. Sen vaikutus laajemmalle ulottuvana kansanliikkeenä näkyi nimenomaan Järviseudulla, jossa sitä tukivat monet herännäisyyden ”ukkolaisuutta” ja hurmoksellisuutta kritisoineet papit. Korpinen 1972, 13 ja Murtorinne 1992, 167.

juoppo” ja siksi ankara valvonta oli tarpeen.⁸³ Vieroksuva suhtautuminen herännäisyyteen lienee säilynyt Alajärvellä pitkään. Sen sijaan Vimpelin beckiläistä kappalaista Anders Törnuddia (kappalaisena 1863-73) käytiin kuulemassa naapuriseurakunnistakin.⁸⁴

Alajärvellä yhtenäiskulttuurin murrosvaihe tapahtui varsin myöhään - se pikemminkin vahvistui 1870-luvulla alkaneen beckiläisen Jonatan Johanssonin pitkän kirkkoherrakauden myötä.⁸⁵ Nälkävuosien aikana yhtenäiskulttuurissa ei siten tapahtunut rajua murrosta, joka olisi tehnyt myöhemmin mahdottomaksi Johanssonin patriarkaalisen huolenpidon seurakunnastaan. Ehkä tuosta ajasta löytyi tekijöitä, jotka hidastivat murroksen tapahtumista niin, että Johanssonin patriarkaalinen isänvalta yli seurakunnan tuli myöhemmin mahdolliseksi.

2.2. Ohuen säätykerroksen Alajärvi

Alajärvi oli 1800-luvun loppupuolella vahvasti maatalousvaltainen talonpoikaisyhteisö, jossa virkamiesten osuus kokonaisväestöstä oli pieni. Maaseudulla oli harvoja perheitä, jotka voidaan luokitella säätyläisiksi.⁸⁶ Säätyläisyyden käsitettä voidaan kuitenkin 1800-luvun loppupuolen kontekstissa tulkita väljemmin: sitä ei määritä pelkästään syntymä ja virka-asema, vaan myös oppineisuus ja varallisuus. Säätyrajojen lisäksi oli olemassa

⁸² Korpinen 1972, 1-2.

⁸³ Keski-Nisula 1967, 50-63 viittaa Melartinin 17.5. 1854 kirjeeseen Fellmanille.

⁸⁴ Korpinen 1972, 1-3.

⁸⁵ Holma 1983, 773-774. Junnila 1999, 238-239, 252.

⁸⁶ Nygård 1983, 136-138.

myös kieliraja, joka erotti säätyläiset muusta yhteisöstä.⁸⁷ Kielieroja ei aina edes pyritty poistamaan, sillä "muutaman suomen kieltä ymmärtämättömän seurakuntalaisen pyynnöstä" pidettiin Alajärvellä myös ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia.⁸⁸ 1800-luvun loppu merkitsi perinteisen nelisäätyjaon monimuotoistumista, kun maaseudun irtaimen väestön määrä kasvoi ja ylempien säätyjen rinnalle muodostui virkamiehistä ja yliopisto-oppineista koostunut aateliton maallikkosääty.⁸⁹ Merkittävin raja kulki kuitenkin rahvaan ja säätyläisten välillä.⁹⁰

Säätyläisten ja virkamiesten merkitys nousee Alajärvellä suureksi juuri heidän ryhmänsä pienuuden vuoksi. He erottautuivat yhteisöstään: "Mitä vähemmän jotakin laatua löytyy, sitä enemmän sille annetaan arvoa."⁹¹ Säätyläisten merkitystä yhteisössään voidaan arvioida myös toisesta näkökulmasta. Maaseudun eliitti oli harvalukuinen, joten se joutui pakostakin elämään lähempänä paikallisyhteisöään kuin samansäätyisiään ja valtakunnallisia tapahtumia. Säätyläisillä oli tuolloin kaksi vaihtoehtoa, joko tiivis samastuminen oman lähiseudun samansäätyisiin, tai "jalkautuminen kansan pariin". Alajärveläisen yhteisön yläkerroksen tiiviit suhteet näkyivät myös kirkonkuulutuksiin tuoduista viestilapuista, joille virkamiehet olivat kirjoitelleet epävirallisia viestejä myös toisilleen lämpimän veljeyden hengessä.⁹²

⁸⁷ Alajärvellä ruotsinkielisiä oli 1800-luvun lopulla 13; he olivat lähinnä ruotsinkielisten virkamiesperheiden jäseniä. Nygård 1983, 138.

⁸⁸ Kappalainen Limonin kuulutus 20.6. 1863. Viranomaisten ja yksityisten kirkonkuulutuksia. ASA.

⁸⁹ Alajärvellä ryhmään lasketaan kuuluvaksi tutkimusajalla kirkon virkamiesten (Fellman, Hjelt, Limon, Helenius) lisäksi nimismies Granlund, metsänhoitaja Forsell, maanmittari Nohrström. Samantapaisen tyypittelyn tekee myös Nygård 1983, 138.

⁹⁰ Kauranen 1999, 23-26.

⁹¹ Nygård 1983, 138.

⁹² Esimerkiksi nimismies Granlundin tervehdys kappalainen Limonille 1.9. 1867 annetun kuulutuksen liepeessä. ASA.

Virkamiesten ja säätyläisten erityisyyttä yhteisössään korosti myös se, että se etsi ajanvieteseuransa mahdollisuuksien mukaan omasta taustaryhmästään.⁹³ Valtiopäivien avajaisia kokoonnuttiin Alajärvellä 1867 juhlistamaan laulun ja tanssin merkeissä "wallasväen kesken".⁹⁴ Papisto eristäytyi muiden säätyläisten kanssa jokseenkin täysin kansasta – Ylikankaan tulkinnan mukaan herännäispapistoa lukuun ottamatta juhlien ja huvitusten pariin.⁹⁵ Ohuen säätyläiskerroksen alueella elämä saattoi siten olla aika yksinäistä. Karl Vilhelm Hjelt kirjoittaa esimiehelleen Fellmanille anomuksen päästä perheineen käymään Laihialla omaistensa luona, sillä "eihän voi kieltää vaimoltaan sitä huvitusta, että edes kerran vuodessa saa käydä tervehtimässä vanhempiaan ja omaisiaan. Yksitoikkoiseksi täytyy tietysti elämän tulla varsinkin hänelle, joka lapsuudestaan saakka on tottunut nauttimaan seurasta."⁹⁶

Toisaalta maaseudun harvalukuinen eliitti joutui pakostakin elämään lähempänä paikallisyhteisöään kuin "omiaan". Paikallistason päätöksenteon dominointi onnistui paremmin alueilla, jolla säätyläisiä oli paljon. Ohuen säätykerroksen alueella virkamiehet samastuivat rahvaaseen ja tukivat sitä. Samastuminen rahvaaseen oli sosiaalisen elämän kannalta usein lähes välttämätöntä: mitä ohuempi oman lähiseudun säätyläisten kerros oli, sitä vaikeampaa oli säädynmukaisen elämäntavan ja -tyylin toteuttaminen.⁹⁷

⁹³ Tosin Fellmanin ja hänen alaisten huonoista väleistä mainitsevat esimerkiksi Keski-Nisula 1967 ja Lampola 1939, 134.

⁹⁴ Alajärveltä. –r-r, TS 7/19.2. 1867.

⁹⁵ Ylikangas 1984, 15-23. Tässä yhteydessä Ylikangas viittaa huvittelunhaluiseen Karl Vilhelm Hjeltiin, ei tosin tämän Alajärven-vuosiin. Päätelmänsä Ylikangas on tehnyt Hjeltin nuorukaisena pitämän vuoden 1835 päiväkirjan perusteella.

⁹⁶ Lampola 1939, 172-173 kertoo Hjeltin 28.1. 1850 Fellmanille kirjoittamasta kirjeestä.

⁹⁷ Kauranen viittaa myös Pulman 1985 tekemiin havaintoihin köyhäinhoitoa koskevasta päätöksenteosta vapauden ajalla. Kauranen 1999, 52-59.

Näiden määritelmien myötä säätyläisyyden käsitettä voidaan Alajärven yhteydessä laajentaa koskemaan sitä yhteisön yläkerrosta, jotka kokivat kuuluvansa omaan sisäryhmäänsä ja jotka olivat tekemässä muuta yhteisöä koskevia päätöksiä. Tällöin ryhmään lukeutuvat myös pitäjän suurimmat talolliset. He olivat tavallaan tasapainoilemassa säätyläisten ja muun rahvaan välillä. Varallisuutensa ja vaikutusvaltansa puolesta he lukeutuivat rahvaan näkökulmasta ”säätyläisiin”, yhteisönsä yläkerrokseen, vaikka syntyperä osoitti muuta. Varsinaiset säätyläiset suhtautuivat heihin arvostavasti, mutta tuskin täysin omaan ryhmäänsä lukien.

Säätyläisten joukko oli Alajärvellä hyvin pieni, joten virkamiehet joutuivat päätöksenteossa tukeutumaan vahvasti rahvaaseen. Kappalaisen vaikutusvalta luonnollisesti oli suuri kirkonkokousten puheenjohtajana, mutta rahvaan voimasta ja vaikutusvallasta on osoituksena se, ettei suuria päätöksiä nuijittu niin vain läpi. Kirkonkokouksissa rahvaan edustajat jarruttivat päätöstä kunnallishallintoon siirtymisestä vastoin kappalaisen tahtoa kuukausien ajan.⁹⁸ Toteuttamatta jäivät aikoinaan myös kappalaisten esitykset koulun perustamisesta ja kruununvarojen lainaamisesta köyhien auttamiseksi.⁹⁹

Kaisa Kauranen selittää paikallistason ristiriitojen kriisiaikoina johtuneen arvojen ja maailmankuvien eroista, joista hän käyttää nimitystä ”kaksi kulttuuria”. Ympäröivän yhteisön tapahtumat saattoivat jäsentyä rahvaan ja eliitin keskuudessa täysin eri tavoin. Rahvas käytti kriisiajan selviytymisstrategioina tapoja, jotka ärsyttivät tai oudoksuttivat säätyläisiä, ja usein se piti näistä tavoista kiinni säätyläisten vastustuksesta huolimatta.

⁹⁸ Kappelinkokous 18.3., 10.11. 1867, 9.2. 1868. ASA.

⁹⁹ Kirkonkokous 5.2. 1860, kappelinkokous 21.9. 1862. ASA.

Kohtaamisissa oli usein kyse kahden kulttuurimuodon konfliktista, jossa mielikuvilla, arvoilla ja totumuksilla oli tärkeä sija.¹⁰⁰

2.3. Kappalainen ja kappelin miehet - kirkon vaikutusvalta paikallisyhteisössä

Kirkolla oli vielä 1860-luvulla vankka asema niin henkisenä kuin hengellisenäkin auktoriteettina, jonka asema entisestäänkin korostui pienessä maalaispitäjässä. Kirkon valtaa kuvastaa käytäntö, jonka mukaisesti maallisessa oikeudessa vilpillisestä todistuksesta kiinni jäänyt joutui kotiseurakuntansa papin nuhdeltavaksi.¹⁰¹ Papistolla oli hengellisten tehtävien lisäksi monia maallisia velvollisuuksia, mikä teki papeista eräänlaisia ruohonjuuritason yleishallintomiehiä. Pappien tehtäviin kuuluivat pitäjän- ja kappelikokousten vetäminen, köyhäinhoidon järjestelyt ja eräät sairaiden hoitoon liittyvät tehtävät.¹⁰² Papiston asemaa vahvisti ”valtaistuimen ja alttarin liitto”, joka pohjautui ajatukseen papiston vastuusta yhteiskunnallisen ja siveellisen rauhan takaajana omassa paikallisyhteisössään.¹⁰³

Koska seurakunta huolehti Alajärvellä pitkään paikallishallinnosta, oli hengellisen ja maallisen vallankäytön välinen raja kuin veteen piirretty viiva. Papiston asema oli kuitenkin murrosvaiheessa. Uuden pappisihanteen

¹⁰⁰ Kauranen 1999, 68, 142, 154.

¹⁰¹ Erkki Tikkanen murhajutun oikeudenkäynnissä kertoneet nuoret, Janne ja Sanna Maija Tikkanen sekä Heikki Hämeenniemi ja Erkki Laukkola saivat salattuaan osan totuudesta kappalainen Limonilta opetusta ”kristinopin päätöyksistä” sekä todistajan arvosta ja tärkeydestä (värde och vigt). Vk 19.7. 1866 §7.

¹⁰² Kauranen 1999, 59. Soikkanen 1991, 224.

¹⁰³ Murtorinne 1992, 16,37.

mukaisesti pappien tuli olla ensisijaisesti hengellisen työn tekijöitä.¹⁰⁴ Nälkävuosien aikana Johan Limon koetti pitkään vapautua tähän tehtävään.¹⁰⁵ Hengellinen valta kunnallisen päätöksentekuelimen johdossa ei kunnan ja seurakunnan erottamisen myötä poistunut, sillä ensimmäisen kuntakokouksen puheenjohtajaksi valittiin seurakunnan vt. kappalainen Johan Helenius ja kunnallislautakunnan esimieheksi lukkari Aleksanteri Ågren.¹⁰⁶ Kokousten jäseninä oli pitäjän talollisia ja kokouksista tiedotettiin kuulutuksilla jumalanpalvelusten yhteydessä.¹⁰⁷ Paikallinen tiedottaminen keskittyi jumalanpalveluksiin aikana, jolloin se oli koko seurakuntaelämän keskeisin toimintamuoto.¹⁰⁸

Maallisen ja hengellisen vallankäytön yhteensulautuminen yhtenäiskulttuurin aikana voidaan käsittää myös talonpoikien ja papin välisenä luottamus- ja uskollisuussuhteena, joka konkretisoitui papin palkkaustavassa. ”Pappi sitoutui huolehtimaan seurakunnasta ja talonpojat suorittamaan papinsaavat ja huolehtimaan pappilan rakennuksista”.¹⁰⁹ Papinsaavat maksettiin luonnontuotteina, joista osa oli kiinteä viljaosuus ja osa maksuja suoritetuista kirkollisista toimituksista. Maksutapa, varsinkin nälkävuosina, johti kahnauksiin papin ja seurakuntalaisten välillä.¹¹⁰

¹⁰⁴ Soikkanen 1991, 226.

¹⁰⁵ Kappelinkokous 18.3. 1867, 10.11. 1867. ASA.

¹⁰⁶ Kappelin välikokous 13.9. 1868. ASA.

¹⁰⁷ Viranomaisten ja yksityisten kirkkokuulutuksia 1860-69. ASA.

¹⁰⁸ Alanko 1999, 89.

¹⁰⁹ Soikkanen 1991, 226. Laasonen & Raittila 1985, 313-317.

¹¹⁰ Soikkanen 1991, 226-227. Helputuksia maksutapaan tosin tehtiin. Johan Heleniuksen tullessa papiksi keväällä 1868, sovittiin kappelinkokouksessa viljan sijasta palkanmaksun suoritettavan halkoina, ”niin kuin tähän asti on tavallista ollut.” Kappelinkokous 21.12. 1867. ASA.

Jaakko Fellman kävi jatkuvaa kiistaa palkkasaatavistaan, aina käräjillä asti.¹¹¹ Nälkävuosien puristuksessa seurakuntalaisten oli vaikea irrottaa ylimääräistä viljaa papinsaatavia varten. Tämän kirkkoherra ymmärsi, ja pienensi vaatimuksiaan, perustellen järjestelmää kuitenkin jumalallisella järjestyksellä.

[Tekevät] Alajärven seurakunnan miehet hyvin ja maksavat minulle tulevat menneen vuotiset kirkkoherran saatavat – ja on minun toivoni että ne tulevat paremmin maksetuksi kuin edesmenneinä vuosina ettei niitä tarvittais aina, minulle suureksi harmiksi ja seurakunnan miehille kuluksi ja rasitukseksi, Esivallan kautta ulosriistää – etenkin kuin se on kaikille hyvin tiettävä että minun vaatimukseni ovat niin pienet ja ei kolmattakaan osaa mikä minulle lain ja asetusten jälkeen tuleva olis – ja koska Ylivallalla ja opettajilla ei kielletä heidän laillista osaansa silloin on maassa hyvä hallitus, menestys ja siunaus; niin kuin Herra katsoi leppyisesti Abelin uhriin.¹¹²

Niin tiukoilla Fellman ei katovuosien aikana kuitenkaan ollut, etteikö hänen varastoistaan olisi riittänyt viljaa seurakunnille lainattavaksi. ”Sen suuren puutteen suhteen, joka tänä keväänä on oleva koko Pohjanmaalla”, tarjoutui Fellman lainaamaan 140 tynnyriä ohraa alajärveläisille isännille.¹¹³ Karl Vilhelm Hjelt ja Johan Limonkin joutui kuuluttamaan saataviaan ja rästejään.

Ymmärtänee jokainen, joka vähäki tahtoo asiaa mietiskellä, että niissä varoissa kun olen ja niillä menoilla kuin tähän aikaan on, en paraalla tahdolla taida jättää niin paljon laillisesta ja odotetuista sisään vaatimatta...muuten täytyy minun turvata ruunun palvelijan apuun.¹¹⁴

¹¹¹ Sk 1867 §481, §485-487, §520. Fellman karhusi papinsaataviaan oikeusteitse yhteensä kuudelta alajärveläiseltä. Kaikkia juttuja oli käsitelty jo aikaisemmin saman vuoden talvikäräjillä. VMA. ATKA.

¹¹² Kirkkoherra Fellmanin kuulutus 18.2. ja 11.3. 1866. ASA.

¹¹³ Kappalainen Limonin kuulutus 10.4. 1864. ASA.

¹¹⁴ Kappalainen Hjeltin kuulutus 1.12. 1861. Kappalainen Limonin kuulutus 28.7. 1867. ASA.

Lukkari Aleksanteri Ågren pyysi yleisellä kuulutuksella seurakunnan isäntiä suorittamaan rästiin jääneet maksut, "ettei minun rengäis rästitingiä guvernööriin lähettää ja isompia kustannuksia teille laittaa."¹¹⁵ Ågrenin päänvaivana olivat myös virkatalon rakentamiseen liittyvät vaikeudet. Pahimpina nälkävuosina käynnistyneeseen rakennushankkeeseen ei meinannut löytyä työmiehiä eikä rakennusaineita, vaikka Ågren niitä toistuvasti kuulutti pyytäen "ystävällisesti seurakunnan jäseniä ottamaan korviinsa, ettei tarvitse joka pyhä näin huonoa asiaa julistaa, niin kun jotain erinomaista." Ongelmia oli ollut myös työmiesten täsmällisyydessä ja varustuksessa. Ågren ohjeisti, kuinka "ei saa tulla ilman työvärkittä niin kuin on tultu, monta miestä joukossa eikä olekkaan työasetta, myöskin pitää tulla työhön kello 7 aamulla eikä puolenpäivän aikaan niin kuin on tavallinen ollut."¹¹⁶

Rahvaan puolelta kirkkohistorioitsijoiden mainitsema uskollisuus ja luottamus ilmenivät myös muilla tavoin kuin työsuoritusten tunnollisena täyttämisenä. Papinsaatavien maksuja ja virkatalojen rakentamisiin osallistumista vastaan niskuroitiin hidastelemalla, mutta niitä vastaan ei kapinoitu avoimesti. Hidastelusta pappilan virkatalon kunnostuksessa 1860-luvun alkuvuosina kertovat tarkastusten yhteydessä tehdyt merkinnät.¹¹⁷ Pappi oli seurakuntansa jäsenille muutakin kuin virkamies, huoneentaulumallin mukaisesti paimen tai isä, jolla oli myös oikeus käyttää valtaa. Viimeistään olosuhteiden puristuksessa tämä valta kyseenalaistettiin.

Köyhäinhoitoon liittyvän lainsäädännön muutokset aiheuttivat kahnausta viranomaisten ja rahvaan välillä. Köyhiin suhtautumisen ristiriidoista voidaan

¹¹⁵ Lukkari Ågrenin kuulutus 9.8. 1863. ASA.

¹¹⁶ Lukkari Ågrenin kuulutukset luettu 17.9. 1865, 8.2. 1867, 28.4. 1867, 4.5. 1867, 31.8. 1867. ASA.

¹¹⁷ Kappelinkokous 5.10. 1863. ASA.

ehkä löytää heijastumia niistä arvomaailmojen eroista, jotka olivat merkkejä yhtenäiskulttuurin kriisistä.¹¹⁸ Merkkejä murroksista voidaan löytää tilanteista, jolloin yhteiskunnan yläkerroksen ja rahvaan toimintatavat, nälkään suhtautumisen ja uskomukset muotoutuivat hyvin erilaisiksi.¹¹⁹ Osittain käytännön syistäkin johtuva (ylimääräistä viljaa ei yksinkertaisesti ollut) niskurointi papinsaatavien maksua ja virkatalojen ylläpitoa kohtaan antaa viitteitä siitä, ettei hengellisen vallan ja paikallisyhteisön välinen suhde ollut aina rikkumaton.

¹¹⁸ Murtorinne 1992.

¹¹⁹ Häkkinen 1994.

3. KÖYHÄN AJAN KUVA

3.1. Nuija-Erkin kuolema

Toukokuussa 1866 uutisoi Suomen. Wirallinen lehti järkyttävästä tapahtumasta. Lehteen kulkeutuessaan tapahtumien kulku oli tosin toimittajan käsissä hieman muokkautunut.

Muuan torpan asukas Alajärven seurakunnassa oli, joku viikko aikaa tätä ennen käynyt kyläläisiltänsä nälkäisille lapsilleen ja waimolleen pyytelemässä elatuksen apua lainaksi, waan ei keneltäkään sitä saanut, kun kaikilla kylässä oli tyhjyys; jonka wuoksi, nurjalla mielellä takasin kotiin palattuansa, oli waimoltaan kysynyt jos hänelle löytyisi puhdasta paitaa sitten yllensä saada muuttaa, kun metsästä oli kotiinsa tullut, jonne kirwes olalla myös lähti käwelemään, sanoen käywänsä siellä wähäisiä kytökylwöjään katsomassa. Mutta hänen siellä kauwan wiiwyttyä lähdettiin häntä etsimään ja löydettiin kytöaituuksensa wierestä kuolleena weressänsä makaawan, pitäen kirwestään wasemmassa kainalossaan ja puristaen puukkoaan oikeassa kädessään, jolla kurkkunsa oli poikki siwaltanut. Lienee elatuksen murhe ja heikkomielisyyys ollut kuoleman syynä.¹²⁰

Pikku-uutinen kätkee taustalleen, jos mahdollista, vieläkin traagisemman tarinan. Torppari Erkki Tikkanen (Nuijala), ”Nuija-Erkki” katosi kotoaan 23.4. 1866. Yön yli jatkuneita etsintöjä oltiin juuri päättämässä tuloksettomina, kun Erkin vaimo Kaisa löysi miehensä torpan läheisyydessä olleelta Pietarinperkiön kydöltä kurkku auki viillettyinä. Torpan miehen kuoleman taustalla on vyyhti nälänhädän aiheuttamaa kurjuutta, suomalaiskansallista mielenmasennusta ja väkivaltaisia suku- ja perheriitoja. Eri seikat löytävät yhteisen nimittäjän nälkävuosien todellisuudesta, jossa maallisen omaisuuden merkitys nousi arvoon arvaamattomaan ja joka saattoi kääntää niukoissa aineellisissa elinoloissa sinnittelevät sukulaiset toisiaan vastaan.

¹²⁰ Lappajärveltä. J.A, SVL 42/30.5. 1866 L1.

Oli väkivaltainen kuolema sinänsä poikkeuksellinen aikanaan tai ei, tarjoaa sen käsittely hedelmällistä aineistoa tutkijalle. Yksittäisen tapauksen kautta voidaan avata laajempia kysymyksiä, kunhan tutkijan tarkastelema yksittäinen tapaus käsitellään kokonaisvaltaisesti ja liitetään laajempiin asiayhteyksiin.¹²¹ Tässä kuolemantapauksen tutkinnan esiin nostamia seikkoja tarkastellaan erityisesti köyhyyden ja nälkääjän luomien elämäntilanteiden valossa. Vaikka historiantutkijan ei ole mahdollista, tuskin tarpeellistakaan, ryhtyä ratkaisemaan sadanneljänkymmenen vuoden takaisia kuolemantapauksia, on Tikkasen jutussa paljon seikkoja, jotka herättävät jälkeinpäin kysymyksiä. Olivatko muodollisesti tuomitut sittenkään syyllisiä? Jos olivat, mikä heidän motiivinsa tekoon oli? Ratkaiseva todistaja kuoli ennen oikeudenkäyntiä, millainen olisi ollut hänen versionsa tapahtumista?

Erkki Tikkasen kuolemantapausta käsiteltiin Kuortaneen ja Alajärven kärjäkunnan välikäräjillä kolme kertaa, toukokuusta lokakuuhun 1866. Välikäräjien pöytäkirjassa on kymmeniä sivuja materiaalia oikeudenkäynnistä.¹²² Syyttäjänä toiminut Alajärven nimismies Johan Reinhold Granlund haastoi todistajaksi laajan joukon surmatun kanssa tekemisissä olleita henkilöitä. Jutussa kuultiin kaikkia lähisukulaisia Erkin vanhuudenheikkoa isää Aapo Jaakonpoikaa lukuun ottamatta¹²³ ja valan velvoittamana 76 todistajaa. Todistajien joukossa oli huomattava määrä palkollisia, itsellisiä ja muita yhteisönsä alimpiin kerroksiin kuuluvia.¹²⁴ Säätyläisten näkökulmasta

¹²¹ Eilola 2001, 20. Yksittäisten riita- ja rikostapausten kautta tehtyjä aikakausi-, yhteisö- ja mentaliteettitutkimuksia katso Matikainen (toim.) 2001.

¹²² Oikeuden päätökset lyhyesti teoksessa Backman 1984, 515-516.

¹²³ Tikkasen suku, katso liite.

¹²⁴ Todistajien taustat selvitettiin nopealla läpikäynnillä, jossa verrattiin rippikirjan avulla Tikkasen/Nuijalan naapurustoa ja todistajien henkilöllisyyttä kuvaavia kohtia todistajanlausunnoissa. Suurin osa todistajista pystyttiin tällä tavalla identifioimaan melko tarkasti perhekunniksi ja tiettyjen talojen asukkaiksi ja palkollisiksi. Vk 20.6. 1866 §3, 19.7. 1866 §7, 23.8. 1866 §1. ATKA. Rippikirja 1866-72. ASA.

taphtumaa valottivat ainoastaan kappalainen Limonin todistajista kirjoittamat papintodistukset, Alavuden piirilääkäri Linsénin ruumiinavauspöytäkirja muine havaintoineen sekä kirkkoväärti Hans Logrenin todistajanlausunto. Jutun käsittelyn kautta heijastuu siten viranomaisten luomasta lähtötilanteesta huolimatta erityisen vahvasti se maailmankuva, jonka alaisena tavallinen rahvas oli. Jutun käsittely keräsi yhteen suuren ihmisjoukon ja sitä kohti tunnettua mielenkiintoa lisäsi varmasti myös se, että sen käsittely kesti kuukausia. Aikaa ruumiin löytämisestä sen hautaamiseen kului kahdeksan kuukautta.¹²⁵

3.2. Tikkaset ja Nuijalaiset

Nuija-Erkki, asui vaimonsa ja neljän lapsensa kanssa Tikkasen tilaan kuuluvassa Nuijalaksi kutsutussa torpassa Alajärven kylässä lähellä Soinin rajaa. Tikkasen päättilalla asuivat Erkin veljet Matti ja Aapo perheineen sekä syytinkiläisenä isä Aapo Jaakonpoika. Matilla ja hänen vaimollaan Liisalla oli vain yksi elossa oleva lapsi. Aapo Matinpoika (jota kutsuttiin Pikku-Aapoksi) oli oikeuden pöytäkirjan mukaan ”tavallistakin yksinkertaisempi”.¹²⁶ Aapo Aaponpojalle ja hänen vaimolleen Maijalle oli keväeseen 1866 mennessä syntynyt kuusi lasta.

Tikkasen 1/8 manttaalin tila oli jaettu vuonna 1850 Matin ja Aapon kesken, ikäjärjestyksessä keskimmäisen Erkin siirtyessä hoitamaan tilasta erotettua

¹²⁵ Kuolleiden ja haudattujen kirja 1866. ASA.

¹²⁶ (“mer än vanligt enfaldig.”) Vk 20.6. 1866 §3. Kappalainen Limonin kirjoittaman papintodistuksen mukaan Pikku-Aapo oli saanut runsaasti opetusta, mutta ei ollut saavuttanut sellaista edistystä luku- ja kristinopin taidoissa, että olisi päässyt ehtoolliselle. Papintodistus liitteenä vk 19.7. 1866 §7. ATKA.

Nuijalaksi kutsuttua torppaa. Vanhan Aapon jäätyä syytinkiläiseksi, oli Tikkasen tilan ja isän perinnön jakamisesta tullut riitaa veljesten kesken.¹²⁷ Erkki haastoi veljensä käräjille 1850 torpanluovutuksen puuttuvista asiakirjoista. Myöhemmin Matti oli ilmeisesti ottanut torpanoikeuden Erkiltä pois (uppföra). Erkki ei tyytynyt jo maksettuaan tervatynnyriin, vaan vaati kaksinkertaista maksua.¹²⁸

Riitely torpan asioista ja perinnöstä kiristi Nuijalaisten ja Tikkasten välejä. Erkki pyrki sovitteluun, ja Nuijalassa torpan asiat olivat jatkuva riidanaihe. Kaisa moitti miestänsä saamattomaksi nahjukseksi, kun tämä ei vienyt epäreilua perinnönjakoa oikeuteen. Tuttavilleen Kaisa puhui vähän ennen miehensä kuolemaa aikovansa itse haastaa Matti Aaponpojan käräjille, kun Erkistä ei siihen ollut. Tikkasten ja Nuijalaisten välillä ei ollut suurempaa kanssakäymistä lukuun ottamatta Erkin tekemiä taksvärkkejä päätillalla. Kaisa ei osallistunut edes miehensä äitipuolen hautajaisiin, vaikka mies ja lapset Aapo Jaakonpojan pyynnöstä sinne lähtivät. Ainoa Nuijalaisiin suopeasti suhtautunut näyttääkin olleen Aapo Jaakonpoika, joka ilmeisesti salaa muilta pojilta antoi Erkille viljaa ja vaatteita. Poikien riitaisuus painoi vanhan isän mieltä. Omaisuudenjaon jälkeen Aapo Jaakonpoika oli itkien valittanut naapuritorpan Klaara Tikkaselle, että olisi mieluummin halunnut tasajakoa kaikkien poikien kesken, eikä tällaista epäreilua jakoa.¹²⁹

Nuijalan torpassa elettiin erittäin vaatimattomasti. Sen köyhyyttä ja vaikeita elämänolosuhteita korosti lähes jokainen oikeudenkäynnissä esiintynyt

¹²⁷ Aapo Aaponpojan ja Matti Aaponpojan sekä Aapo Jaakonpojan välinen syytinkisopimus käsiteltiin vuonna 1850. Samoille käräjille Erkki oli haastanut molemmat veljensä. Käräjillä todettiin Tikkasen tilan jaon 3 lainhuutoa pidetyksi ja tilan ositus Aapo Aaponpojan ja Matin kesken vahvistettiin. Varsinaisasiain pöytäkirja 1850 §73-74, §192-192. VMA. KTKA.

¹²⁸ Talollisen vaimo Anna Liisa Heikintytär Linnanmäki. vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

todistaja niin paljon, että voidaan olettaa sen edustaneen köyhyyteen tottuneiden alajärveläistenkin silmissä poikkeuksellista varattomuutta. Liisa Tikkasen sanoin ”perhe oli köyhä ja erityisesti viime katovuosien aikana sillä oli suuria vaikeuksia tulla toimeen, kun taudit ja sairaudet vaivasivat.”¹³⁰

Ravintona Nuijalan väki käytti keväällä 1866 pellavasta jauhettuja ”nuppijauhoja”.¹³¹ Heikko ravinto ja sairastaminen oli jättänyt jälkensä torpparin ruumiiseen, joka ruumiinavauspöytäkirjan mukaan oli ”huomattavan laihtunut”.¹³² Nuijalassa kärsittiin huhtikuun lopulla myös tyyfuksesta, jonka heikentämänä Erkki oli vielä kuolinpäivänäänkin. Jos tauti ei ollut Nuijalaisiin tarttunut jo kotikylässä, oli sen tuonut Janne-poika, joka sairastuttuaan tyyfukseen keskeytti renginpestinsä Lappajärvellä huhtikuun alussa 1866. Vaatteistakin oli pulaa, sillä Erkki joutui anomaan vaivaishoitojohtokunnalta avustusta kenkien hankkimiseen, jotta voisi mennä töihin.¹³³

Tikkasen tila sen sijaan oli pienehköstä koostaan huolimatta ilmeisesti melko vauras, ainakin paikallisen mittapuun mukaan. Siellä oli varaa nälkävuosinakin pitää piikoja ja renkejä, ja Aapo Aaponpojalla huolehtia nälkävuosina paitsi tilan rakennusten kunnossapidosta, myös lähteä vaimoineen hyväntekeväisyyshuutokauppoihin katsastamaan köyhien valmistamia käsityötuotteita.¹³⁴ Aapolle uskottiin myös toimitusmiehen asemassa huutokaupan hoito, jossa myytiin edesmenneen torppari Matti Koskenkankaan

¹²⁹ Torpanleski Klaara Tikkanen. vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹³⁰ (”familjen varit fattig och särledes under de sista missvextären haft mycken svårighet att komma till rätta, då utom hungern, sjukdomar mycket hemsökt densamma.”) Liisa Tikkanen vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹³¹ Sanna Maija Tikkanen. vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹³² (”betydlig afmagrad”). Piirilääkäri Linsénin ruumiinavauspöytäkirja. vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹³³ Vaivaishoitojohtokunta 11.10. 1863. ASA.

omaisuutta alaikäisten lasten ylläpitämiseksi.¹³⁵ Lisätuloja Aapo Aaponpoika hankki tervanpoltosta, jossa hän oli Soinissa omien sanojensa mukaan myös murhapäivänä. Naapuruston hätää kärsivät asukkaatkin kävivät pyytämässä Tikkasesta vilja-apua. Ylimääräistä viljaa pyytäjille löytyi pieniä palveluksia vastaan. Torpanmuori Maija Eeva Rajala sai Tikkasesta pieniä määriä viljaa hierontaa ja kuppauksia vastaan.¹³⁶

3.3. Erkki ja menetetty isännänvalta

Perhe- ja sukuverkostot ja niiden kautta lähimmäisistä huolehtiminen olivat entisajan maalaisyhteisöissä tärkeitä.¹³⁷ Turvaututtiinko nälkävuosina ensisijaisesti omaan väkeen, pidettiinkö verisukulaisista huolta? Tikkasten suhteiden tarkastelu osoittaa, ettei tämä toteutunut ainakaan Tikkasten kesken. Erkki oli mahdollisesti ajautunut perheensä ulkopuoliseksi jo varhain. Ainakaan häntä ei arvostettu samalla tavoin kuin Tikkasen muita poikia: ikäjärjestyksessä keskimäinen poika sai tyytyä torppaan ja taksvärkkiin toisten jakaessa keskenään emätilan ja isänperinnön – ja tosin myös syytinkivelvollisuuden. Kenties hän oli henkisiltä ominaisuuksiltaan sellainen, ettei hänelle haluttu uskoa tilan hoitoa ja annettiin puolikas mieluummin nuoremmalle Aapolle.

¹³⁴ Aapo oli Maija-vaimoineen paikalla ainakin 17.-18.9. 1868 pidetyssä huutokaupassa. tk 1871 §115. Erkin kuolinpäivänä 24.4. Tikkasessa kunnostettiin lantalan kattoa. Talollisen poika Aapo Matinpöika Tikkanen ja renki Heikki Heikinpoika Hämeenniemi. vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹³⁵ Talollinen Aapo Tikkasen kuulutus 13.10. 1866. ASA. Huutokauppa pidettiin, kun Erkin murhan oikeudenkäynti oli vielä kesken. Se ei siis vaikuttanut Aapon yhteisössään kokemaan arvostukseen, vaikka hänen lähiomaisiaan oli ollut murhasta vangittuina jo kuukausien ajan.

¹³⁶ Torpparinvaimo Maija Eeva Rajala. vk 23.8. 1866 §1. ATKA.

¹³⁷ Haatanen 1968, 99. Vilkuna 1996b, 76.

Todistajanlausuntojen perusteella Erkkiä voidaan luonnehtia hieman omalaatuisesti henkilöksi. Kappalaisen mukaan Erkin kristinopintaidot olivat "auttavat".¹³⁸ Hän ei tuntenut kelloa eikä rahaa.¹³⁹ Vaikka tuttavien mielestä Erkki oli "mies paikallaan yhteisössään", oli hän menettänyt arvostuksen perheensä parissa. Naapuri Klaara Tikkasen mukaan Erkki ei "periksi antavan ja sävyisän luonteensa vuoksi ollut onnistunut saavuttamaan perheessään isännälle kuuluvaa asemaa" ja oli tullut vaimonsa ja Janne-poikansa syrjäyttämiksi (tillbakasatt), jotka jopa pahoinpitelivät (misshandlat) Erkkiä. Yhtä tilannetta Klaara kertoi olleensa todistamassa Nuijalan torpassa, jossa halolla (vedklabb) aseistautunut Kaisa löi miestänsä Jannen pitäessä kiinni. Myöhemmin Erkki näytti Klaralle jälkiä (svåra smärtor) kaulassaan, sanoen "tuosta minua puristettiin".¹⁴⁰

Itsemurhan tekemisellä toistuvasti uhkailevana, masentuneisuuteen taipuvana Erkki ei vastannut huoneentaulun ajan miehen mallia, jossa perheenisä kantoi vastuuta ruokakuntansa jäsenistä. Todellista valtaa ja tarvittaessa kättä pitempää torpassa käytti Kaisa. Myös Janne-poika kohteli isäänsä epäkunnioittavasti. Välit sukuun olivat huonot, eikä Erkki uskaltanut nousta heitä vastaan. Sairastuttuaan tyyfukseen huhtikuussa, oli Erkki tunnustanut pojalleen, kuinka "minulle tehtiin talossa konstia, kyllä minun pitää riiehen kautta mennä multiin."¹⁴¹ Lasten ollessa sairaina Erkin tehtävänä oli heistä huolehtiminen, vaikka oli itsekin taudin kourissa. Kuolinpäivänään hän pyysi Matti Nelimarkalta puukkoa vuollakseen päreitä, että voisi öisin herätä

¹³⁸ Kappalainen Limonin kirjoittama papintodistus Erkki Tikkasesta. Vk 20.6. 186 §3. ATKA.

¹³⁹ Talollinen Matti Erkinpoika Levijoki. vk 23.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁴⁰ ("tillfölje af sin eftergifvande och saktmodiga lynne, i sin familj icke lyckats intaga den ställning en husfader rätteligen tillkomme"). Torpanleski Klaara Antintytär Tikkanen. vk 21.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁴¹ Janne Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

katsomaan sairaita lapsiaan.¹⁴² Tavallisesti kai lasten hoito yöheräämisineen kuului perheenäidin velvollisuuksiin.

3.4. Itsemurhaepäily ja syyllisyys

Nimismies Granlund saapui tutkimaan metsästä löydettyä ja Nuijalan riiheen vietyä Erkin ruumista ja haastattelemaan todistajia ruumiin löytöpäivän iltapäivänä. Granlund pyrki selvittämään, millainen Nuija-Erkin viimeinen elinpäivä oli ollut. Erkin käyntiin Tikkasessa iltapäivällä kiinnitettiin tarkkaa huomiota, sillä sen uskottiin antavan ratkaisevia vihjeitä kuoleman selvittämiseksi. Erkki oli käynyt Tikkasessa palauttamassa vaatteita, joita oli saanut aikaisemmin Matilta. Vaatteita antaessaan Matti oli sanonut "siin on nyt Erkki sun perintös ja maahanpaniaises." Tähän Erkki oli vastannut haluavansa Matilta maksun siitä, mitä torpan rekisteröiminen vaati. Matti oli vastannut "elähän huoli Erkki komeilla, kyllä minä laitan niin ettet maata tarvitse".¹⁴³

Tikkaseen iltapäivällä lähtöä tehdessään Erkki empi pyytäen Kaisaa palauttamaan vaatteet. Vaimon kunniaan ei sopinut huolehtia tämänkaltaisista miehensä asioista, vaan Erkki joutui lähtemään matkaan itse.¹⁴⁴ Nuijalassa vierailulla ollut talollisen poika Matti Nelimarkka, kannusti itseään 21 vuotta vanhempaa Erkkiä hoitamaan itse asiansa: "Mene, ja vie ne niin kuin mies!" Matkalla Tikkaseen Erkki tapasi talollispariskunta Anna Liisa Heikintytär ja Matti Antinpoika Linnanmäen, joille oli näyttänyt vaatteita sanoen: "joka perii paremmat, periköön huonommatkin."¹⁴⁵ Tikkasessa Matti oli

¹⁴² Janne Tikkanen Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁴³ Kaisa Tikkanen Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁴⁴ Kaisa Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁴⁵ Talollisen vaimo Anna Liisa Heikintytär Linnanmäki. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

katonkorjauspuuhissa, eikä ottanut Erkkiä vastaan. Tavattuaan Liisan navetasta, oli Erkki tarjonnut vaatepartta hänelle. Tilanteessa syntyi riita, jonka päätteeksi Liisa heitti Erkin päälle kiulullisen vettä soimaten tätä ”pirun häräksi”. Tämän tapauksen jälkeen Erkki palasi masentuneena torppaansa ja esitteli märkää paitaansa. Vaihdettuaan sen pois hän veti turkin päälleen ja lähti kirveen teroitettuaan hakemaan Pietarinperkiöltä polttopuita.

Ennen kuin tutkinnassa todennettiin henkirikoksen tapahtuneen, uskottiin Erkin päätyneen itsemurhaan. Tämän kannalla olivat omasta suvusta olleiden pääepäiltyjen mahdollisen suojelemisen takia useat Erkin läheiset sekä muutamat muut todistajat, minkä piirilääkäri Linsénkin merkitsi tutkintapöytäkirjaansa. Kuolinsyyn tutkimus piti järjestää aina, kun vainaja oli kuollut selittämättömällä tavalla.¹⁴⁶ Samalla pyrittiin tarkoin selvittämään itsemurhan mahdollisuus ja syy. Itsemurha oli pelätty rikos, sillä sitä pidettiin kansan keskuudessa pelottavana tekona, johon päätyneitä pidettiin paholaisen riivaamana.¹⁴⁷ Itsemurhan tehneisiin liittyi monia taikauskaisia oletuksia ja myös itsemurhaajan ruumista kavahdettiin.¹⁴⁸ Erkin ruumista kuljettamaan haettu Maija Tikkanen ei suostunut luovuttamaan Tikkasen rekeä vainajan kuljettamiseen, vaan haetutti Nuijalasta vainajan oman reen kuljetusta varten. Maija perusteli toimintaansa kertoen pelänneensä luonnottoman kuoleman saanutta ruumista.¹⁴⁹ Taikauskaisuuden ilmentymänä voidaan pitää myös Nuijalan naapurin, syytinkivaimo Liisa Hautasaaren livahtamista riiheen, jossa Erkin ruumista säilytettiin ennen kirkkomaalle vientiä. Liisa haki riihestä vainajan vyön, pesi sen ja koetti pesuveden avulla parantaa (bota) sairaan

¹⁴⁶ Ylikangas 1996, 233.

¹⁴⁷ Nygård 1994, 74, 134.

¹⁴⁸ Taikauskaisia oletuksia liittyi vainajan ruumiiseen, jota usein kuljetettiin sontareella teon likaisuuden konkretisoimiseksi. Myös vainajan hautapaikkoihin liittyi monenlaista magiikkaa. Nygård 1994, 133-134.

tyttärensä.¹⁵⁰ Ruumisriihtä ei ilmeisesti vartioitu kovin tarkasti, koska Liisa pääsi tai päästettiin kaksi kertaa vainajan luo. Mahdollisesti Liisan toimia pidettiin täysin luonnollisina. Vainajan vaatteissa oli jotain taikavoimaa, joka saattoi parantaa sairaitakin.

Maallinen ja kirkollinen lainsäädäntö suhtautui ankarasti itsemurhan tehneisiin. Itsemurhaa epäiltäessä haettiin vainajan läheisiltä vahvistusta ”raskasmielisyyteen” tai muihin henkisiin ongelmiin.¹⁵¹ Viranomaisten näkemys itsemurhan syistä heijasti aikansa tieteellistä ja moraalista maailmankuvaa ihmisten vaikeuksista ja niiden seurauksista. Tavallisimmin viranomaiset pitivät itsemurhaajan motiivina mielen järkkymistä tai alkoholin väärinkäyttöä.¹⁵² Piirilääkäri Linsénin ruumiinavauspöytäkirja luonnehtii Erkin olleen ”käsityskyvyltään jotenkin tylsä.”¹⁵³ Alkoholia ei Nuija-Erkin tapauksen käsittelyssä mainita kertaakaan.

Äärimmäisen köyhyyden ja hankalien perhesuhteiden uskottiin äärimmillään voivan johtaa jopa itsemurhaan. Köyhyyden uskottiin vaikuttaneen Nuija-Erkin luonteeseen, jota luonnehdittiin sanoilla häpeilevä (skämtsam, skugga), ja periksiantava (eftergivande).¹⁵⁴ Samaa pyrki korostamaan myös Janne Tikkanen, jonka mielestä ”isä saattoi ottaa hengen itseltään sen surun vuoksi,

¹⁴⁹ Maija Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁵⁰ Kaisa Tikkanen, torpparipoika Matti Juhaninpoika Käpyaho. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁵¹ Nygård 1994, 84. Kirkkolain uudistusprosessissa käytiin 1860-luvun lopulla keskustelua myös itsemurhasta. Parhaillaan koetut nälkävuodet ja niihin yhdistetyt itsemurhat heijastuvat kielteisten asenteiden lieventymisenä valtiopäivillä käydyssä keskustelussa. Nygård 1994, 124-125.

¹⁵² Nygård 1994, 76.

¹⁵³ (”något slö till begreppet”). Piirilääkäri Linsénin ruumiinavauspöytäkirja. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA. Erkin ”saamattomuus” saattoi johtua myös pitkään jatkuneesta aliravitsemuksesta, joka aiheutti apatiaa. Pitkänen 1991c, 211-212.

¹⁵⁴ Kaisa Tikkanen vk 20.6. 1866 §3 sekä talollisen poika Heikki Heikinpoika Hämeenniemi ja torpanleski Klaara Antintytär Tikkanen. vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

jota tunsu vääryydestä, kun veljet sivuuttivat hänet isän omaisuuden jaossa.”¹⁵⁵ Erkki kyllä oli puhunut usein kuolemastaan, uskoen itsemurhan olleen köyhyyden vuoksi ainoa vaihtoehto. Mustaa huumoria kuitenkin vielä löytyi. Tavattuaan tutun isännän tuloksettomalla viljanhakumatkalla, oli Erkki uskonut nälkäkuoleman olevan lähellä ja pyytänyt piloillaan isäntää hänelle sielunkelloja soittamaan.¹⁵⁶

Tutkinnan edistyessä paljastui pian, ettei Erkin kuolema ollut itsemurha. Alajärveläiselle yhteisölle se oli lopulta helpotus. Nyt ”syyllisten” joukko oli huomattavasti paljon rajatumpi. Henkirikoksena tappo tai murha oli luonnollisesti hyvin vakava asia, mutta siitä aiheutuva syyllisyys *yhteisölle* oli pienempi. Ahdistuneisuutta ja synkkämielisyyttä ja muuta omituiseksi katsottua käytöstä tarkkailtiin, koska noista oireista kärsivän henkilön uskottiin olevan altis itsemurhalle. Yhteisön jäsenten velvollisuutena pidettiin itsemurha-alttiiden henkilöiden valvontaa, jotteivät he yksin jäätyään syyllistyisi itsemurhaan ja siten syntiä tekemällä vetäisi Jumalan vihaa koko yhteisön päälle.¹⁵⁷ Itsemurhassa onnistunut oli siten raskas esimerkki siitä, että yhteisön jäsenten keskinäinen tukeminen ja itsemurha-alttiina pidetyn henkilön ”varjeleminen itseltään” oli epäonnistunut.¹⁵⁸

Vaikka epäilyt itsemurhasta hälvenivät, aiheutti kuolemantapaus silti levottomuutta. Selvittämättömänä se häiritsi yhteisön rauhaa, varsinkin kun samalla kamppailtiin jatkuvasti katojen aiheuttaman nälänhädän ja

¹⁵⁵ (”fader möjligen sjelf afhändt sig lifvet af sorg öfver dern orättersa, som hans bröder låtit honom vederfaras vid skiftandet af dera faders egendom”). Janne Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁵⁶ Talollinen Heikki Aaponpoika Puumala. Vk 23.8. 1866 §1. ATKA.

¹⁵⁷ Yhteisöä kohdanneita vastoinkäymisiä, kuten katovuosia, pidettiin Jumalan antamina rangaistuksina. Jutikkala 1995.

¹⁵⁸ Vilkuna 1996b, 76 ja Vilkuna 1996c, 223, 245.

kulkutautien keskellä. Lähipiiriin kuuluvien henkilöiden osuudesta murhaan – joka oli nyt tutkintanimike - puhuttiin ”kylillä” yleisesti,¹⁵⁹ mutta mitään ratkaisevia todistuksia ei kukaan pystynyt osoittamaan.

Lokakuussa oikeus totesi Kaisa-vaimon syyllistyneen murhaan ja Erkin veljenpojan, 19-vuotiaan ”lyhytjärkisen” ”Pikku-Aapon” avunantoon ja salailuun – mutta joutui vapauttamaan nämä pitävien todisteiden puuttuessa.¹⁶⁰ Raskauttavimpina todisteina pidettiin kymmenien todistajien lausuntoja molempien vihamielistä suhdetta Erkkiin ja Pikku-Aapon suorasanaisia tappouhkauksia. Juttu alistettiin Vaasan hovioikeuteen, jossa käräjäoikeuden tekemä päätös vahvistettiin kuukautta myöhemmin 13.11. 1866.¹⁶¹ Päätös jättää silti avoimeksi monia kysymyksiä. Matti Aaponpoika kuoli ennen oikeudenkäyntien alkamista ja hänellä kerrottiin olleen kaikkein vihamielisin suhde Erkkiin. Millaisen todistuksen hän olisi antanut tapahtumista? Mikä oli Jannen osuus joko itse surmatyössä tai tapahtumien salailussa? Häntähän odotti torpan isännöisyys Erkin kuoltua, eivätkä todistajat kovin mairittelevasti kertoneet Nuijalaisten isä-poika-suhteesta. Kaisan ja Pikku-Aapon väitettiin lisäksi toimineen yhdessä. Oliko päätelmä hätiköity, sillä missään vaiheessa oikeudenkäyntiä ei tullut esiin mitään yhteyttä 44-vuotiaan Kaisan ja 19-vuotiaan Pikku-Aapon välillä. Päinvastoin, hieman ”yksinkertaisena” Pikku-Aapo puolusti isäänsä aggressiivisesti. Miksi Pikku-Aapo olisi suojellut Kaisaa, joka uhkasi viedä hänen isänsä raastupaan?

¹⁵⁹ Talollinen Heikki Tuomaanpoika Kivimäki. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁶⁰ Rikoslaki edellytti tunnustusta tai kahden jäävittömän todistajan todistusta. Näiden puuttuessa juttu raukesi selvittämättömänä ja syytetyt jouduttiin vapauttamaan. Nousiainen 1991, 296.

¹⁶¹ Alistettujen asiain päätöstaltiot. 1866 Di 156/106. VMA. VHO.

Todistajanlausunnoista näkyy, ehkä syyttäjän kysymysten johdattelemana, pyrkimys tuoda mahdollisimman paljon kielteisiä piirteitä esiin Kaisasta ja hänen suhteestaan Erkkiin. Molemmat syytetyt käyttäytyivät erikoisesti ja puhuivat ristiin, ja se herätti viranomaisten epäilyt. Oikeudenkäynnin kirjuri teki huomioita, miten Kaisa yritti johdatella tai vaientaa lastensa todistajanlausuntoja. Samaa ulkoa opettelua havaittiin myös Pikku-Aapon todistuksista, mutta tämä kysyttäessä paljasti Liisa-äidin neuvoneen etukäteen, mitä pojan tulee oikeuden edessä puhua. Voidaanko Pikku-Aapon syyllisyydestä kuitenkaan lopulta antaa muita "todisteita", kuin "hieman yksinkertaisen" tunteenpurkauksissa esittämät tappouhkaukset ja mahdollisesti perheessä avoimesti lietsotut vihantunteet Erkin perhettä kohtaan? Tikkasen suvussa esiintyi enemmänkin aikalaisten sanoin "lyhytjärkisyyttä". Samanlaisia mainintoja annetaan niin Pikku-Aaposta, Erkistä itsestään, kuin Aapon tyttärestä Hannasta. Tapahtuneesta rikoksesta oli langetettava rangaistus, ja syyllisen osa lankesi jo entuudestaan huonomaineiseksi tunnetulle Kaisalle ja yhteisössään erikoiselle Pikku-Aapolle.

Kaisa ja Pikku-Aapo päästettiin kuitenkin lopulta vapaalle jalalle. Heidän – tai koko Tikkasen kulmakunnan - elämä yhteisössään vapauttavan päätöksen ei liene ollut ongelmatonta. Varsinkin Kaisaa pidettiin syyllisenä, minkä oikeuskin oli selväsanaisesti todennut, mutta lain koura ei heihin yltänyt. Pikku-Aapo ei puolen vuoden vankeuden jälkeen kauaa ehtinyt vapaudesta nauttimaan. Pitäjässä riehuvat kulkutaudit saivat hänestä otteensa, ja Pikku-Aapo kuoli "hermokuumeeseen" vain neljä kuukautta vapauttavan oikeuspäätöksen jälkeen.¹⁶² Kaisa sen sijaan eli vielä vuosikymmeniä vanhan vihamiehensä "Tikan Klaaran" naapurina.¹⁶³

¹⁶² Rippikirja 1866-72 p. 236. ASA.

¹⁶³ Klaaran todistukset naapuristaan Erkistä olivat hyvin myönteisiä, mutta antoivat Kaisan luonteesta ja suhtautumisesta aviomieheensä hyvin kielteisen kuvan. Kostoksi tästä Kaisa koetti

Kaisan elämänolosuhteet eivät Erkin kuoltua suinkaan helpottuneet. Mahdollisesti yhteisönsä hyljeksimänä ja tuomitsemana hän eli tilassa, jota rippikirjamerkintöjä tehneet papit luonnehtivat sanoilla ”urfattig” tai ”irtolainen”. Janne meni naimisiin ja otti kuin ottikin haltuunsa Nuijalan torpan, jossa asui vuoteen 1873. Vuosina 1872-74 Nuijalan jälkikasvu muutti Erkkiä lukuun ottamatta pois paikkakunnalta.¹⁶⁴

3.5. Korvikeravinto, kerjuusauva ja perheverkostot – selviytymisstrategioita

Kadoista oli Alajärvellä kärsitty koko 1860-luvun ajan.¹⁶⁵ Pitäjän asukkaat joutuivat turvautumaan monenlaisiin toimiin, jotka mahdollistivat hengissä selviytymisen. Virkamiesten selviytymisstrategioita Alajärvellä nälkävuosien aikana tutkinut Outi Nygård toteaa alajärveläisten viranomaisten turvautuneen ylhäältä ohjattuun avustuspolitiikkaan ja perinteisiin avustustoimiin.¹⁶⁶ Rahvaan käyttämät selviytymiskeinot pohjautuvat suureksi osaksi vanhastaan totuttuihin keinoihin. Ensimmäisenä keinona kadon käytyä voidaan pitää korvikeravinnon keräämistä. Jos lähimmäisiin turvautuminen ei auttanut, viimeisenä vaihtoehtona pidettiin kerjuulle lähtemistä.

Katovuodet olivat suurimmassa osassa talouksista osa normaalina pidettyä – joskaan ei toivottua - elämänmenoa, johon kuului jonkinlaisen korvikeravinnon käyttäminen, kun viljasta ei leipäaineksi riittänyt. Ruuan viimein ehtyessä

Klaaran todistajanlausunnon jälkeen vierittää ”huonon naisen” maineen Klaaran päälle vihjailleen tämän olleen ”hyvässä yhteisymmärryksessä” (i godt förstånd) Erkin kanssa. Kaisa Tikkanen. Vk 19.7. 1866 §7. ATKA.

¹⁶⁴ Rippikirja 1866-72 p. 238, 1874-83 p. 263, 1884-93 p. 274, 1894-1903 p. 312. Kuolleiden kirja 1902. ASA.

¹⁶⁵ Junnila 1999, 141-145.

¹⁶⁶ Nygård O 2000, 76-78.

täysin varastoista oli tehtävä jotain – monet katsoivat kerjuulle lähtemisen olevan ainoa vaihtoehto. Korvikeravinto ja kerjuulle lähtö eivät suinkaan olleet ainoat toimintavaihtoehdot, eivätkä ensimmäisenä käyttöön otetut. Erilaisia ennakoivia toimia harjoitettiin myös. Kun oma selviytyminen oli tiukkaa, haettiin tukea oman perheen ulkopuolelta. Vanhastaan oli myös totuttu luottamaan seurakunnan apuun ja lähimmäisten armeliaisuuteen. Aina toisiin tukeutuminen ei ollut itsestään selvä ratkaisu.

Nälkävuosien aikana pyrittiin tukemaan korvikeaineiden hankkimista ja käyttöä leipäviljan niukennuttua. Viranomaiset ympäri Suomea suosittelivat hätäravinnoksi sammalia ja jäkäliä. Hätäravintoa pyrittiin markkinoimaan järjestämällä erilaisia kampanjoita, sanomalehti-ilmoittelua ja maistiaisia. Hätäleivän valmistamiseen tuli kouluttaa laajoja joukkoja. Tavallinen kansa ei aina juurikaan innostunut uusista ehdotuksista, vaan jätti viranomaisten neuvot huomiotta. Usein syynä oli epäluulo uusia ravintoaineita kohtaan, jäkälän syömistä pidettiin jopa syntinä.¹⁶⁷

Myös Alajärvelle kutsuttiin "hätäleipä-opettajatar", jonka toivottiin innostavan pitäjän asukkaita hätäravinnon käyttöön.¹⁶⁸ Näytteeksi keitettiin sienikeitto ja jäkälävellä, joita osa 60 hengen yleisöstä uskaltautui maistamaan ja osa kieltäytyi "sian ruuaksi" moittien. Tapahtumasta Tampereen Sanomiin kirjoittanut kirjeenvaihtaja moitti alajärveläisiä ylpeydestä ja nirsoilusta hyvää tarkoittavia neuvoja kohtaan. "Jahka waan jokaisella kuolinpäiwäänsä asti olisi senkaltaista "sian ruokaa", eipä tarwitsisi nälkään nääntyä!"¹⁶⁹ Alajärveläisten väliinpitämättömyys viranomaisten ohjeita kohtaan sai aikaan sen, että

¹⁶⁷ Häkkinen 1991c, 91-113. TS 44/5.11. 1867.

¹⁶⁸ Metsänhoitaja Pehr August Forsellin kuulutus 22.9. 1867. ASA.

¹⁶⁹ Alajärveltä. -n, TS 44/5.11. 1867.

korvikeravintona käytettävien syömäsammalten keruu järjestettiin uhkaamalla sakolla ja avun ulkopuolelle jättämisellä. Päätös huomioitiin myös valtakunnallisessa lehdistössä.¹⁷⁰ Nimismies Granlundin kirje keväällä 1868 kruununvouti Strömmerille osoittaa, etteivät alajärveläiset helposti omaksuneet viranomaisten tarjoamia korvikeaineita. Granlund raportoi pitäjässä riehovasta lavantautiepidemiasta, jonka aiheuttajiksi arveli ravintona käytettyjä koivuntuohta, savea ja olkijauhoja.¹⁷¹

Kuljeksiminen kerjäläisenä oli totuttu ja hyväksytytkin tapa – niin kauan, kuin sitä tehtiin oman yhteisön piirissä. ”Meidän köyhiin” kuuluvien suotiin pyytää almuja ja avustuksia, mutta ulkopuolisiin köyhiin suhtauduttiin paljon kielteisemmin. Kerjäämisestä tuli vieroksuttua ja halveksittua silloin, kun avun pyytäjä kuului ”muiden köyhiin.”¹⁷² Vuonna 1852 voimaan tulleen irtolaislain mukaan kuljeskelu ja kerjääminen kiellettiin.¹⁷³ Kerjääminen oli nälkävuosina tavallista ja muodostui paisuessaan viranomaisille ongelmaksi, jolloin leivän tähden liikkeelle lähtemistä pyrittiin rajoittamaan.

Uuden asetuksen pelättiin johtavan köyhien jättäytymiseen varakkaampien hoidettavaksi.¹⁷⁴ Alajärven vaivahoitojohtokunta pohti keinoja kuljeksivan kerjäämisen rajoittamiseksi, sillä sen pelättiin aiheuttavan ”laiskuutta, varkautta ja kaikkea muuta pahuutta”.¹⁷⁵ Vauraaseen naapuripitäjään ei kerjäläisillä ollut asiaa, sillä Vimpelin kuntakokous päätti asettaa pitäjän rajoille vahdit, jotka pyrkivät estämään vieraspaikkakuntalaisten kerjäläisten pääsyn.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Kirkonkokous 16.9. 1867. ASA.

¹⁷¹ Nimismies Granlund kruununvouti Strömmerille 9.3. 1868. AKA.

¹⁷² Weiss 2000, 157.

¹⁷³ Irtain väestö pyrittiin työllistämään tai sijoittamaan työlaitoksiin. Haatanen 1968, 115.

¹⁷⁴ Haatanen 1968, 103.

¹⁷⁵ Kappelinkokous 10.11. 1866. ASA.

¹⁷⁶ Nygård 1983, 65-66.

Toiseen suuntaan lähtenyt alajärveläisten kerjäläisten joukko oli jaksanut leivän perässä kauas. Yli sadan kilometrin päässä olevalta Saarijärveltä lähetettiin kirkonkuulutus, josta varoitettiin alajärveläisiä, "ettei heille mitään anneta" ja toivottiin "etteivät tule tänne nälkään kuolemaan!".¹⁷⁷

Selviytymiskeinona kerjuulle lähtö oli nälkävuosina tavallista, mutta kuinka houkutteleva vaihtoehto se oli? Oliko kynnyks lähtemiseen suuri vai turvauduttiinko kerjuukeppiin ainoastaan pakon sanelemana? Joutuihan kerjääjä kuljeskelemaan lähtiessään jättämään kotinsa, talonsa ja pienetkin tiluksensa usein vartioimatta. Kuljeskelemaan lähtö merkitsi myös heittäytymistä kohti tuntematonta: niukan, mutta silti turvallisen arjen ympäristön jättämistä. Ennen kaikkea se tarkoitti alistumista ja tietyllä tavalla oman itsemääräämisoikeuden luovuttamista vauraampien varaan.

Valiteltuaan köyhyyden ajavan hänet itsemurhaan, oli Nuija-Erkin tuttava kysynyt, eikö Erkki sinnittelisi mieluummin vaikka "kerjäämällä maailman ympäri" (tiggande verlden omkring). Erkki vastasi huomattuaan monilla vaelteluillaan, ettei kerjääminen ole mitenkään kannattava keino (lönande krok).¹⁷⁸ Valinnanmahdollisuuksia ei köyhimmillä aina ollut, vaan leivän perään oli pakko lähteä etäämmäksi, varsinkin jos taloudessa oli useita syöjiä. "Köyhyyden ja puutteen pakottamina" (tvungen af fattigdom och brist) Nuijalan vanhimmat lapset oli lähetetty liikkeelle: 14-vuotias Sanna Maija kerjäksi lähiseudulla ja 19-vuotias Janne lähetettiin naapuripitäjään rengiksi, josta Janne tosin joutui palaamaan sairastuttuaan.¹⁷⁹ Tällä pyrittiin turvaamaan

¹⁷⁷ Saarijärven kuntakokouksen esimies Paavali Savosen kuulutus 22.12. 1867. ASA.

¹⁷⁸ Torpparinvaimo Loviisa Antintytär Hämeenniemi. Vk 19.7. 1866 §7. ATKA.

¹⁷⁹ Janne Tikkanen. Sanna Maija Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

perheen pienimpien (oikeudenkäynnin aikaan 11-vuotiaan Riikan ja 8-vuotiaan Erkin) elättäminen.

Vaikka suhtautuminen vieraisiin avunpyytäjiin vaihteli, oli vähintään omasta väestä pidettävä huolta. Paikallisyhteisöissä keskinäinen solidaarisuus ja läheisten auttaminen olivat tärkeitä periaatteita.¹⁸⁰ Useat todistajat paheksuivat Kaisan säälimätöntä suhtautumista sairastelemaan ja heikkoon mieheensä. Mainittiin, kuinka Kaisa huonokuntoista miestänsä auttaessaan toivoi, "kun tämä kenkkana tästä kuolisi, niin en olisi niin kuin Tikan Klaara, minä ottaisin kohta uuden"¹⁸¹.

Kaisa oli tuskastunut lempeäluonteiseen Erkkiin, joka ei tehokkaammin ponnistellut perheensä selviytymisen puolesta. Saatavia olisi Tikkasesta, jos mies niitä pontevammin vaatisi - vaikka oikeusteitse. Todistajan mukaan Kaisa oli hiukan ennen Erkin kuolemaa kertonut syrjäyttävänsä syksyllä miehensä isännän paikalta (afsätta husbondaväldet) ja aloittavansa itse oikeustoimet.¹⁸² Tämän Kaisa myönsi olevan totta, olihan Erkki "saamaton ja mitä suurimmassa määrin tehoton" (obestyrksam och i högsta grad overksam) torpanisäntä.¹⁸³ Jäätyään toistuvasti kiinni lausumasta toivoa miehensä kuolemaa, myönsi Kaisa viimein sen johtuvan "heidän suuresta köyhyydestään ja vaikeuksista tulla toimeen".¹⁸⁴ Saamattoman aviomiehen kuolema oli Kaisan silmissä väylä kohti parempaa toimeentuloa. Köyhyyden keskellä ja saamattoman isännän sairastellessa hän elätteli toivoa paremmasta tulevaisuudesta.

¹⁸⁰ Häkkinen 1991a, 237.

¹⁸¹ Talollisen poika Matti Juhaninpoika Nelimarkka. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁸² Torppari Juhani Erkinpoika Käpyaho. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁸³ Kaisa Tikkanen. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

Toisten apuun turvautuminen oli luonnon päälle käyvä asia. Erkki koki kerjäämisen turhauttavana, minkä vuoksi hän vältteli sitä viimeiseen asti. Sillä oli myöskin väliä, kenen pöydästä leipää käytiin pyytämässä. Löydettyään miehensä ja lapsensa Tikkasen pöydästä aterioimasta, raivostui Kaisa ja kävi kaikkien vieraiden nähden miehensä kimppuun huutaen "mitä sinä täällä teet, onhan meillä leipää ja lihaa kotonakin, ilman että sinun tarvitsee tulla tänne väijymään!" Kyseessä oli sentään Reetta Tikkasen hautajaisateria, johon Nuijalaiset oli pyydetty Aapo Jaakonpojan erityisellä kutsulla.¹⁸⁵ Olennaisinta Kaisalle tilanteessa oli se, että kotonakin oli ruokaa, vieläpä lihaa ja leipää - ainakin hänen omien sanojensa mukaan. Vaikutelmaa Nuijalan väen ruuanpuutteesta ei tarvinnut luoda julkisesti ahmimalla pitopöydän antimia, varsinkaan Tikkasessa.

Oman selviytymisen ponnistelun keskellä täytyi ajan käytännön mukaisesti pitää vielä huolta ruotuvaivaisista. Kappalainen joutui huomauttamaan talollisia huonosta ruotuvaivaisten ylläpidosta, kun ruotuun kuuluvia vaivaisia oli siirretty liian nopeasti talosta toiseen.¹⁸⁶

¹⁸⁴ ("för deras stora fattigdom och svårighet att komma till rätta.") Kaisa Tikkanen. Vk 23.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁸⁵ ("hvad gör du här, nog har vi bröd och kött hemma utan att du behöfver gå här och lura!") Torppari Juhani Erkinpoika Käpyaho. Vk 22.6. 1866 §3. ATKA.

¹⁸⁶ Kappalainen Limonin kuulutus 8.5. 1864. ASA.

4. KAHDEN KULTTUURIN KOHTAAMISIA

4.1. ”Ihminen ei elä vain leivästä” – nälänhädän uskonnollinen selittäminen

Vanhaluterilaisessa yhtenäiskulttuurissa uskonnon ja maallisen elämän alueet kietoutuivat toisiinsa tavalla, joka tekee selkeän erottelun vaikeaksi. Varakkaan väestön keskuudessa toistuvat satojen menetykset selitettiin uskonnollisesti: nälänhätää pidettiin Jumalan antamana koettelemuksena tai rangaistuksena.¹⁸⁷ Papit ja muu yläluokka vaativat kansaa rukoilemaan ja tekemään parannusta, ja saarnoissa käsiteltiin nälkäaikaa Jumalan antamana koettelemuksena ja kasvatukseen.¹⁸⁸ Uskonto oli selitysmalli, joka teki kansasta syyllisen omaan kärsimyksensä, mutta myös motivoi ponnistelemaan selviytymisen puolesta.¹⁸⁹ Jumalan apuun turvaamisen rinnalle nousi ihanteissa rahvaan omatoimisuus ja riippumattomuus. Oma ponnistelu nähtiin Jumalan antaman siunauksen ehtona.

Valtakunnallisen katumus- ja rukouspäivän, jota syksyn 1867 katojen takia määrättiin pidettäväksi 8. joulukuuta, viettäminen korostaa tätä hengellistä selitystapaa. Valtakunnalliset katumus- ja rukouspäivät edustavat valtaistuimen ja alttarin liittoa parhaimmillaan, sillä päivän viettämisestä päätettiin senaatissa – tosin keskustelujen jälkeen. Katumuspäivän saarnoissa ympäri Suomea puhuttiin mm. Jumalan ja Israelin kansan suhteesta, kuinka Jumala uudelleen kääntyy kansansa puoleen sen kaduttua luopumustaan. Myös yhteiskuntarauhasta oltiin saarnoissa huolissaan. Köyhien ei saisi nousta rikkaampia vastaan, vaan tyytyä nöyrästi osaansa. Tätä perusteltiin –

¹⁸⁷ Häkkinen 1987, 75.

¹⁸⁸ Jutikkala 1995.

¹⁸⁹ Häkkinen 1991a, 248.

huoneentaulun ajatusmaailman mukaisesti – neljännellä käskyllä. Jäkäläravinnon markkinoinnin yhteydessä vedottiin Jeesuksen ruokkimisihmeeseen, Egyptin kokemuksiin vitsausvuosiin ja Israelin patriarkkojen kasvissyöntiin.¹⁹⁰

Katojen uskottiin aiheutuneen ihmisten piittaamattomuudesta ja syntisyydestä. Pääasiassa säätyläistö uskoi ”uppiniskaisen ja ahneen” rahvaan aiheuttaneen tuhot, mutta sanomalehtikirjoittelussa osansa saivat myös säätyläiset. Nimimerkki R–n kirjoittaa Vasabladetissa, kuinka maata uhannut kato ja köyhyys olivat Jumalan koettelemusta ja kutsuivat parannukseen ja katumukseen. Säätyläistenkin tuli nyt viettää kunnolla sapattia, siihen eivät kuuluneet tanssit ja teatterinäytännöt.¹⁹¹

Kuljeskeleviin kerjäläisiin suhtauduttiin jo 1852 vaivaishoitoasetuksenkin nojalla tiukasti. Ulkopitäjistä tulevien kuljeksijoiden pääsy avustusten jakoon pyrittiin torjumaan.¹⁹² Vaivaishoitojohtokunta pohti, miten saataisiin tyrehdytettyä kerjäläisten joukko, joka ”heinäsirkkain tavalla söivät talollisten viimeisetkin varat tekemättä pienintäkään hyötyä ruokansa edestä.¹⁹³” Ulkopuolisten köyhien pitäjään tulo rinnastettiin pakanallisen Egyptin Mooseksen aikana kokemaan vitsaukseen.

Kansan keskuudessa suhtauduttiin jäkäläravintoon epäluuloisesti, vaikka uutta ravintoa markkinoitiin niin terveydellisin, taloudellisin kuin uskonnollisinkin

¹⁹⁰ Soikkanen 1991, 230-234. Alajärvellä pidettyjä saarnoja ei ole säilynyt, joten lähteistä ei käy ilmi, miten kyseistä päivää Alajärvellä vietettiin ja millaisia tunteita se seurakuntalaisissa herätti. Voidaan kuitenkin olettaa, että saarnat ja jumalanpalvelustekstit noudattelivat samanlaista linjaa kuin muuallakin Suomessa.

¹⁹¹ ”Några ord särskilt till förlärdrar, lärare, husbönder och matmödrar”. R-n, VB 36/7.9. 1867.

¹⁹² Weiss 2000, 157.

¹⁹³ Vaivaishoitojohtokunta 21.11. 1867. ASA.

perusteluihin. Turussa painettiin lehtinen, jossa mainostettiin jäkäläravintoa. *Hätä-leipä-komitean Turussa Sananen Suomen kansalle* perusteli jäkälän ja sammalen käyttöä vetoamalla Raamatun sanaan:

Katso, minä annan teille kaikkinaiset ruohot, joissa siemen on, koko maan päällä, ja kaikkinaiset hedelmälliset puut, ja puut, joissa siemen on, teille ruoaksi. (I Ms. 1:29)

..kaikki, mitä Jumala luonut on, on hyvää, ja ei ole mitään hyljättävää, kuin kiitoksella nautitaan; sillä se Jumalan sanalla ja rukouksella pyhitetään. (I Tim.4:3).

Vetoamalla tavallisen rahvaan suurimpaan auktoriteettiin saatiin määräyksille uutta pontta. Jäkäläravinnosta kieltäytyminen ja muihin keinoihin turvaaminen oli paitsi niskoittelua viranomaisten ohjeita vastaan, myös itse pyhän Sanan ja Jumalan lupauksen halveksimista.¹⁹⁴ Ei ihme, että jäkäläleipä kääntyi alajärveläisten suussa ”pappilan hätävaraksi”.¹⁹⁵

4.2. Suhtautuminen köyhiin – laiskoja ja huolettomia vai hurskaita ja toimeliaita?

Viranomaisten tuottamien lähteiden kautta pystytään hahmottamaan ”hyvän” ja ”huonon” köyhän rooleja. Esiin tulee piirteitä, jotka olivat rahvaassa toivottuja tai halveksittuja. Yhteentörmäykset rahvaan ja viranomaisten välillä kertovat niiden erilaisten maailman katsomistapojen, ”kahden kulttuurin” eroavaisuuksista.

Varoittavina esimerkkeinä säätyläisten harrastamassa lehtikirjoittelussa ”huonoista köyhistä” olivat ihmiset, jotka jättivät viranomaisten hyvää

¹⁹⁴ Häkkinen 1991c, 91, 104.

tarkoittavat neuvot huomiotta, ja tukeutuivat sellaisiin korvikeravintoihin, joita viranomaiset eivät suositelleet. Huonoja olivat myös ne, jotka halveksivat viranomaisten ohjeita ja "ovat pitäneet lapsensa kerjuulla ja waiwaisapua waatineet".¹⁹⁶

Työansioita jäkälien ja käpyjen keruussa sekä käsitöissä tarjottiin, ja tilaisuudet oli syytä ottaa vastaan, "sillä ei saattane olla kohtuutonta eikä armottomuus, jos ei sulan aikaan kerjäläisille mitään annettaisi", kun kerran työansiotakin oli järjestetty.¹⁹⁷ Syksyn 1867 kuluessa monilla paikkakunnilla päätettiin järjestelmällisestä jäkälien keruusta. Keräämiseen houkuteltiin jopa pienillä palkkioilla.¹⁹⁸ Alajärvelläkin todettiin rahvaan mobilisoimisen olevan vaikeaa, kun joukossa oli "uppiniskaisia, jotka eivät tällä tavalla tahdo henkensä ylläpitämiseksi mitään tehdä." Keräämiseen kannustamiseksi päätettiin laittaa markan sakko, joka lankesi niille perheenisille, jotka eivät "kiiruumman kautta" koonneet määrättyä määrää jäkäliä jokaista perheenjäsentään kohti. Keräämättä jättämisestä seurasi paitsi vaivaisavun ja muun tulevan avun ulkopuolelle jääminen.¹⁹⁹

Rahvasta kannustettiin omatoimisuuteen ja oman elannon ansaitsemiseen. Vastikkeettoman avun antamisen pelättiin johtavan rahvaan laiskistumiseen ja moraaliseen rappioon.²⁰⁰ Ensimmäisiä vaivaishoitojohtokunnan kokouksia Alajärvellä pitäessään kappalainen Limon korosti, etteivät seurakunnan antamaa vaivaisapua olleet oikeutettuja saamaan "laiskat ja huolettomat, jotka eivät tahdo syödä omaa leipäänsä, jonka Jumala heille heidän työstään

¹⁹⁵ Junnila 1999, 144.

¹⁹⁶ Alajärveltä. -n, TS 44/7.11. 1867.

¹⁹⁷ Kappalainen Limonin kuulutus 26.10. 1867. ASA.

¹⁹⁸ Häkkinen 1991c, 107.

¹⁹⁹ Kappelinkokous 20.10. 1867. ASA.

antaa.”²⁰¹ Yhteisön yläkerros pyrki tarkasti säätämään sitä, mitkä olivat rahvaan liikkumavapauden rajat. Omien ansioiden hankkimiseen kannustettiin esimerkiksi käpyjä keräämällä, mutta maanmittari Nohrström huomasi metsiinsä vaeltavan joukon tuhoavan puuston, joten kuulutti kieltävänsä metsiinsä koskemisen ”laillisen edesvastuun uhalla”.²⁰² Kadoista ei silti syyllistetty rahvasta kokonaisuudessaan. Kirkonkuulutuksessa luvattiin helpotuksia lainanmaksuun ”semmoisille uutteroille maanviljelijöille, jotka lempimättömäin kohtain tähden eikä omasta syyllisyydestä joutuneet häviöön” katovuosien aikana.²⁰³

Erkin murhan yhteydessä rahvaan toisistaan antamat todistukset paitsi kuvaavat sen omia näkemyksiä paljastavat ne myös jotain yhteisön yläkerroksen maailmankuvasta. Usein oikeudessa kerrottiin sitä, mitä uskottiin viranomaisten haluavan kuulla.²⁰⁴ Ensimmäistä kertaa oikeuden edessä puhuessaan Kaisa koetti luonnehtia suhdettaan mieheensä siten, että se parhaiten hälventäisi epäilyjä hänen syyllisyydestään, josta puhuttiin avoimesti. Kaisa koetti antaa avioliitostaan mahdollisimman myönteisen kuvan ja kertoi, kuinka ”viime vuosina, kun köyhyys puute kutoi tiukemman siteen aviopuolisoiden välille ja sai nämä lisääntynein voimin kamppailemaan hätää vastaan voidakseen hankkia itselleen ja alaikäisille lapsilleen välttämättömän toimeentulon.”²⁰⁵

²⁰⁰ Pitkänen 1992, 112.

²⁰¹ Vaivaishoitojohtokunnan pöytäkirja 9.11. 1863. ASA.

²⁰² Maanmittari Nohrströmin kuulutus 22.3. 1868. ASA.

²⁰³ Kuvernööri Wreden kuulutus 18.8. 1867. ASA.

²⁰⁴ Eilola 2001, 22.

²⁰⁵ (”under de sednare åren, då fattigdom och betryck knutit ett fastare band dem emellan och förmåld dem att med förenade krafter kämpa emot nöden för att kunna bereda sig sjelfva och sina minderåriga barn en nödortfig utkomst.”) Kaisa Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

Samalla Kaisa koetti rakentaa mielikuvaa piittaamattomista sukulaisista. Erkki ei Kaisan mukaan koskaan ollut riidellyt (tirstat) veljiensä kanssa, vaikka tämä oli "viime joulusta saakka ollut hyvin pettynyt ja masentunut, koska hänen veljensä jakoivat keskenään isänsä omaisuuden eikä Erkki saanut siitä mitään."²⁰⁶ "Hyvän ihmisen" tuli auttaa varsinkin perheenjäseniään, eikä ajaa näitä köyhyyteen, mielenmasennukseen ja sitä kautta jopa itsemurhaan.

Tuomiokirjan todistajanlausunnot toistavat tiettyä rakennetta, josta voi päätellä syyttäjällä olleen joka todistajalle tietyt kysymykset. Nämä kysymykset heijastavat sitä, mikä säätyläisiin kuuluva syyttäjä piti tärkeänä. Kaikilta Erkin lähisukulaisilta tiedusteltiin paitsi Nuijalan torpan köyhyyttä ja sen yhteyttä Erkin mielialaan, myös Tikkasen suvun yhteydenpitoa Erkin sairauden aikana. Vastauksista ilmeni, ettei kukaan ollut vierailut Nuijalassa Erkin ja lasten maatessa vuoteenomana tyyfuksen kourissa. Vaikutelmaa piittaamattomista sukulaisista koetti luoda myös Kaisa korostamalla, että Erkki oli todennut haluavansa luopua torpasta poikansa Jannen hyväksi, "koska hänen isänsä ja veljensä vihasivat häntä," ja lisännyt, että "miehelläni minä kuolisin". Syyllisyyttä veljesten suuntaan Kaisa koetti rakentaa mainitsemalla, että tultuaan yöllä Tikkaseen apua hakemaan, ei Mattia ja Aapoa näkynyt missään.²⁰⁷ Aapo puolestaan yritti hälventää epäilyjä veljesten välillä olevasta vihanpidosta kehumalla veljeään hurskaaksi (from) mieheksi, joka "miehellään luki Jumalan sanaa."²⁰⁸

²⁰⁶ ("allt sedan sistlidne jul varit mycket bekymrade och nedslagen deröfver att hans bröder, set emellan delat deras faders lösa egendom, utan att Et deraf bekommit något.") Kaisa Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

²⁰⁷ ("då hans far och bröder hatade honom.") Kaisa Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

²⁰⁸ ("gerna läste Guds ord.") Aapo Tikkanen. Vk 20.6. 1866 §3. ATKA.

Hyvän köyhän tuntomerkeistä piirtyy esiin henkilö, joka on tuttu myös Runebergin runoista. Hyvänä köyhänä pidettiin henkilöä, joka pitkänäköisesti keräsi hyvissä ajoin talteen korvikeravintoa, totteli kyseenalaistamatta viranomaisten määräyksiä, ja vaikeuksienkin kohdatessa jatkoi sinnikkäästi eteenpäin turvaten kohtalonsa Korkeimman johdatukseen. Rahvaan välittämässä kuvassa korostuu vastuu lähimmäisistä, jotka eivät jätä pulaan tai yksin. Hyvä köyhä auttoi lähimmäisiään, vaikka itsellä olisi ollut tiukkaa. Toisten auttaminen oman pärjäämisen kustannuksellakin oli arvostettavaa, eikä toisten hätää missään tapauksessa saanut käyttää hyväksi.

Toisten pulasta hyötyminen sai ihmiset toisinaan raivoisesti puolustamaan omaisuuttaan. Varsinkin karja oli tärkeä elintarvikkeiden lähde ja siten selviytymisen kannalta elintärkeä. Maanmittari Nohrström oli sulkenut navettaansa Turpelan talon lehmät näiden laidunnuttua luvatta hänen niityillään. Näitä Turpelaiset tulivat myöhemmin Nohrströmin talosta hakemaan joukolla, johon kuului neljä talollista sekä palkollisia. Väkeä tarvittiin paitsi lehmien kuljettamiseen, myös joukkovoiman näyttämiseen. Nohrström ei suosiolla karjaa takaisin luovuttanut. Kenties hänen palkollisensa tunsivat enemmän sympatioita Turpelaisia kohtaan, koska eivät tulleet ruokakuntansa päämiehen avuksi vaan tämä ajautui yksin käsirysiyn kutsumattomien vieraiden kanssa. Kohtaaminen pihassa johti sananvaihdon jälkeen yhteenottoon, jossa talollisen poika Erkki Juhaninpoika Turpela löi Nohrströmiä paljaalla nyrkillä (med blottet handen) tämän uhkailtua Turpelaa puukolla. Erkki Juhaninpojan vaimo Vilhelmiina Matintytär sai sakot solvattuaan Nohrströmiä ruuan perässä toisten nurkissa norikoilevana ”laihanokkana”.²⁰⁹

²⁰⁹ Nohrströmin ja Turpeloiden molemmin puolin nostamia kanteita koskien niittyvarkauksia, karjavarkauksia ja pahoinpitelyjä käsiteltiin useammilla käräjillä. Vk 30.8. 1868 §5, sk 1868 §37, 45-46. ATKA.

Ihmiset joutuivat elantonsa turvaamiseksi myymään omaisuuttaan. Myytäväksi saatettiin antaa huonekaluja, karjaa ja jopa vaatteita. Huutokauppoja järjestettiin vapaaehtoisina sekä pakko-ottoina. Pakkokuutokauppojen suorittajia vastaan saatettiin kapinoida epätoivoisestikin, vaikka vastassa oli pitäjän ylin lainvalvoja. Pakko-ottotilanteet olivat alttiita väkivallan käytölle. Rahvaan silmissä avoin vastarinta viranomaisia kohtaan ei silti saanut ymmärrystä, vaan sitä paheksuttiin. Talollinen Jaakko Nelimarkan käytöstä luonnehdittiin erittäin röyhkeäksi, sopimattomaksi ja säädyttömäksi (mycket sturskad, oanständig, ohäfviskd), kun hän oli hyökännyt nyrkein nimismies Granlundin kimppuun tämän ryhtyessä huutokauppaamaan Nelimarkan omaisuutta.²¹⁰

4.3. Hyväntekeväisyyttä ja moralismia

Kolmisäätyopin mukaisesti säädyt olivat riippuvaisia toisistaan: ylemmät säädyt olivat velvollisia paitsi hallitsemaan alempiaan, myös huolehtimaan näiden hyvinvoinnista.²¹¹ Hyväntekeväisyys nähtiin säätyläisten parissa keinona osallistua yhteiskunnallisen hädän lieventämiseen. Siinä yhdistyivät kristilliset moraalivelvoitteet heikompien auttamisesta sekä patriarkaalinen kontrolli. Nälkävuosina tämä ajattelutapa heijastui säätyläisten suhtautumisessa rahvaaseen, jossa taustalla näkyi kuitenkin pelko, ettei hyvinvoinnista huolehtiminen voinut tapahtua vastikkeetta. "Ilmainen" apu saattaisi johtaa köyhimpien luisumisen vääränlaiseen avuttomuuteen.

²¹⁰ Talollinen Matti Nelimarkan, Heikki Puumalan ja Juhani Sänkiähon todistajanlausunnot. Vk 20.6. 1867 §7. ATKA.

²¹¹ Pleijel 1970, 35.

Hyväntekeväisyys toimi myös kontrollikeinona.²¹² Ohjeiden laiminlyönnistä uhkasi rangaistus tai avun ulkopuolelle jääminen.

Esimerkkinä vastikkeellisen avun antamisesta on alajärveläisen yhteisön käyttämä käsitöiden teettäminen. Kruunulta ostettiin viljaa, jota jaettiin köyhimmille työpanosta vastaan. Näitä käsitöitä sitten myytiin huutokaupoissa, joihin kutsuttiin ostajia aina naapuripitäjistä saakka. Alajärveläisiä kutsuttiin ostamaan Lehtimäen köyhän väen tekemiä käsitöitä. Myynnissä oli mm. puulapioita, haravia, koirannahkaiset kintaat, kiuluja, lusikoita ja nuoraköysi.²¹³

Käsitöiden laatua valvottiin tarkasti ja huonosti tehty työ sai aikaan moitteita, joita annettiin myös jumalanpalveluksen yhteydessä. Kappalainen Limon moitti seurakuntalaisiaan huonosti kehrätyistä tappuralangoista, joiden vuoksi ”koko kappeli tulisi häväistyksi”. Kappalainen ilmoitti kudottavien kankaiden tarkat mitat ja uhkasi vastedes vastoin määräyksiä kehrättyjen lankojen ja kudottujen kankaiden tuojia työpalkatta jäämisellä.²¹⁴ Huutokauppoja pidettiin huonoina aikoina useampia vuodessa ja kerrallaan useampana päivänä peräkkäin. Tikkasesta Aapo ja Maija olivat huutokaupoilla vuoropäivinä katsastamassa tuotteita.²¹⁵ Osan niistä oli valmistanut naapuritorpan Klaara Tikkanen.²¹⁶

Ajan henkeä ja hyväosaisten suhtautumista köyhään kansaan kuvaa pöytäkirja, joka tehtiin Alajärven köyhien hyväksi 17.7. 1867 pidetyssä huutokaupassa. Toisin kuin edellä mainitussa Lehtimäen huutokaupassa, valmistettiin

²¹² Pitkänen 1991b, 174.

²¹³ Lehtimäen köyhäinhoitokunnan puheenjohtajan Matts Sunellin kuulutus 17.9. 1866 pidettävästä huutokaupasta. ASA.

²¹⁴ Kappalainen Limonin kuulutus 17.3. 1867. ASA.

²¹⁵ Aapo Tikkasen todistajanlausunto Ågrenin jutussa. Tk 1871 § 115. ATKA.

²¹⁶ Luettelo köyhille annetuista kehruu- ja karstaamatyöstä sekä maksetusta työpalkasta 1867. Vaivashoitojohtokunnan pöytäkirjan liitteet. ASA (KA Mf).

Alajärvellä huutokauppoihin myös tuotteita, joita tavallinen kansa harvoin tarvitsi tai joita sillä nälkävuosina tuskin oli varaa ostaa. Myyntilistalla oli nenäliinoja, hienoja kankaita, kangaspuut, mutta myös köyttä ja säkkikangasta. Mikäli ostajaehdokkaiden joukossa oli muitakin kuin pitäjän harvoihin säätyläisiin kuuluvia, eivät heidän varansa riittäneet tuotteiden hankintaan. Huutokaupan tuloksena Alajärven köyhät tulivat kuitenkin joksikin aikaa autetuiksi: tuotto oli yhteensä 206,64 markkaa, josta pitäjän harvat säätyläiset maksoivat yli 83%. Suurimman panoksen köyhien auttamiseksi antoi ”mehtäherra” Forsell, joka vaimoineen huusi yhteensä 69,23 markalla muun muassa täysiliinakangasta, sarkaa ja nenäliinoja. Nimismies Granlund hankki kankaita 51,23 markalla, pastori Limon kangasta ja nenäliinoja 24,66 markalla, maanmittari Nohrström liinakangasta ja villalankaa 25,41 markalla. Muiden ostajien maksamat summat vaihtelivat yhdestä kolmeen markkaan.²¹⁷

Vuonna 1852 voimaan tullutta vaivaisasetusta oli seurakunnissa kritisoitu voimakkaasti. Vaivaisasetuksessa laajennettiin köyhäinapuun oikeutettujen piiriä. Seurakuntiin perustettavilla vaivaishoitojohtokunnilla oli tästä lähtien velvollisuus avustaa vaivaisten ohella nyt myös taloudellisiin vaikeuksiin joutuneita, *työkykyisiä* jäseniään. Samalla kuitenkin irtolaiskontrollia tiukennettiin. Asetuksen taustalta heijastuu ”uudelleen lämmitetty valistunut patriarkalismi”, joka velvoitti yhteiskuntaa huolehtimaan avun tarpeessa olevista jäsenistään, mutta toisaalta velvoitti köyhät sopeutumaan ylhäältä annettuihin ehtoihin työvoiman tarjonnassa.²¹⁸

²¹⁷ Luettelo 17.7. 1867 pidetystä huutokaupasta. Vaivaishoitojohtokunnan pöytäkirjan liitteet. ASA (KA Mf).

²¹⁸ Myllyntaus 1981, 162-163.

Alajärven ja naapuriseurakuntien vaivaishoitojohtokunnissa pelättiin uuden asetuksen myötä köyhien lukumäärän lisääntyvän ja haluttomuuden työntekoon kasvavan – annettaisiinhan nyt apua ”ilmaiseksi”.²¹⁹ Myös Lappajärven kirkkoherra Fellman ilmaisi vallitsevan mielipiteen kirjeessään Vaasan läänin maaherralle. Aikaisemmin köyhäinhoito oli Fellmanin mukaan perustunut kristilliseen armeliaisuuteen, ja köyhät olivat olleet ”kohteliaita, työteliäitä ja säävyisiä”. Avustusmuotojen muututtua he vain makasivat, laiskottelivat tai kieroilivat mustamaalaamalla kotiseurakuntansa köyhäinhoitoa. Köyhien tapana oli Fellmanin mukaan ”piirusteltuaan ensin piellä tai tuhalla haavoja ruumiiseensa [lähteä] kerjäämään vieraisiin seurakuntiin esittäen syyksi puutteellisen huolenpidon.”²²⁰

Kirkonmiesten penseä suhtautuminen uuteen asetukseen johtui myös siitä, että se lisäsi tuntuvasti papiston velvoitteita ja oli ristiriidassa muuttuvan pappisihanteen kanssa.²²¹ Pappien tehtävänä nähtiin ensisijaisesti hengellisistä tehtävistä huolehtiminen. Alajärven kappalainen Limonkin valitteli, kuinka ”suuri osa siitä ajasta, jonka papin tulisi käyttää virkansa kalleimpaan ja tärkeimpään työhön, sielunhoitoon, menee ikään kuin hukkaan moninaisiin kunnallistoimiin, jotka ovat virallensa vallan outoja ja vieraita...”²²² Näiden valossa ajatus hengellisen työn tekijöistä virkamiesmäisinä leipäpappeina²²³ tuntuu vieraalta. Alajärven kappalainen oli ensisijaisesti kiinnostunut seurakuntalaistensa hengellisestä tilasta, ei vallankäytöstä kunnallistojen kautta.

²¹⁹ Keski-Nisula 1967, 93-94.

²²⁰ Fellmanin kirje Vaasan maaherralle 1858. Keski-Nisula 1967, 93-94.

²²¹ Murtorinne 1992, 206.

²²² Kappelinkokous 10.11. 1867. ASA.

²²³ Vrt. Ylikangas 1984.

Kansallisen herätyksen hengessä uskottiin köyhyydestä päästävän kansansivistyksen myötä. Helmikuussa 1867 Alajärven ”wallassäätyiset ja muutama talonpoikakin” olivat lehtitietojen mukaan kokoontuneet Myllykankaan taloon juhlimaan valtiopäivien avajaisia. Puheiden, maljojen noston ja Armollisen Suuriruhtinaan kunniaksi viritetyn laulun jälkeen ”syntyi samassa tilassa halu kaikissa saapuilla olewissa jotain tehdä sen kunnan parahaksi, jossa asuinpaikkansa oli, eiwätkä luulleet sitä paremmin woiwansa tehdä kun kansakirjaston perustamisella.” Paikan päällä saatiinkin heti kokoon 113 markkaa. ”Päiwä wietettiin sen jälkeen hupaasti laulamisella ja tanssimisella.”²²⁴ Tapaus kertoo, miten kaukana toisistaan rahvaan ja säätyläisten maailmat saattoivat olla. Siinä missä suuri osa alajärveläisistä pohti keväällä 1867, mistä seuraavien viikkojen ravinto löytyisi ja kuinka suojautua tauteja levittäviltä kerjäläisiltä, tiivisti pieni säätyläisten joukko yhteenkuuluvuuden tunnettaan juhlimalla tapausta, jonka merkityksellisyyttä tavallinen rahvas ei juurikaan ymmärtänyt. Nälkäkevään keskelläkin toisilla riitti ruokaa, juomaa ja ilonpitoa. Ajan hengen mukaisesti isällistä vastuuta tunnettiin oman paikkakunnan väestä, mutta kirjoja lukemalla köyhyydestä tuskin välittömästi päästiin.

Säätyläiset saivat myös aikaan parannuksia pitäjänsä tilanteeseen. Aiempina vuosina säätyläiset, erityisesti Jaakko Fellman, Pehr August Forsell ja Johan Reinhold Granlund olivat auttaneet vaikeuksiin joutuneita talollisia myöntämällä näille kiinnityslainoja. Nälkävuosien aikana myönnettyjen lainojen määrä väheni,²²⁵ mutta yhteisön jäseniä pyrittiin auttamaan keinoilla, joka ei vaatinut suuria rahallisia uhrauksia. Alajärvelle saatiin vilja- ja raha-

²²⁴ Alajärveltä. -r-r, TS 7/19.2. 1867. Päätös kirjaston perustamisesta oli tehty jo kaksi vuotta aikaisemmin, mutta lahjoituksista koostuvat varat saatiin kokoon vasta vuonna 1868. Kivipelto 1983, 688-689.

²²⁵ Ilvespakka 1984, 177-178.

avustuksia säätyläisten henkilökohtaisten suhteiden ja aktiivisuuden ansiosta. Merkittävänä väylänä Alajärven tilanteen kannalta oli kirjoittelu maakunnallisiin ja valtakunnan sanomalehtiin. Sanomalehdistön merkitys nälkävuosina on yleisestikin nähty merkittävänä. Karun todellisuuden kuvaukset maaseuduilta eivät pystyneet estämään tapahtunutta nälkä- ja tautikatastrofia, mutta kato- ja nälkäkuvauksilla oli huomattava vaikutus paitsi yleisen mielipiteen muokkaajina, myös hallinnollisten toimien käynnistäjänä.²²⁶

Suomenkielisen sanomalehdistön tärkeisiin sisältöryhmiin kuului 1800-luvun lopulta 1920-luvulle saakka maaseutukirjeet. Uranuurtajana toimi Suometar, jossa J.V. Snellmanin tavoitteena oli nostaa kansan valistustasoa. 1860-luvulla maaseutukirjeet vakiintunut osa suomenkielisten lehtien sisältöä. Nimimerkkejä tai peitenimiä käyttäneet kirjoittajat olivat yleensä ammattinsa puolesta kynäilijöitä, pappeja, koulumestareita, tai lukkareita.²²⁷ Lehtien maaseutukirjeenvaihtajat välittivät uutisia, mutta myös paikallisia juoruja.²²⁸

Ruotsinkieliseen Vasabladetiin kirjoitti säännöllisesti nimimerkki -x-, joka oli hyvin perillä paitsi Alajärven kirkon- ja kuntakokouksissa tehdyistä päätöksistä. Hän tiesi kertoa myös pitäjän tapahtumista yleisesti. Lähes kuukausittain kirjoitetut tekstit sisältävät tiedonantojen lisäksi myös pitäjän päättäjien toimien hienovaraista arviointia ja parannusehdotuksia. Kirjoittaja lukeutui mahdollisesti pitäjän säätyläisiin, mutta siinä tapauksessa ei varsinaisiin päätöksentekijöihin.²²⁹ Helsingfors Dagbladetiin kirjoitti nimimerkki

²²⁶ Turpeinen 1991, 142-145.

²²⁷ Tommila 1988, 200-202.

²²⁸ Landgren 1988, 372-373.

²²⁹ Från Alajärvi –otsikoituja nimimerkki -x-:n kirjoituksia VB 36/7.9. 1867, 39/21.9. 1867, 43/26.10. 1867, 48/30.11. 1867, 52/28.12. 1867, 26/27.6. 1868.

PAF.²³⁰ Nimimerkin ensimmäisessä kirjoituksessa toukokuussa 1868 luotiin Alajärven tilanteesta, ehkä tarkoituksellisesti, kovin lohduton kuva.

Puutetta, nälkää ja kurjuutta on valitettavasti lähes kaikkialla, mutta tuskin kaameammassa muodossa kuin Alajärvellä. Täällä talonpoikaparoilla ei ole edes metsää, joka voisi tuoda heille vähäisen toimeentulon pakkasen tuhottua pellot, joissa hänen koko toivonsa lepää. Kun se, kuten nyt jo vuosien ajan, on jättänyt pulaan, jää hänelle jäljelle vain lainaaminen niin kauan kuin voi, mutta keneltä nämä rutiköyhät raukat nyt lainaisivat? Porvareita ei ole, asunnot on joko myyty tai kiinnitetty, kaikki irtaimisto tuhlattu – heillä on vain parvi puolialastomia, nälkiintyneitä lapsia ja ehkä toive kuolemasta, joka ympäriinsä saavuttaa tuhansia uhreja, ja tulee lopulta pelastavana enkelinä heillekin. – Ilmaisenä apuna on Alajärvi tietävästi saanut muutamia jauhomattoja ja joitakin satoja markkoja, mutta miten se riittää seurakunnassa, jossa kaikilla on puutetta, jossa puhdas ruisleipä on pitkään ollut tuntematon ylellisyys ja jossa jopa puoliksi rukiinen ja puoliksi olkinen leipä kuuluu harvinaisiin herkkuihin. Minkäänlaista köyhäintaltoa tai edes sairaalaa ei ole. Sairaata ja kuolemaa lähestyvät jätetään usein ilman hoitoa tai lykitään epäinhimillisesti tärisevillä kärryillä talosta toiseen, saamatta leipäpalaa tai maitoryyppyä – koska niitä ei ole. Joka ei itse ole nähnyt näitä kalpeita, hoipertelevia hahmoja, ei voi aavistellakaan niitä sydämeenkäyviä näkymiä, joita täällä päivittäin joutuu todistamaan.²³¹

Kirjoitus oli tuloksellinen. Seuraavassa kirjoituksessaan Forsell pystyikin raportoimaan lukuisista raha-avustuksista, joita ”nälkiintyneen Alajärven” hyväksi oli lähetetty. Lahjoituksia oli tullut muun muassa saksalaisilta seurakunnilta Saksasta ja Viipurista, Helsingin vapaaehtoiselta palo- ja pelastusseuralta sekä senaattori Palmenilta. Rahat aiottiin käyttää turvattomiksi

²³⁰ Metsänhoitaja Pehr August Forsell.

²³¹ ("Nöd, hunger oh elände finnas tyvärr nu nästan öfverallt, men föga i hemskare skepnad än i Alajärvi. Här eger den arma bonden ej ens någon skog, som kan lemna honom den minsta källa till näring sedan frosten härjat hans åker, på hvilken hela hans hopp hvilar. När detta, likasom nu i många år, sviker, återstår honom ej annat än låna så länge han får. Men hvem lånar numera åt dessa arma, utfattiga menniskor? Borgen erhålles ej, lägenheterna äro antingen försälda eller intecknade, alla lösegendom förskingrad – de ega intet utom en skarahalfnakna, hungrande barn och kanske hoppet att döden, som rundtomkring dem skördar tusende ofer, skall, lik en räddande engel äfven nå dem. – Till gratis understöd har Aj visserligen erhållit några mjölmattor samt några hundra mark, men hvad förslår detta i en försmling, der alla äro utan, der rent rågbröd länge varit en okänd lyx, ja der till och med bröd, bestående af hälften råg och hälften halm, hör till sällsynta läckerheter. Intet herberge, intet lazarett finnes. Den sjuke, den med döden kämpande lemnas ofta utan vård, eller skjutsas omenskligt, på en skakande kärra från gård till gård, utan att erhålla en bit bröd eller en dryck mjölk – ty sådant finnes ej. Ingen, som ej själf skådat dessa bleka, raglande gestalt, kan ana de hjertslitande scener man här dagligen nödgas bevittna.) Från Alajärvi, nimimerkki PAF, HD 118/23.5. 1868.

jääneiden lasten kasvatukseen ja hoitoon. Perusteilla oli lastenkouluja, joiden oppilaiksi tuli "hyvämaineisiin perheisiin" sijoitettuja lapsia, jotka Forsellin kautta välittivät "syvän kiitollisuutensa jaloille lahjoittajille." Kirjoittajan harmiksi kunta ei ollut osoittanut vähäisintäkään mielenkiintoa (det ringaste intresse) koulujen ylläpitoon niiden perustamisen jälkeen.²³²

4.4. Väärinkäytösepäilyt

4.4.1. Mitä huhut ja väärinkäytösepäilyt kertovat yhteisöstä?

Nälkävuosia koskevista muistitietokokoelmista löytyy useita tarinoita, jotka jollain tavalla viittaavat siihen, ettei mielikuva kovaan osaansa nöyrästi taipuvasta köyhästä, ja yhteiskunnan huono-osaisten vuoksi pyyteettömästi ponnistelevasta virkamiehestä ole täysin totuudenmukainen.²³³ Muistitietoaineisto kertoo vilja-avustuksilla keinottelevista talollisista, jotka rikastuivat toisten hätää hyväksi käyttäen. Väärinkäytösepäilyjä on talletettu ympäri Suomea, mutta erityisen tavallisia ja vakavia ne ovat Pohjanmaalla, jossa Alajärvin sijaitsee.²³⁴ Pohjalaisten virkamiesten epärehellisyyteen on kuitenkin suhtauduttava kriittisesti, jotta välttyttäisiin ylilyövilta tulkinnoilta. Katoaika kesti Pohjanmaalla vuosia ja kuolleisuus oli poikkeuksellisen suurta.

Epäilykset, jotka purkautuivat huhuina, kuulopuheina tai suoranaisina syytöksinä, heijastivat epäluottamusta ajan hyväosaisten ja nälkäänäkevien välillä.²³⁵ Niiden olemassaolo osoittaa, että yhteisössä vallinneita

²³² Från Alajärvi, PAF. HD 119/28.8. 1868. Från Alajärvi, P.A. Forsell. HD 285/7.12. 1868.

²³³ Häkkinen et al 1991.

²³⁴ Häkkinen 1991f, 198.

²³⁵ Häkkinen 1991f, 203.

”kirjoittamattomia sääntöjä” oli rikottu.²³⁶ Vaikka epäilysten todenperäisyyttä ei aina voidakaan osoittaa, heijastaa niiden olemassaolo sitä konfliktitilannetta, joka paikallisyhteisöissä vallitsi. Yhteisö palkitsi rehellisenä pitämänsä henkilön arvostuksella, mutta väärinkäytöksistä epäilty huhuilla ja pilkalla. Yhteisössä vallinnut kriisiajasta johtuva ahdistus saattoi löytää hetkellisen purkautumistiensä epämääräisissä juorupuheissa. Väärinkäytösepäilyt kohdistuivat usein yhteisön hyväosaisiin, niihin joilla selvää leipää riitti.²³⁷

Yhteisön nokkamiehet käyttivät päätösvaltaa pitäjänkokouksissa ja delegoivat vilja- ja muiden avustusten hakua kaupungeista ja jakamista paikallistasolla. On ymmärrettävää, että hädänalaiset epäilivät osan avustusviljoista kulkeutuvan väärin taskuihin. Selvän viljan kanssa konkreettisesti tekemisissä olevat viljakuljetusten hoitajat ja avustusten jakajat olivat yhteisössä erikoistapauksia – huono-osaisimmat kun näkivät tuota ajan haluttua ihmettä vain etäältä tai pettuun sekoitettuna.

Vuonna 1857 kirjoitti alajärveläinen nimimerkki Rg Alajärvellä tapahtuneesta avustusrahojen jakotilaisuudesta, jossa ”tarkasti ymmärryksensä ja omantuntonsa mukaan” avustuksia jakaneet kirkonisäntä ja seksmanni ”hyvästä työstä owat saaneet palkaksi vaan pahoja puheita ja soimausta”. Kirjoittaja ei näe vikaa säätyläisissä, vaan kertoo ”monenlaista wilppiä ja väärinkäytöstä” havaitun köyhissä, jotka ”toiselta köyhältä wääryydellä on ottanut vaikka ainoan leipäpalasenkin”.²³⁸ Vaivaistalojen asukkaat hoipertelivat piholla tyhjine ja välinpitämättömine katseineen, joka ”sai eloa ainoastaan

²³⁶ Pitkänen 1991b, 174.

²³⁷ Häkkinen 1991f, 195, 203.

²³⁸ Alajärven kappelista. Rg, SJS 94/10.12. 1857.

ruoan jakamisaikoina, milloin tappelulla keskenään, useinkin rynnistettiin jakajan ympärillä, vaikka tiedettiin, ettei ketään osattomaksi jätetty.”²³⁹

1800-luvun alun nälkävuosia pohjoisen Suomen alueella tutkinut Kaisa Kauranen on löytänyt useita viitteitä jopa pienimuotoisesta kapinoinnista.²⁴⁰ Alajärvellä ei avointa, saati väkivaltaista vastarintaa esiintynyt. Sen sijaan voidaan viranomaisten ja rahvaan välisestä vuorovaikutussuhteesta löytää piirteitä, joissa esiintyy peiteltympää vastarintaa viranomaisia kohtaan. Rahvas toimi kriisiaikana kuten oli perinteisesti tottunut ja kieltäytyi noudattamasta epäilyttävinä pitämiään viranomaisten ohjeita. Tämä niskoittelu oli viranomaisten silmissä laiskuutta, väliinpitämättömyyttä ja uppiniskaisuutta.

Vaivahoitohallituksen ja kirkonkokousten pöytäkirjojen puheenvuoroista piirtyy säätyläisten näkemä kuva rahvaasta, joka ei kantanut vastuuta omasta selviytymisestään, jättäytyi tahallaan ”hurskaiden ja työteliäiden” elätiksi ja pahimmillaan leivän perässä kulkevaksi varastelevaksi kiertolaiseksi. Kaiken lisäksi se jätti ylempisäätyisten isälliset ohjeet huomiotta, minkä vuoksi jäkäläleivän syöntiinkin alajärveläiset pakotettiin sakon uhalla, koska nämä ”tuskin ulkonaisitta vaatimuksitta sitä tekee”.²⁴¹

Moniakaan väärinkäytöksiä ei pystytty todistamaan, vaan ne jäivät kuulopuheiden asteelle. Tästä syystä väärinkäytöksiin viittaavia tapauksia ei löytynyt tuomiokirja-aineistosta muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta.

²³⁹ Nälkä-vuoden kuvia. Savonlinna 11/13.3. 1884.

²⁴⁰ Kauranen 1999.

²⁴¹ Vaivahoitojohtokunta 20.11. 1867. ASA.

Nekin koskivat muita paikkakuntia kuin Alajärveä.²⁴² Väärinkäytöksiin liittyvien huhujen olemassaolo harvoin tallentuu historiantutkijan tavoitettavaksi, niihin pääsee käsiksi lähinnä muistitietoaineistojen kautta. Olennaisempaa kuin huhujen ja epäilysten todenperäisyys, on niiden olemassaolo ja esiintyminen sinänsä. Voidaan ajatella, että huhut eivät aina synny tyhjästä – mutta tyhjästä ei synny myöskään *tarve levittää niitä*. Huhuilla oli lisäksi suuri painoarvo yhteisöissä, jotka elivät pitkälti suullisen informaation varassa. Suullisessa kulttuurissa tiedon todenperäisyyttä oli toisinaan vaikea selvittää, joten huhun ja tiedon erottamiseen ei aina edes pyritty.²⁴³

Huhut voidaan nähdä kollektiivina toimivan rahvaan eräänä painostuskeinona, talonpoikaisen vastarinnan aktiivisena ja väkivallattomana muotona.²⁴⁴ Se on passiivisempaa ja epäsuorempaa kuin uhkailu ja solvaus, jotka kohdistetaan suoraan vastustamisen kohteeseen, useimmiten virkamieheen, isäntään jne. Solvauksen tai uhkauksen esittäjä on helppo identifioida ja täten myös asettaa vastuuseen. Huhujen levittäminen tapahtuu anonyymimmin.²⁴⁵ Huhujen levittäminen oli talonpoikaisen kansan ilmaisuväylä ja painostuskeino tilanteessa, jossa sen legitiimit yhteiskunnalliset vaikuttamismahdollisuudet olivat vähäiset. Huhuissa tiivistyivät niiden levittäjien halut ja toiveet. Niillä oli myös vaikutusta, ainakin viranomaiset olivat niistä kiinnostuneita.²⁴⁶

²⁴² Kuortaneen ja Alajärven kärjäkunnan talvi-, syys- ja välikäräjät 1866-69. ATKA. Eteläpohjalaisen osakunnan arkisto. Muistitietokeräys nälkävuosilta. Alajärveä koskevat haastattelut. VMA. EPO.

²⁴³ Eilola 2001, 253-254.

²⁴⁴ Katajala 1994, 135-139.

²⁴⁵ Kauranen 1999, 148-149.

²⁴⁶ 1830-luvun katovuosina levitettiin huhua keisarin lupaamasta maanjaosta ja verojen anteeksisaamisesta, mikä herätti viranomaiset toimimaan. Kauranen 1999, 153-154.

Autonomian ajalla tavallista oli myös epäilysten siirtäminen alempiin virkamiehiin, jotka esimerkiksi "hyvän keisarin" tietämättä riistivät tämän alamaisia. Kruununtorppien taloudellisista vaikeuksista kirjoittanut alajärveläinen H.P. epäili alempien virkamiesten keinottelevan ankaralla verotuksella torpparit perikatoon. Kirjoittajan mukaan "olemme tulleet jo niin wahwaan epäuskoon, ettei keisari ja läänin kuvernööri tiedä - - vaan paremmin luullaksemme alhaiset wirkamiehet aikowat pettää meitä." Tämä oli kirjoittajan mukaan johtanut muutamien kruununtorpparien kerjuulle lähtöön, koska eivät uskoneet selviävänsä omillaan.²⁴⁷

Huoneentaulun aatemaailman mukaisesti jokaisen tuli käyttäytyä säätynsä mukaisesti omalla paikallaan. Kruunun virkamiehiä vastaan ei helposti noustu avoimeen vastarintaan. Joskus rikkomusepäilysten esittäjälle kävi pilkka omaan nilkkaan, mikä on saattanut rajoittaa virallisia teitä vietyjen epäilysten julkituontia. Alajärven kappeliseurakunnasta Soinista löytyy oikeustapaus, jossa paikallinen talollinen Antti Kujala kirjoitti alueen kruunuvoudille kirjeen, jossa luonnehti kunnan esimiehenä ja lautamiehenä toiminutta Kalle Laukkosta herrojen ystäväksi, joka hätäaikana hyvissä viroissa oli "ison rikkauren itelen saanu". Tämä "joka sortin mitätön mies - - varkaista paljon tykä koska hän iteki sitä työtä hariota", koskapa "Kruunun antamas nauris siemenes ite piti, jotka ystäväille anto, ei köyhä tietenkän saanu." Kirjeensä tekstin vuoksi Kujala haastettiin käräjille kunnianloukkauksesta (*ohemul å heder och ära*).²⁴⁸

Väärinkäytösepäilyjä kohdistettiin köyhinä vuosina myös talollisiin. Palovakuutusten käyttöönotto oli uusi asia Alajärvelläkin vuonna 1857

²⁴⁷ Kruunun torpista Alajärvellä. H.P., ST 52/27.12. 1861.

²⁴⁸ Sk 1868 §393. Käsittely jatkui välikäräjillä 11.1. 1869 ja alistettiin edelleen Vaasan hovioikeuteen. ATKA.

perustetun Suomen Maalaisten Paloapuyhtiön myötä.²⁴⁹ Tulipalojen tuhottua kalliisti vakuutetun talon, heräsi usein epäilyksiä palojen tahallisuudesta. Varsinkin nälkävuosina uskottiin isäntien hakevan vakuutusten kautta itselleen parempia olosuhteita.

Kesäkuussa 1867 paloi Kurejoella Frabackan talo, joka oli juuri vakuutettu 1600 markasta. Koska "huutoa on levitetty", että Hannu olisi itse syyppää tulipaloon, vietiin Frabackan juttu käräjille huolimatta paloapukomitean johtajansa Matts Sunellin johdolla tehdystä tutkinnasta, jossa Frabackan talon "paloaseiden" todettiin olleen täydessä kunnossa ja Hannu korvauksiin oikeutetuksi. Todistajien mukaan Hannu oli maininnut, kuinka "Kauhavalla ne jotka ovat vakuuttaneet talojansa, polttavat niitä päästäksensä sillä tavalla veloistansa" lisäten "senpä pitäisi tekemän."²⁵⁰ Hannu myönsi näin sanoneensa, mutta "että se oli ainoastaan tyhjää puhetta, jolla ei pitäisi oleman mitään arvoa." Huolimaton leikkipuhe vei sanojansa kuitenkin käräjille, sillä viranomaiset halusivat katkaista huhuilta siivet. Hannun syyttömyys varmennettiin käsittelyn päätteeksi vannottamalla Liisa-vaimoa käsi Raamatulla, että palo oli syttynyt vahingossa.²⁵¹

Saman vuoden joulukuussa paloi nimismies Granlundin virkatalo. Tulipalot saivat huomiota myös maakuntalehdissä. Nimimerkki -x- vihjasi Vasabladetissa virkatalon omistajan, kirkkoherra Jaakko Fellmanin saavan "samasta rakennuksesta, josta muutama viikko sitten maksoi 1600 markkaa, nyt suomalaiselta paloapukomitealta 6000 markkaa." Fellman otti vihjailut

²⁴⁹ Koskela 1983, 470.

²⁵⁰ Torpparien Juha Yliahon ja Matti Viinamäen todistajanlausunnot. Sk 1867 §43. ATKA.

²⁵¹ Loppulausunto (beslöt). Sk 1867 §43. ATKA.

vakavasti ja kirjoitti tiukkasävyisen vastineen myöntäen köyhän ajan muutenkin herättävän rahvaan mielissä epäilyksiä.

Tulette epäilemättä huomaamaan, että asetitte minut kevytmielisesti mitä suurimmassa määrin epäedulliseen valoon rahvaan silmissä, joka viime aikoina, eikä syyttä, on tuntenut epäluottamusta palovakuutetun omaisuuden vahinkoja kohtaan.²⁵²

4.4.2. Aleksanteri Ågren ja Alajärven köyhäinvarat

Evijärveläistaustainen Aleksanteri Ågren toimi Alajärven seurakunnan lukkarina vuodesta 1857.²⁵³ Lukkarin tehtäviin kuului tuona aikana monenlaisia toimia kuten lastenopetus, jumalanpalveluksissa kellojensoitto ja veisuunjohtaminen.²⁵⁴ Näiden tehtävien lisäksi Ågren toimi aktiivisesti monella muullakin saralla. Hän hoiti asiamiehen ominaisuudessa perunkirjoituksia²⁵⁵ ja toimi pitäjänkirjurina laatien mm. kirkonkokousten pöytäkirjat. Ågren valittiin keväällä 1868 vastaperustetun kunnallislautakunnan esimieheksi ja vaivaishoitohallituksen tilien hoitajaksi.²⁵⁶ Valitsemalla Ågrenin luottamustoimiin ilmaisi alajärveläinen yhteisö pitävänsä lukkariaan arvostettuna, luotettavana ja pätevänä miehenä.

²⁵² Alajärvi den 14 December. -x-, VB 52/28.12. 1867. ("skall ni otwifwelatigt finna, att ni, lättsinnigt nog ställt mig i en högst ofördelaktig dager inför allmänheten, som under närwarande tider, ej utan skäl, med misstro uppmärksammar brandskador som öfwergå brandförsäkrad egendom.") Till signaturen -x-. Jakob Fellman, VB 3/18.1. 1868.

²⁵³ Ågrenin isä Henrik oli Evijärven seurakunnan pitkäaikainen lukkari (1831-78). Rantatupa 1983, 872.

²⁵⁴ Holma, 1983, 783.

²⁵⁵ Lukkari Ågrenin kuulutukset esimerkiksi 9.4. ja 24.9. 1865. ASA.

²⁵⁶ Kappelinkokous 9.2. 1868. ASA.

Monessa mukana olleelle Ågrenille myönnettiin tammikuussa 1869 ero tehtävästään kunnallislautakunnan esimiehenä terveydellisten syiden perusteella. Ågren oli valittanut lautakunnalle, ettei hänen terveytensä kestä kunnallislautakunnan esimiehen suurta työmäärää, eikä tehtävästä maksettava palkka riitä kirjurin pestamiseen.²⁵⁷ Ågren siis pääsi rasittavaksi katsomastaan tehtävästä eroon, mutta joutui jälkikäteen selvittämään tekemisiään kunnallislautakunnan esimiehenä. Keväällä 1869 kuntakokous ilmaisee mitä raskaimman epäluottamuksensa. Tilintarkastajat totesivat, kuinka ”tilikirjat monissa paikoin ovat waillinaiset ja että enämpi olisi pitänyt köyhäinwaraston hyödyksi tulla, kuin mitä tullut on.”²⁵⁸ Vaivaishoitohallituksen tilejä tarkastaneet olivat tehneet useita muistutuksia ja huomautuksia Ågrenin tilityksiin vuoden 1868 raha- ja jauhovaroista.

Ågrenille ehdotettiin aluksi sovitteluratkaisua: mikäli hän maksaisi puuttuvat summat, hän pääsisi kaikesta edesvastuusta. Näihin syytöksiin lukkari vastasi, ettei tuon tarkempia tilityksiä pysty tekemään ja kieltäytyi ehdottomasti maksamasta minkäänlaisia korvauksia. Ågren vaati riitatilanteen viemistä ”kompromissioikeuden” tutkittavaksi. Kuntakokous nimitti oikeuteen jäseniksi metsänhoitaja Forsellin ja maanmittari Nohrströmin, kunnallislautakunta valitsi talollinen Jaakko Joensuun sekä kutsui Vimpelin kappalainen Törnuddin.²⁵⁹

Kompromissioikeuden suorittaman tutkinnan papereita ei ole löytynyt, mutta sen jäljet johtavat käräjille, jonne Ågrenin tapaus myöhemmin vietiin. Ensimmäisen kerran Ågrenin juttua käsitellään Kuortaneen ja Alajärven syyskäräjillä 1869. Jutun kantajana esiintyi kruununvouti C.J. Strömmer.

²⁵⁷ Kappelinkokous 3.1. 1869. ASA.

²⁵⁸ Kuntakokous 26.4. 1869. ASA.

²⁵⁹ Kuntakokous 26.4. 1869. ASA.

Ensimmäisestä käsittelystä Ågren oli jäänyt pois vedoten ohimenevään sairauteen (en åkomma), johon alavutelainen lääkäri Nikolai Feodoroff oli määrännyt viikkokausien lepoa.²⁶⁰ Jutun käsittely pitkittyi, sillä sekä keväällä että syksyllä 1870 pidetyillä käräjillä kantaja Strömmer valitteli, ettei vieläkään ollut saanut tutkittavakseen kaikkia juttuun liittyviä papereita (handlingar).²⁶¹ Lopulta elokuussa 1871 pidetyillä välikäräjillä Ågrenin juttu saatiin päätökseen. Ågren kiisti loppuun saakka syyllisyytensä, mutta hänet tuomittiin väärentämisestä (*för förfalskningsbrott*). Juttu alistettiin vielä Vaasan hovioikeuden tutkintaan. Sakkojen, todistajanpalkkioiden ja korvausten maksamisen lisäksi Ågren tuomittiin menettämään kunniansa (*mista äran*).²⁶² Vaikka Ågren oli jo tässä vaiheessa asunut puolisentoista vuotta muualla, on hänen rikoksensa silti kirjattu Alajärven seurakuntalaisia koskevaan rikosluetteloon²⁶³, koskihan hänen rikoksensa alajärveläistä yhteisöä.

Tutkinnassa paljastui, mistä köyhäinhoitotilien epäselvyydet johtuivat. Aleksanteri Ågren oli kirjurin toimesta väärentänyt pöytäkirjan syyskuussa 1868 pidetyn hyväntekeväisyshuutokaupan tuotoista. Tästä todistivat käräjillä kaksi talollista ja yksi torppari: Ågren oli merkinnyt pöytäkirjaan matalampia hintoja kuin mitä todistajat olivat itse tai muistivat paikan päällä huudetun ja pistänyt summien erotuksen, lähes 170 markkaa, omaan taskuunsa.²⁶⁴

²⁶⁰ Sk 1869, § 237. ATKA.

²⁶¹ Tk 1870 § 83 ja sk 1870 § 216. Juttua käsiteltiin vielä talvikäräjillä 1871 § 115 ja välikäräjillä 21.8. 1871 §3. ATKA.

²⁶² Vk 21.8. 1871 § 3. ATKA.

²⁶³ Ågren jätti tehtävänsä Alajärvellä 1.5. 1870 ja muutti noin viikkoa myöhemmin aikaisemmalle kotipaikkakunnalleen Evijärvelle. Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelo 1870 ja rikosluettelo 1871. ASA.

²⁶⁴ Tk 1871 § 115. Todistamassa olivat talolliset Aapo Aaponpoika Tikkanen ja Jaakko Matinpoika Herrala sekä torppari Matti Matinpoika Mikkola. ATKA.

Mitä Ågrenin tapaus loppujen lopuksi kertoo? Kysymyksiä herättävät muutamat seikat. Nälkäkevään 1868 kuluessa Ågren syytti alajärveläisiä viranhaltijoita näiden rohkeuden puutteesta kuntakokouksen kieltäytyttyä hankkimasta suurta viljaerää kuntalaisille myytäväksi. Ågren ilmoitti hankkivansa viljaerän omin päin ja kaupitteli siemenkauroja melko poikkeuksellisilla kauppaehdoilla.²⁶⁵ Edelleen Ågren pyrki syksyn 1868 mittaan useaan otteeseen vapautumaan kunnallislautakunnan esimiehen toimesta vedoten työn raskauteen ja omaan kivulaisuuteensa. Ågrenin vaadittua palkankorotusta syyskuussa 1868 päättyi kuntakokous nostamaan hänen palkkaansa, ”kun kunnallishallitus vielä on niin uusi toimi, että harvat miehet vielä kelpaavat sitä toimittamaan, mutta kun kanttori Ågren jo on siinä vähä harjaantunut²⁶⁶”.

Oliko Ågren poikkeavasta ajasta hyötymään pyrkivä oman edun tavoittelija, onneton tunari vai hyväntahtoinen mutta epäonnekas toimija? Viljaostoillaan Ågren sanoutuu irti pitäjänmiesten yhtenäisestä joukosta ja alkaa pelata omaan pussiinsa. Kirkonkuulutusten antaman kuvan perusteella hänen toimintansa oli alajärveläisessä yhteisössä poikkeavaa. Kukaan muu ei vuosikymmenen aikana harjoittanut moista kaupantekoa.²⁶⁷ Ågrenin tyyli oli kaikki tai ei mitään: hän lainaa joko koko suuren viljaerän tai sitten ei kenellekään mitään. Viljalainan maksuajan hän puolittaa totutusta. Oliko mies itsekin rahapulassa, ja pyrki aiempaa hyvää mainettaan ja asemaansa hyväksi käyttäen pelastamaan oman perheensä, vai vaikuttiko taustalla pyyteetön auttamisen halu? Johtuivatko tilinpidon epäselvyydet lukkarin taidottomuudesta, vai mihin olivat joutuneet köyhäinhoidolle kuuluvat summat?

²⁶⁵ Kappelin välikokous 13.9. 1868. Lukkari Ågrenin kuulutus 8.3. 1868. ASA.

²⁶⁶ Kappelin välikokous 13.9. 1868. ASA.

²⁶⁷ Viranomaisten ja yksityisten kirkkokuulutuksia 1860-69. ASA.

Ågren oli aikaisempina vuosina useiden kuukausien ajan toistuvasti kovistellut alajärveläisiä näiden penseydestä osallistua uuden lukkarin virkatalon kustannuksiin ja talkoisiin.²⁶⁸ Rakennustöitä viriteltiin tosin pahana nälkä- ja tautiaikana ja myös kesken kiireisen työkauden, mutta toisaalta seurakuntalaisten velvollisuuksiin kuului osallistuminen virkatalojen rakennusten tekoon ja kunnossapitoon. Olivat Ågrenin toimet motiiviltaan mistä tahansa nousevia, heijastelee hänen toimintansa ja sen saama vastakaiku yhteisössä väärinkäytösepäilyineen yhteisön toimintaa ja arvostuksia.

Jotain syytösten vakavasti otettavuudesta kertoo se, että ne päättyivät aina oikeuteen asti. Ne vakuuttivat kokouksissa puhevaltaa käyttäneet kuntalaisetkin, jotka olivat asian esiin tuoneet virallisessa yhteydessä. He vaativat jämeriä selvitystoimia, joihin kutsuttiin yhteisön ulkopuolisia (Vimpelin kappalainen Törnudd). Selvitystoimiin ryhdyttiinkin, mutta tapahtumaketjusta heijastuu päättäjien aluksi kenties kiusaantunutkin suhtautuminen Ågrenin aiheuttamiin epäselvyyksiin. Ehkäpä aluksi ei edes osattu tai haluttu epäillä rikosta. Tilirikkeiden esilletuloon ei heti vastattu rankaisemalla, vaan etsittiin sovittelun mahdollisuutta. Tuohon saakka kuntalaisten luottamusta nauttineelle Ågrenille tarjottiin mahdollisuutta korjata *virheensä*. Tiliepäselvyyksiä käsiteltiin inhimillisenä erehdyksenä, ei tietoisena laiminlyöntinä tai petoksena.

Asian käsittely kesti yli kaksi vuotta, minkä ajan alajärveläinen yhteisö eli epätietoisuudessa yhden keskeisen paikallisen vaikuttajan rehellisyydestä.²⁶⁹

²⁶⁸ Lukkari Ågrenin kuulutuksia luettu esimerkiksi 28.4., 4.5. ja 31.8. 1867. ASA.

²⁶⁹ Alajärvellä vaikuttanut maanmittari Gustaf Nohrström tuomittiin Kuortaneella tehdystä virkavirheestä (tjenstefel vid handläggningen af storskriftsgöromolen delägarene emellan i Alavo med flera byars samfällighet i Kuortane socken) ja tekaistusta konkurssista keväällä 1868. Vk 3.1. 1868 §2 ja vk 24.2. 1868 §2. ATKA.

Asian auki oleminen hidasti myös yhteisön toipumista koetusta kriisistä. Ågren asui pitäjässä vuoden rikkomusten esiintulon jälkeen. Hän eli yhteisössään merkittynä miehenä, jonka yllä oli langennut epäilysten varjo. Ågren muutti keväällä 1870 takaisin Evijärvelle, jossa hänen sukunsa asui.²⁷⁰

²⁷⁰ Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelo 1870. ASA.

5. ALAJÄRVELÄINEN YHTEISÖ NÄLKÄVUOSINA

Rahvaan ja säätyläisten kokemusmaailmojen eroavaisuus näkyy nälkävuosien kriisissä tehdyissä tilanteissa ja valinnoissa. Säätyläisten joukko Alajärvellä oli pieni, ja se määritteli rahvaan kiellettyjä ja sallittuja toimintatapoja päättäessään esimerkiksi pitäjässä suoritetuista avustustoimista. Säätyläisten suhtautuminen köyhiin oli osin moralisoivaa, jolloin koettua hätäaikaa pidettiin rahvaan oman toiminnan tai oikeastaan toimimattomuuden syynä. Rahvas ei ollut varustautunut etukäteen katoihin esimerkiksi keräämällä hätäravintoa. Nälkäajan koittaessa se ei aktiivisesti ja omatoimisesti pyrkinyt itse parantamaan asemaansa, vaan heittäytyi vanhasta totuttuihin avustusväyliin ja varakkaampien ja seurakunnan elätettäviksi. Köyhät eivät myöskään sujuvasti alistuneet viranomaisten isälliseen huolenpitoon vaan niskoittelivat päätöksiä vastaan, kehittivät omia tuomintamuotoja ja käyttivät vanhanmallista, ”vääränlaista” hätäravintoa. Köyhät eivät myöskään pysyneet paikoillaan apua odottamassa, vaan lähtivät vastoin viranomaisten ohjeita kulkemaan kerjuulla tai työansion perässä.

Moralisoinnin rinnalle nousee hyväntekeväisyyden ajatus. Säätyläiset kokivat kantavansa vastuuta alueensa köyhistä ja koettivat myös kunnallisen päätöksenteon ja virkamiesreittien ulkopuolella tuoda helpotusta alueensa ja rakkaan kotikuntansa tilanteeseen. Säätyläisten kesken harrasteltu huutokauppa ja kirjaston perustamisajatukset sulkivat tämän tiiviin ryhmän ulkopuolelle muut pitäjän asukkaat.

Alajärveläiset säätyläiset eivät olleet passiivisia tai lamaantuneita nälkävuosien aikana. He pyrkivät aktiivisesti toimimaan, kuten oman maailmankuvansa ja – katsomuksensa mukaan parhaiten taisivat. Köyhien asemaa pyrittiin

parantamaan. Apua ei tosin haluttu antaa ilman työsuoritusta, joten työansioiden mahdollisuuksia järjestettiin esimerkiksi käsitöitä teettämällä. Myyntitilanteissa samaiset säätyläiset tosin olivat usein tuotteiden ainoita ostajia, koska vain heillä oli nälkävuosina ylimääräistä rahaa nenäliinojen ja kankaiden ostoon. He kuitenkin pyrkivät tällä tavoin auttamaan oman kunnan väkeä, vaikka käytetyt summat eivät säätyläisten varallisuutta merkittävästi pienentäneet.

Säätyläisten aktiivisuus näkyy myös toimintana ulospäin. Alajärven säätyläisiin kuuluvat kirjoittivat ahkerasti maakuntakirjeitä alueellisiin ja valtakunnallisiin lehtiin. Tätä kautta Alajärven tilanne pääsi valtakunnallisen huomion kohteeksi. Tutkituissa sanomalehdissä vain harvoista paikkakunnista oli yhtä yksityiskohtaista paikallistason uutisointia kuin Alajärvestä. Lehtikirjoittelun avulla Alajärven tilanteesta saatiin ehkä väritettyäkin tietoa, mutta maakuntakirjeet mahdollistivat keräystuottojen ohjaamisen paikkakunnalle. Kirjoittelu toimi myös säätyläisten sisäisenä viestintäkanavana, vaikka ruotsinkielisiä sanomalehtiä Alajärvellä tuskin monet tilasivat. Vasabladetin nimimerkki -x oli hyvin perillä Alajärven tilanteesta, ja esitti kritiikkiä ja kommentteja alajärveläisten päättäjien toimista. Metsänhoitaja Pehr August Forsell koetti saada vauhtia lastenkoulun perustamiseen, lehtikirjoittelun avulla.

Rahvaan toiminta heijastaa osin niitä eroavaisuuksia, joita sen maailmankuvassa oli verrattuna säätyläisten toimintaan. Alajärveläinen rahvas ei myöskään mukisematta alistunut ylhäältä annettuihin määräyksiin. Sekin toimi aktiivisesti, osin myös hyväksyen ylhäältä annetut ohjeet. Se ei ollut mukisematta tottelemassa epäreiluiksi tai käsittämättömiksi katsomiaan toimintoja. Käsitöiden teettäminen osoittautui joillekin, kuten Tikan Klaaralle,

kestäväksi yhden talven aikaiseksi hengissä pitämiseksi. Käsitykset rahvaan keskuudessa korostivat perhekeskeisyyttä myös kriisiaikana. Omasta väestä oli pidettävä huolta.

Äärimmäinen nälkäaika, joka oli katkoittain kestänyt jo kymmenisen vuotta, aiheutti vammoja ihmisten mieliin. Aineellinen puute kiristi myös ihmissuhteita ja vaikutti perheiden sisäisiin kiistoihin omaisuudesta. Erkki Tikkasen kuolemantapaus voidaan ymmärtää köyhyyden kurjistamien ja kenties raaistamien ihmisten epätoivoiseksi teoksi parantaa omia selviytymisen mahdollisuuksiaan. Saamaton isäntä oli riski muiden perheenjäsenten jokapäiväiselle selviytymiselle. Parempana vaihtoehtona nähtiin raivata tämä pois isännyydestä ja turvata elanto tämän reippaan ja aikaansaavan pojan avulla.

On ymmärrettävää, että rahan ja viljan kanssa tekemisissä olleita epäiltiin väärinkäytöksistä. Osansa näistä epäilyistä saivat niin säätyläiset kuin vauraat talollisetkin. Alajärven yhteisön selviytymistä nälkävuosista ravisteli lukkari Ågrenin tapaus. Sen selvittely kesti vuosia, ja paljastui että mies oli kavaltanut tosin pienehkön summan rahan, mutta köyhien kannalta mitä merkityksellisimmistä tilistä. Kavaltaminen köyhien omin käsin kutomien kankaiden tuotosta teki teosta vielä raskauttavamman. Alajärven päättäjien joukko ei halunnut aluksi myöntää lukkarin toimien epärehellisyyttä, vaan koetti sovittelua tai kenties peitellä asiaa. Tapauksessa näkyy myös ajan vaikeudet kunnallishallinnossa. Pystyviä sekä luku- ja laskutaitoisia miehiä oli vähän, eikä heistä haluttu helpolla luopua.

Uskonnollisuus kulkee yhtenäiskulttuurin pienyhteisössä mukana elimellisesti. Sitä on vaikea erottaa täysin muusta kulttuurista, eikä käytetty lähdeaineisto

saarjien puuttuessa anna mahdollisuutta pitkälle viedyille tulkinnoille. Kappalaisten merkitys pitäjien mielipidevaikuttajina oli kuitenkin suuri ja heidän käyttämänsä uskonnollinen retoriikka heijastelee sitä ajatusmaailmaa, josta uskonnollisuus nousi. Ahkeruus tuotti siunauksen ja laiskana muiden avustettavaksi jättäytyminen oli Jumalan sanan halveksimista. Tällä palkkiosysteemillä järjestettiin myös hätäavun toimet.

Mikrohistoriallinen tutkimus on kyseenalaistanut yhteisöissä vallitsevan yhtenäisen kulttuurin. Alajärvellä 1860-luvun nälkävuosina oli useita pienryhmiä, joiden tapa tarkastella koettua kriisiä ja toimia sen keskellä poikkesivat toisistaan. Mikäli jaettujen arvojen ja uskomusten ”järjestelmää” esiintyi, sulki se sisäänsä useita ryhmiä – osin keskenään toisistaan suurestikin eroavia.

Nälkävuosien jälkeen tullut kirkkoherra tiivistä henkistä ja hengellistä otetta seurakunnasta. Erittäin hedelmällinen tutkimusaihe jatkossa olisi tarkastella beckiläisen Jonatan Johanssonin toimintaa ja vaikutusta paikallisyhteisössään hänen lähes 30-vuotisen kirkkoherrakautensa aikana. Miten yhtenäiskulttuurin murrosaika näyttäytyy hänen aikanaan? Erinomaisena lähteenä tutkimukselle ovat Johanssonin päiväkirjat. Kenties niistä löytyisi viittauksia myös nälkävuosien aikaan, josta juuri oli selvitty ja joiden seuraukset näkyivät pitkään.

Jatkotutkimuksen kannalta kiinnostavia laajennuksen näkökulmia olisi myös tarkastella nälkävuosien aikaista rikollisuutta laajentamalla ja syventämällä tuomiokirja-aineistossa olevia juttuja. Nuija-Erkin tapauksesta löytyisi edelleen hyödynnettäviä näkökulmia esimerkiksi koskien tilanperimyskäytäntöjä ja perintäriitoja, sukulaisuussuhteita, pieniyhteisön verkostoja, maineen ja kunnian

merkitystä sekä marginaalihistorian näkökulmasta mielisairauksien ja kehitysvammaisten asemasta yhteisössään. Virkamiesten ja rahvaan suhteista ja väärinkäytösepäilyistä on viitattu tutkielmassa aiemmin Alajärven naapurikunnissa esiintyneisiin tapauksiin. Lähdeaineiston laajentaminen Suomen Kirjallisuuden seuran perinneaineistoihin ja Jaakko Fellmanin kokoelmiin Lappajärven kirkonarkistossa ja Kansallisarkistossa monipuolistaisivat kuvaa nälkävuosien muistoista jälkeenpäin sekä emäseurakunnan kirkkoherran värikkäistä suhteista alaisiinsa ja seurakuntaansa.

Nälkävuodet Alajärvellä näyttävät, että yhtenäiskulttuurinkin sisällä oli keskenään kiisteleviä ja ristiriitaisia ryhmiä, jotka välillä olivat saman maailmankuvankin alaisia. Käsitettä yhtenäiskulttuurista ei tule siten täysin hylätä tarpeettomana, mutta sen monimuotoisuus tulee ymmärtää. Samoin yhteisön toiminta palautuu ihmisten toimintaan ja heidän arvomaailmaansa. Toiminta ei siten näyttäydy irrationaalisena, vaan sille on ryhmän omasta maailmankuvasta nousevat perustelut. Kuva rahvaasta ja säätyläisistä passiivisina saa kolauksen. Molemmat olivat aktiivisia valintojen tekijöitä omissa puitteissaan myös kriisiaikana.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ALKUPERÄISLÄHTEET

Alajärven kaupungin arkisto (AKA). Kunnanvaltuuston ja kunnanhallituksen arkisto.

Kirjekonseptit. Nimismiehen lähettämien kirjeiden toisteet 1867-1889. Dc:1.

Alajärven seurakunnan arkisto (ASA)

Hallintoelinten pöytäkirjoja, niiden otteita ja liitteitä 1771-1972. ICd:2.

Kirkon- ja kirkkoneuvoston kokousten pöytäkirjat 1806-1867. (KA Mf UK 85.)

Kuolleet ja haudatut 1865-1908. IF:3.

Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1837-1903. IICa:1-IICa:2..

Rikosluettelo 1837-1884. IHc:1.

Rippikirja 1835-1903. IAa6- IAa13.

Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelo 1862-1908. IBa:3.

Syntyneet ja kastetut 1839-66. IC4-IC5.

Vaivahoitojohtokunnan pöytäkirjat 1856-67. IICi:1.

Viranomaisten ja yksityisten kirkkokuulutukset 1836-69. IEf:1-5.

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK).

Helsingfors Dagblad (HD) 1868. Mf 33356-33357

Sanomia Turusta (ST) 1861. Mf 61695.

Savonlinna 1884 (Savonl.) 1884. Mf 13378.

Suomen Julkisia Sanomia (SJS) 1857.

<http://digi.lib.helsinki.fi/digi/aurora/hakemisto.jsp?currCat=911>

Suomen Wirallinen Lehti (SVL) 1866. Mf 59927.

Tampereen Sanomat (TS) 1866-1868. Mf 7709B.

Vasabladet (VB) 1864-1868. Mf 5567.

Vaasan maakunta-arkisto (VMA).

Alavuden tuomiokunnan arkisto (ATKA). Kuortaneen ja Alajärven kärjäkunta.

Varsinaisasiain pöytäkirjat.

Syyskäräjät (sk) 1867-1870. C2a8, 10, 12, 14.

Talvikäräjät (tk) 1868-1817. C2a9, 11, 13, 15.

Välikäräjien (vk) pöytäkirjat 1866-71. C2c:1.

Keski-Pohjanmaan alinen tuomiokunta (KTKA).

Kuortaneen ja Alajärven kärjäkunta. Varsinaisasiain pöytäkirjat 1850. C1a:46.

Vaasan hovioikeuden arkisto (VHO).

Alistettujen asiain päätöstaltiot. 1866 Di 156/106.

Alistusaktit. Vaasan lääni. Numerot 101-119. 1866/106. Ece:481.

PAINAMATON TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Eilola 2001. Jari Eilola. Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon taikuus- ja noituustapauksissa. Painamaton liseniaatintyö Jyväskylän yliopiston historian laitokselta.

Ilvespakka 1984. Rauno Ilvespakka. Maatilakaupat, talollisten varallisuus ja velat Alajärvellä vuosina 1851-1895. Painamaton pro gradu Jyväskylän yliopiston historian laitokselta.

Jutikkala 1995. Eino Jutikkala. Väestökatastrofit – kuritusta vai koettelemusta? Historiallinen Aikakauskirja 1995:3.

Keski-Nisula 1967. Matti Keski-Nisula. Lappajärven kirkkoherrakunta Jacob Fellmanin aikana 1837-1875. Painamaton laudaturtyö Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitokselta.

Korpinen 1972. Liisa Korpinen. Uskonnolliset liikkeet Alajärven beekiläispohjaisessa seurakunnassa. Painamaton pro gradu Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitokselta.

Nygård O 2000. Outi Nygård. Alajärven nälkävuodet 1867-68. Rahvas, virkamiehet ja kriisi. Painamaton pro gradu Tampereen yliopiston historian laitokselta.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Alanko 1999. Aki Alanko. Julkiset tiedotukset ilmoitetaan saarnan jälkeen. Jyväskylän maaseurakunnan 1800-luvun alun kirkonkuulutukset tutkimuksen kohteena. - Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toim. Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. Jyväskylän historiallinen arkisto 2. Jyväskylä.

Backman 1984. Lars-Otto Backman. Brott mot annans liv I. Syd-Österbotten under 1800-talet del II A. Vasa.

Dahlgren-Florén 1996. Stellan Dahlgren och Anders Florén. Fråga det förflutna. En introduktion till den moderna historieforskningen. Lund.

Davis 1996. Natalie Zemon Davis. Sosiaal historian haasteet. - Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Toim. Marjatta Rahikainen. HARK 107. Helsinki.

Elomaa 2001. Hanna Elomaa. Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. - Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS. Helsinki.

Ginzburg 1996. Carlo Ginzburg. Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Tampere.

Haatanen 1968. Pekka Haatanen. Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kirjallisuuden valossa. Porvoo.

Heikkinen 1988. Antero Heikkinen. Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa. Juva.

Heikkinen 1993. Antero Heikkinen. Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Helsinki.

Heikkinen 1997. Antero Heikkinen. Oikeusdraama yhteisön kasvopiirteiden tulkitsijana. - Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997. Toim. Kekkonen, Aalto, Koivusalo, Kuisma. Juva.

Holma 1983. Elisa Holma. Kirkko ja seurakuntalaiset. - Järvisseudun historia II. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.

Häggman 1994. Kai Häggman. Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia Tutkimuksia 179. Helsinki.

Häkkinen 1987. Antti Häkkinen. Nälkävuosien sosiaalinen protesti. - Nälkä, talous, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Toim. Kari Pitkänen. Helsinki.

Häkkinen 1991a. Antti Häkkinen. "Ja ne oli kuullu että toiselle paikkakunnalle oli tullu semmonen jauhomatto että oli ryssänraato..." Nälkävuodet, usko ja taikausko. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1991b. Antti Häkkinen. "Jos lapsen, vasta näet puunvärisiä arkkuja, niin ei tarvihte kysyä, sillä ne ovat nälkään kuolleita." Muisti, muistikuvat ja maailmankuva hätäajan jälkeen. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1991c. Antti Häkkinen. "Kuolema tulee jäkäläleiwästä." Hätäravinto, jäkäläleipävalistus ja sen vastaanotto. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1991d. Antti Häkkinen. "Pernaan Lapuan tie tehtiin jauhonaalolla nälkävuosina." Hätäaputyöt: epäonnistuiko valtiotalta? - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1991e. Antti Häkkinen. "Varkauksia alkoi ilmetä syksyisin." Suuret rosivot: Hallin Janne, Aleksanteri ja Kaappo Sutki. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1991f. Antti Häkkinen. "Vilja valkeni mutta tyttären puku mustui"
Nälkävuosien väärinkäytösepäilyt. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Häkkinen 1992. Antti Häkkinen. On Attitudes and Living Strategies in the
Countryside in the Years of Famine 1867-1868. - Just a Sack of Potatoes? Crisis
Experiences in European Societies, Past and Present. SHS. Studia Historica 44.
Helsinki.

Häkkinen 1994. Antti Häkkinen. Vaikuttivatko väärät hätäaputoimet vuosien
1867-1868 suureen kuolleisuuteen? - Pane leipään puolet petäjäistä. Nälkä- ja
puluvuodet Suomen historiassa. Toim. Petri Karonen. Jyväskylä.

Häkkinen (ed.) 1992. Antti Häkkinen. Just a Sack of Potatoes? Crisis
Experiences in European Societies, Past and Present. SHS. Studia Historica 44.
Helsinki.

Häkkinen et al. 1988. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu
Soikkanen. 1860-luvun suuret nälkävuodet. Tutkimus eri väestöryhmien
mielialoista ja toimintamalleista. Loppuraportti. Helsingin yliopiston talous- ja
sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 21. Helsinki.

Häkkinen et al. 1991. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen, Hannu
Soikkanen. Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun
nälkävuodet. Porvoo.

Jokiaho 2000. Mika Jokiaho. Suvun, perheen ja kunnian tähden. Seksuaalisuus
ja sivilisoituminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540-1690). - Rikos

historiassa. Toim. Olli Matikainen. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylä.

Junnila 1999. Heikki Junnila. Alajärven historia – erämaasta kaupungiksi. Jyväskylä.

Karonen 2000. Petri Karonen. "Kunnes kuolema meidät erottaa". Yhteisö ja "suunniteltu" henkirikos Turussa vuonna 1643. - Rikos historiassa. Toim. Olli Matikainen. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylä.

Katajala 1994. Kimmo Katajala. Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. SHS. Historiallisia tutkimuksia 185. Helsinki.

Katajisto 2000. Kati Katajisto. Vale-Jaakko. Suomalainen huijaritarina 1700-luvulta. Helsinki.

Kauranen 1999. Kaisa Kauranen. Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla. SHS. Historiallisia tutkimuksia 204. Helsinki.

Kivipelto 1983. Toivo Kivipelto. Sivistyslaitokset ja aatteellinen kansalaistoiminta. -Järviseudun historia II. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.

Koskela 1983. Esko Koskela. Kuntakokouksen aika. - Järviseudun historia II. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.

Laasonen & Raittila 1985. Pentti Laasonen & Pekka Raittila. Talonpoika kirkollisessa yhtenäiskulttuurissa. – Sukupolvien perintö 2. Talonpoikauskulttuurin kasvu. Toim. Arno Rautavaara. Helsinki.

Lampola 1937. Viljo Lampola. Lappajärven seurakunta 1637-1937. Helsinki.

Landgren 1988. Lars Landgren. Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860-1889. –Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Toim. Tommila et al. Kuopio.

Levi 1992. Giovanni Levi. Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Helsinki.

Lohi 1997. Seppo Lohi. Pohjolan kristillisyyden leviäminen Suomessa 1870-1899. Oulu.

Marjomaa et al 2000. Toim. Risto Marjomaa, Jouko Nurmiainen ja Holger Weiss. Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa. Tampere.

Matikainen 2000. Olli Matikainen. Johdanto. - Rikos Historiassa. Toim. Olli Matikainen. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylä.

Matikainen (toim.) 2000. Olli Matikainen (toim.). Rikos Historiassa. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylä.

Murtorinne 1992. Eino Murtorinne. Autonomian kausi 1809-1899. Suomen kirkon historia 3. Porvoo.

Myllyntaus 1981. Timo Myllyntaus. Työvoimapolitiikka autonomian ajan alkupuoliskolla. - Kun yhteiskunta muuttuu. Historiallinen Arkisto 76. Helsinki.

Nousiainen 1991. Kevät Nousiainen. Oikeudenkäytön modernisoituminen. - Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Toim. Piia Letto-Vanamo. Jyväskylä.

Nygård 1983. Toivo Nygård. Väestö 1865-1975. - Järviseudun historia II. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.

Nygård 1994. Toivo Nygård. Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Studia Historica Jyväskyläensia 50. Jyväskylä.

Nygård 2001. Toivo Nygård. Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888. Jyväskylä.

Ollila 1995. Anne Ollila. Mitä mikrohistoria on? - Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta. Retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan. Toim. Katriina Mäkinen ja Leena Rossi. Turku.

Peltonen 1992a. Matti Peltonen. Esipuhe. - Giovanni Levi. Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Helsinki.

Peltonen 1992b. Matti Peltonen. Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.

Peltonen 1999. Matti Peltonen. Mikrohistoriasta. Helsinki.

Pitkänen 1991a. Kari Pitkänen. Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen - 1860-luvun yleiskuva. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Pitkänen 1991b. Kari Pitkänen. Leipää kansalle, sirkushuveja herroille – armeliaisuuden januskasvot. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Pitkänen 1991c. Kari Pitkänen. "Ruumiita kuin puita pinossa" Kuoleman satoiset vuodet. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Pitkänen 1992. Kari Pitkänen. The Road to Survival or Death? Temporary Migration During the Great Finnish Famine in the 1860s. – Just a Sack of Potatoes? Crisis Experiences in European Societies, Past and Present. Ed. Antti Häkkinen. SHS. Studia Historica 44. Helsinki.

Pitkänen T 1999. Timo Pitkänen. Joka asianomaisille tätä kautta ilmoitetaan. Kuulutukset paikallisyhteisön kuvaajina. - Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toim. Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. Jyväskylän historiallinen arkisto 2. Jyväskylä.

Pleijel 1970. Hilding Pleijel. Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tidens Sverige. Stockholm.

Rahikainen 1996. Marjatta Rahikainen. Kasvot väkijoukossa. Historian kirjurit ja tekijät. - Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Toim. Marjatta Rahikainen. HArk 107. Helsinki.

Rantatupa 1983. Heikki Rantatupa. Järviseu tu isostavihasta 1850-luvun puoleen väliin. - Järviseu du n historia I. Toim. Heikki Junnila & Heikki Rantatupa. Vaasa.

Rautavaara (toim.) 1985. Arno Rautavaara. Sukupolvien perintö 2. Talonpoikaiskulttuurin kasvu. Helsinki.

Renvall 1947. Pentti Renvall. Historiantutkijan työmenetelmät: teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseseen ainekseen sovellettuina. Porvoo.

Renvall 1965. Pentti Renvall. Nykyajan historiantutkimus. Juva.

Roiko-Jokela 1996. Siperiasta siirtoväkeen. Käännekohtia ja murrosaikoja Suomen historiassa. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

Roiko-Jokela 1997. Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylän historiallinen arkisto 3. Jyväskylä.

Roiko-Jokela & Pitkänen 1996. Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toim. Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. Jyväskylän historiallinen arkisto 2.. Jyväskylä.

Saarenheimo 1994. Juhani Saarenheimo. Tuomioistuinten asiakirjat. - Suomen historian asiakirjalähteet. Toim. Eljas Orrman ja Elisa Pispala. Porvoo.

Savolainen 1989. Raimo Savolainen. J.V. Snellman ja nälkävuodet 1867-1868. Snellman-instituutin C-sarja 2. Kuopio.

Sinisalo 1990. Hannu Sinisalo. Henkinen perinne. Kriisiajat. - Järviseudun historia III. Toim. Heikki Jurnila. Kokkola.

Soikkanen 1991. Hannu Soikkanen. "Siikajoella tehtiin pastorin paikka köyhäin koiksi" Papit ja kansa hätäaikana. - Kun halla nälän tuskan toi. Porvoo.

Tommila 1983. Päiviö Tommila. Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo.

Tommila 1988. Päiviö Tommila. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809-1859. - Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Toim. Tommila et al. Kuopio.

Tommila et al 1988. Päiviö Tommila, Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio.

Turpeinen 1991. Oiva Turpeinen. Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. - Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808-1905. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 4. Helsinki.

Turpeinen 1986. Oiva Turpeinen. Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868. Historiallisia tutkimuksia 136. Helsinki.

Uusitalo 1987. Paavo Uusitalo. Oikeuslaitos yhteiskunnallisen vallankäytön välineenä. - Nälkä, talous, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin. Toim. Kari Pitkänen. Helsinki.

Weiss 2000. Holger Weiss. Nälkä. - Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa. Marjomaa et al. Tampere.

Viitaniemi 1983. Matti Viitaniemi. Katovuodet 1860-luvulla. - Järviseudun historia II. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.

Vilkuna 1996a. Kustaa H.J. Vilkuna. Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. HTutk 196. Helsinki.

Vilkuna 1996b. Kustaa H.J. Vilkuna. Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. – Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

Vilkuna 1996c. Kustaa H.J. Vilkuna. Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei poispääsyä enää ole. Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla. – Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toim. Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. Jyväskylä.

Villstrand 1992. Nils-Erik Villstrand. Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679. Åbo.

Wirilander 1974. Kaarlo Wirilander. Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870. SHS. Historiallisia tutkimuksia 93. Forssa.

Virrankoski 1970. Pentti Virrankoski. Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turun historiallinen arkisto 22. Turku.

Voipaala 1941. Hannu Voipaala. Nälkävuodet 1866-68 Ala-Sääksmäen kihlakunnassa. Helsinki.

Ylikangas 1984. Heikki Ylikangas. Murtuva säätyvalta. Porvoo.

Ylikangas 1996. Heikki Ylikangas. Wallesmanni. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä. Jyväskylä.

LIITE

TIKKASEN SUKU

Nimi	Syntynyt	Kuollut	Kuolinsyy
Aapo Jaakonpoika	2.1.1786	16.6.1867	vanhuus
Anna Erkintytär Hoisko	1789	25.3. 1831	lapsivuode
Reetta Antintytär Sikkilä	19.9. 1793	29.10. 1865	
Jaakko	24.11. 1815	18.1. 1833	rokko
Maija	25.5. 1817		
Aapo	2.1. 1818	5.9. 1818	tuntematon
Liisa	25.6. 1820		
*Matti	1.2. 1822		
Klaara	8.4. 1823		
*Erkki	10.5. 1825		
*Aapo	6.9. 1827		
Heikki	25.3. 1831	9.4. 1831	tuntematon

Taulu 1 Aapo Jaakonpoika Tikkasen perhe

Nimi	Syntynyt	Kuollut	Kuolinsyy
Matti Aaponpoika	1.2. 1822	8.6. 1866	hermokuume
Liisa Juhanintytär Juutlaukkonen	9.7. 1816		
kuolleena syntynyt poikalapsi	28.2. 1844		
Maija Reetta	1845	15.1. 1846	tuntematon
Juhani	1.4. 1848	1.4. 1848	tuntematon
Anna Loviisa	12.5. 1849	27.5. 1849	tuntematon
Maija Reetta	20.3. 1851	26.6. 1851	tuntematon
Aapo "Pikku-Aapo"	9.2. 1847	28.3. 1867	hermokuume
Liisa	5.10. 1854	3.11. 1854	
Johanna	20.9. 1856	18.8. 1857	yskä

Taulu 2 Matti Aaponpoika Tikkasen perhe

Nimi	Syntynyt	Kuollut	Kuolinsyy
Erkki Aaponpoika "Nuija-Erkki", "Nuijalainen"	10.5. 1825	23.4. 1866	murhattu
Anna Kaisa Juhanintytär Lassila	3.8. 1822 Soini	4.5. 1902	
Janne	8.11. 1847		
Riikka Maija Marketta	1.10. 1849	1.10. 1849	
Sanna Maija	17.2. 1852		
Riikka	5.4. 1855		
Erkki	7.6. 1858		
Vilhelmiina	2.6. 1862	20.6. 1862	tuntematon

Taulu 3 Erkki Aaponpoika Tikkasen perhe

Nimi	Syntynyt	Kuollut	Kuolinsyy
Aapo Aaponpoika	6.9. 1827		
Maija Juhanintytär Rasila	1.10. 1825 Soini		
Hanna "sinnesjuka"	3.1. 1849		
Maria	23.1. 1852		
Anna Liisa	21.7. 1854		
Vilhelmiina	12.4. 1858		
Juhani	20.7. 1861		
Riikka	21.12. 1863		
Leena	28.10. 1866		

Taulu 4 Aapo Aaponpoika Tikkasen perhe